

**СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ТА
ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

Матеріали другої Всеукраїнської
науково-практичної конференції
м. Ніжин, 8-9 лютого 2024 року

Міністерство освіти і науки України
Інститут географії НАН України
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Департамент екології та природних ресурсів Чернігівської ОДА
Деснянське басейнове управління водних ресурсів
Мезинський національний природний парк
Ніжинська міська рада
Кафедра географії, туризму та спорту
Навчально-наукова лабораторія прикладних регіональних досліджень

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

МАТЕРІАЛИ

**другої Всеукраїнської науково-практичної конференції
(8-9 лютого 2024 року)**

Ніжин-2024

УДК 911.2; 911.3. 551.583 (477.51)
С45

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 9 від 25 січня 2024 року

Відповідальні за випуск: Барановський М.О., Бездухов О.А.

Соціально-економічні особливості та проблеми сучасного розвитку Чернігівської області: матеріали другої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ніжин, 8-9 лютого 2024 року). – Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2024. – 130 с.

Збірник містить матеріали другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-економічні особливості та проблеми сучасного розвитку Чернігівської області». Видання адресоване науковцям, викладачам, фахівцям регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, учителям, аспірантам, студентам і всім, хто цікавиться сучасними проблемами та перспективами розвитку Чернігівської області.

Матеріали подано в авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

УДК 911.2; 911.3. 551.583 (477.51)

ISBN 978-617-527-295-4

© НДУ імені Миколи Гоголя, 2024

Зміст

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах	6
1. Барановський Микола Сучасні проблеми розвитку Чернігівської області як прикордонного регіону	7
2. Сержан Володимир Резильєнтність міського середовища в Україні: дилема короткострокових і довгострокових рішень	10
3. Силенко Микола Плани відновлення і розвитку громад: 5 проблем Чернігівщини.....	13
4. Федорець Роман Фінансова спроможність Ніжинської територіальної громади в умовах воєнного стану	18
5. Хомик Олександра Стратегічні пріоритети Чернігівщини в контексті відбудови та розвитку	22
Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області	27
6. Барановська Ольга, Барановський Микола Самоочисна здатність повітряного басейну Чернігівщини.....	28
7. Варуха Альона, Борсук Олександр До питання включення заповідних територій і громад Чернігівщини до проєктованого біосферного резервату “Чорнобильський”	31
8. Ганошенко Владислав Демографічні та соціальні передумови розвитку міграційних процесів у Чернігівській області.....	36
9. Глушко Денис Вплив кліматичних змін на сільське господарство Чернігівської області.....	40
10. Головань Анна, Корнус Анатолій, Корнус Олесья До питання сучасної агрокліматичної характеристики Чернігівської та Сумської областей.....	42

11. Гунько Наталія, Короткова Наталія, Мелекесцева Аліса	
Спрогнозовані зміни у стані здоров'я населення Козелецької та Ріпкинської селешчних територіальних громад Чернігівської області	46
12. Дворник Інна	
Демографічна ситуація в Чернігівській області	53
13. Красовська Ганна, Корнус Анатолій	
Аналіз частоти і динаміки тропічних ночей за результатами спостережень на метеостанціях Чернігів і Конотоп	57
14. Ошурко Максим	
Антропогенні зміни форм рельєфу Рівненської області внаслідок промислового видобутку корисних копалин	61
Економічні втрати та проблеми повоєнної відбудови	68
15. Гнатюк Олексій	
Післявоєнна відбудова Чернігова крізь призму виданих містобудівних умов і обмежень	69
16. Карташова Поліна	
Освітні втрати внаслідок війни: руйнування закладів середньої освіти в регіонах України	73
17. Корявець Максим	
Роль проектів міжнародної допомоги у відновленні громад Чернігівської області	77
18. Македон Галина	
Вплив війни на стан домогосподарств з дітьми	81
19. Мініна Оксана	
Джерела фінансування повоєнної відбудови регіону	85
20. Яременко Валентина	
Повоєнне переосмислення міських просторів України	89
Туристично-рекреаційна діяльність на Чернігівщині	94
21. Алешугіна Наталія, Зеленська Олена	
SWOT-аналіз туристичного потенціалу географічного положення Чернігова та можливі стратегії покращення туристичної привабливості міста	95

22.	Бездухов Олександр Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму в Чернігівській області	99
23.	Жученко Валентина Екологічний туризм як драйвер економічного розвитку області	103
24.	Остапчук Валентина¹, Остапчук Віталій² Відновлення історичного середовища Ніжина для розвитку туризму в місті	108
25.	Панченко О., Корнус О. Авторська розробка «Відкривай Миргородщину»	112
26.	Подоляко Лариса Музеї як об'єкти туристично-рекреаційної діяльності Мезинського національного природного парку	116
27.	Філоненко Юрій, Княгницька Яна Основні проблеми розвитку ресторанного господарства у Чернігівському районі	119
28.	Філоненко Юрій, Філоненко Ірина SWOT-аналіз нинішнього стану релігійного туризму у Чернігівській області	124
29.	Шовкун Тетяна, Мирон Інна Функціонування туризму в Чернігівській області в сучасних умовах	127

**Теоретичні та
прикладні питання
регіонального
розвитку в сучасних
умовах**

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

Барановський Микола

Сучасні проблеми розвитку Чернігівської області як прикордонного регіону

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна
Brnm@ukr.net*

Повномасштабна агресія росії кардинально змінила перебіг економічних і соціальних процесів в Україні та в її регіонах. Розроблені на початку 2020-х років стратегії та плани регіонального розвитку країни, її окремих територій, функціональні зони, інші інструменти регіональної політики втратили свою актуальність. Через війну з росією питання регіонального розвитку відійшли ніби на другий план. Лише зараз на рівні держави з'явилось усвідомлення необхідності осучаснення завдань регіональної політики, зміни її пріоритетів, об'єднання цілей, які розпорошені між різними програмами та проєктами з відбудови країни. Наприкінці 2023 року оприлюднено проєкт осучасненої Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2027 року. Тривають роботи з переоцінки стратегій розвитку окремих регіонів країни. Активно включаються в ці процеси територіальні громади, для яких формування стратегій, планів відновлення чи планів комплексного розвитку є реальним викликом.

В умовах невизначеності та продовження війни з росією особливої актуальності набувають питання розвитку прикордонних з країною-агресором територій, до яких належить Чернігівщина. Довжина її кордону з росією становить 225 км, білоруссю – майже 233 км. Рівень потенційних загроз з боку цих країн різний, однак досвід початку війни вказує на те, що білорусь де-факто є сателітом росії. Відтак заходи безпеки в межах області мають бути однаковими на кордонах обох цих країн.

Через особливості географічного положення Чернігівській області притаманна низка гострих проблем. По-перше, питання безпеки для мешканців прикордонних поселень, які знаходяться в межах 5-км зони від державного кордону і за теперішніх умов непридатні для проживання та ведення економічної діяльності [2]. Зараз у цій смузі розміщується 93 поселення, в яких станом на 2022 рік за оцінювальними даними мешкало майже 15 тис. осіб. Навіть з урахуванням похибки оцінювання це досить значна кількість осіб, які потребують відселення. Небезпечною для проживання є також 30-км зона від кордону з росією та білоруссю, про що зокрема зазначається і

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

в оновленій Державній стратегії регіонального розвитку 2027. По-друге, руйнація транспортної та соціальної інфраструктури, житлового фонду, активів суб'єктів господарювання тощо. Найбільших втрат зазнали місто Чернігів, Київська, Іванівська, Киселівська та Новобасанська територіальні громади. Відновлення за принципом «build back better» потребує значних фінансових ресурсів і без допомоги з боку Уряду України, міжнародних донорів регіон самотужки не впорається з цими проблемами. По-третє, падіння економічної активності насамперед у прикордонних територіальних громадах. Відтік населення, зниження доходів, скорочення кількості робочих місць гальмує розвиток навіть малого бізнесу у цих громадах. Рішення центральних органів влади про вилучення частини військового ПДФО в територіальних громадах є вимушеним заходом, однак він негативно вплинув на їхній соціально-економічний розвиток. Зважаючи на безпекову ситуацію єдино можливою формою господарювання для прикордонних територій може лишитися сільське господарство. По-четверте, погіршення логістики, втрата транзитного статусу регіону. Міжнародні транспортні комунікації (автомагістралі та залізниці) реально втратили своє значення і наразі можуть використовуватися лише для внутрішніх потреб. Така ситуація зумовила зниження доходів області від експортно-імпортних операцій, скорочення кількості робочих місць на митницях, транспортних переходах. Знизилися також надходження до бюджетів територіальних громад від продажу підакцизних товарів, ПДФО, місцевих податків і зборів. По-п'яте, критичне погіршення демографічної ситуації, міграційний відтік молодих батьків із дітьми за межі області чи навіть країни, знелюднення сільських територій у прикордонних громадах, втрата людського капіталу та погіршення його якості.

Схарактеризовані проблеми регіону, наявні виклики для країни загалом мають бути враховані при осучасненні Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року. З огляду на наявні тенденції логічніше не осучаснити, а розробити нову стратегію регіонального розвитку Чернігівської області. В ній необхідно переглянути питання формування опорного каркаса регіону. У схемі планування території області, розробленої ДП УДНДІПМ «Діпромісто» імені Ю.М. Білокозя на період до 2031 року, основу цього каркасу склали міста Чернігів, Ніжин, Прилуки, Н.-Сіверський, Корюківка/Сновськ і міжнародні транспортні комунікації [1]. Чи спроможні всі зазначені міста, зокрема Н.-Сіверський, бути центром системи розселення в умовах постійної загрози з боку росії та відтоку населення з прикордонних територій? Як тепер має використовуватися

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

потенціал міжнародних транспортних комунікацій? Які сектори економіки та види виробництва мають стати пріоритетними для області, аби остаточно не втратити індустріальний потенціал навіть в умовах безпекових загроз? Чи стане аграрне виробництво єдиним видом економічної діяльності для знелюднених прикордонних територіальних громад? Відповіді на ці запитання є вкрай важливими в контексті розвитку Чернігівської області як зараз, так і в повоєнний період.

Зважаючи на те, що Чернігівщина й надалі буде межувати з росією та білоруссю, потрібно визначити для цього регіону оптимальну модель його розвитку. Саме з урахуванням обраної моделі мають формуватися нова візія регіону, стратегічні, операційні цілі та завдання на період до 2027 року. Модель має враховувати наявні функціональні типи територій, які визначені в новій редакції Закону України «Про засади державної регіональної політики», а також в проєкті оновленої Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2027 року. Однак для Чернігівської області як прикордонного регіону цього замало. Пропозиції щодо виділення у прикордонних і прифронтових регіонах 5-и, 30 та 100-км зон є цілком доречними для визначення перспектив розвитку області [2]. Для північних і північно-східних територій може бути обрана мілітарна модель, яка передбачає розбудову військової інфраструктури (військові містечка, полігони, лінії захисту), системи логістики, формування північного форпосту для захисту України. Низька заселеність території, гірші природні передумови для розвитку аграрного виробництва будуть додатковою перевагою при виділенні земель під об'єкти військової інфраструктури. Мілітарна модель не є чимось унікальним, однак вона може дати позитивний імпульс для розвитку північно-східної частини області. Приклад Гончарівської та Деснянської територіальних громад свідчить про загалом високу спроможність адміністративних утворень на базі військових об'єктів.

Для центральної та південної частин області має бути обрана інша модель розвитку, яка буде більше зорієнтована на традиційні механізми та інструменти регіональної політики. Однак і тут потрібно зважено підійти до визначення структури економіки, пріоритетних видів господарської діяльності, розосередженості об'єктів критичної інфраструктури, логістичних шляхів.

Розроблення сучасної стратегії регіонального розвитку Чернігівської області з урахуванням наявних викликів і проблем є першочерговим завданням для обласної військово-цивільної адміністрації.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Схеми планування території Чернігівської області. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://chor.gov.ua/normativni-dokumenty/item/185-pro-zatverdzhennya-shemi-planuvannya-teritoriyi-chernigivskoyi-ob>.
2. Ткачук А., Третьак Ю. Аналізуємо та обговорюємо проєкт оновленої державної стратегії регіонального розвитку 2027. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/news/analizuyemo-ta-obgovoryuyemo-proyekt-onovlenoyi-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvytku-2027-2/>.

Сержан Володимир

Резильєнтність міського середовища в Україні: дилема короткострокових і довгострокових рішень

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна
serrzhananatoliy@gmail.com

Мінливість і випадковість подій є правилом, а не винятком у повсякденному житті. Тому краще жити, маючи справу з наявними асиметричними небезпеками, намагатися використати їх для здобуття досвіду та його імплементації в майбутньому.

У важкі воєнні часи перед українцями стоїть завдання не лише військової відсічі загарбникам, але і продовження руху до євроатлантичної спільноти. Цей рух неможливо уявити без сталого та стабільного розвитку українських міст — такої собі «візитівки» нашої країни. На допомогу в цьому контексті приходять поняття резильєнтності (стійкості) — здатності до передбачення певної загрози, витримки, адаптації, реагування під час дії фактору, та, відповідно, поглинання й опрацювання негативних ефектів.

Відносини між міським середовищем і технологіями розвивалися протягом століть. Складність міського простору пов'язана зі зростанням населення та використанням природних ресурсів, що виливається в екологічну, соціально-економічну і просторову вразливість. Зараз активно впроваджуються інновації, щоб зробити міський простір стійкішим і розумнішим [3].

З наукової точки зору, оцінювання резильєнтності міст залежить від узгодженого розуміння базової концепції ризику та соціоекологічних взаємодій міських і регіональних систем, які покладаються на природний капітал для реалізації рішень [3].

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

Українські міста, як і країна в цілому, переживають нині війну та пов'язані з нею складнощі. Ми бачимо приклади населених пунктів, які були стерті з лиця землі або ж зазнали серйозних руйнувань. Окрім демографічних втрат, глибоких фізичних і моральних травм для соціуму, російське вторгнення ще й нищить побудоване поколіннями міське середовище.

Наприклад, залізнична станція в Охтирці пережила Другу світову війну, однак 8 березня 2022 року російські літаки в результаті двогодинного бомбардування міста повністю знищили 127-річну старовинну будівлю. Станція не підлягає відновленню — зрівняна із землею в прямому сенсі цього слова. І таких об'єктів на території України багато [2].

Вищенаведений приклад ілюструє складний вибір, що постав наразі перед українцями. Чи потрібно відбудовувати те чи інше місто, його район, чи слід реставрувати пошкоджені пам'ятки, відновлювати пошматовані комунікації? Нарешті постає питання: а хто взагалі буде проживати на територіях, які ми вже звикли називати «лінією розмежування»? І який аспект має стати ключовим під час прийняття рішення: історично-культурний, соціально-демографічний чи, можливо, економічний та індустріальний?

Французьке місто Авіньйон, що пережило низку бомбардувань під час Другої світової війни, при відбудові запровадило мистецький фестиваль, який вважається одним із найпрестижніших у Європи. Нині місто відвідують сотні тисяч туристів щороку, тим самим забезпечуючи громаду вливанням коштів. Рішення виявилось правильним у довготривалому контексті [1].

Данський Копенгаген постійно входить у рейтинги найбільш комфортних міст для життя. Одним із чинників такого добробуту стало створення й відокремлення велосипедних доріжок та переформатування необхідної дорожньої інфраструктури, завдяки чому зменшилася забрудненість вихлопними газами від автомобілів. Таке рішення приймалося на тлі нафтової кризи 1970-х років [1].

Країна Басків із регіону, що спеціалізувався на металургії та суднобудуванні, подолавши економічну кризу в другій половині минулого століття перетворилася на світовий центр гастрономії. Звернення до традицій, а саме видатної кухні, посилилося технологізацією сфери послуг. Нині цей край усе більше відходить від «слави» радикального й сепаратистського, приваблюючи туристів своїми закладами. Такий спосіб виходу з кризи не лише позитивно вплинув на економіку регіону, а й допоміг покращити його репутацію [1].

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

Очевидно наведені приклади говорять про роки роботи й переформатування, але часто рішення необхідне тут і зараз. Справа в тому, що існують підходи в розумінні резильєнтності міст — дистальний та проксимальний, коли зосереджуються на більш довгострокових чи короткострокових аспектах.

Довгострокова резильєнтність має у своїй основі неминучість складних, динамічних змін системи з трансформацією, адаптивністю та гнучкістю, що розвиваються разом із тенденціями. Це стосується поняття соціально-екологічної стійкості, яке піддається відносно широким (дистальним) інтерпретаціям проблем, причин і рішень, «еволюційна» стійкість [3, с. 23].

Короткострокова резильєнтність переважно спрямована на «поглинання» шоків і швидке повернення до рівноваги — збереження статус-кво. Це стосується класичного поняття «інженерної стійкості», яке добре піддається відносно вузьким (проксимальним) інтерпретаціям проблем, причин і рішень, пов'язаних з адаптацією до зміни клімату [3, с. 23].

Фокус підвищення резильєнтності міст орієнтується на міські системи або ж міські громади. Тобто деякі підструктури й системи мають пріоритет, але так само важлива соціальна справедливість і піклування про вразливі групи. Підходи до забезпечення стійкості в цих двох аспектах відрізняються, оскільки зосереджені на досягненні різних результатів.

Таким чином, на прикладі України довготривалі цілі резильєнтності міст можуть стосуватися поняття сталого розвитку як плавного руху до майбутнього. Водночас короткотривалі цілі стійкості міст можуть стосуватися конкретних викликів воєнного часу, з якими потрібно розбиратися «тут і зараз».

Проте наразі не існує системи індикаторів, які могли б висвітлити всю багатогранність поняття міської резильєнтності. Отже, необхідно проводити дослідження, розробляючи й апробуючи індикатори стійкості та перспективні моделі, які можуть посилити управління ризиками і створювати реальні можливості.

У переважній більшості країн Заходу нині вирішують питання, пов'язані зі сталим розвитком, зміною клімату, екологічністю, соціальною нерівністю, що чітко прослідковується в роботах науковців, які дотичні до теми резильєнтності. На цьому «мирному» тлі ще одним викликом для України є формування власної, унікальної системи стійкості, яка, очевидно, матиме свої особливості в кожному конкретному регіоні.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

Список використаних джерел:

1. Коніна М. Криза як можливість: три кейси з європейських міст як приклад для відновлення України [електронний ресурс] / URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/14/706592/>
2. Український інститут. Охтирська залізнична станція [електронний ресурс] / URL: <https://ui.org.ua/postcard/okhtyrka-railway-station/>
3. Urban Resilience: Methodologies, Tools and Evaluation. Theory and Practice. Springer International Publishing, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-07586-5>

Силенко Микола

Плани відновлення і розвитку громад: 5 проблем Чернігівщини

*Чернігівське регіональне відділення Асоціації міст України,
м. Чернігів, Україна
silenko_82@ukr.net*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації принесло Україні багато людських жертв, завдало неабияких руйнувань критичної інфраструктури, житла, виробничих приміщень. Великі території заміновані та є тимчасово непридатними для використання. За таких обставин постраждалі громади мають спланувати комплекс заходів по ліквідації наслідків бойових дій та відбудові зруйнованого.

Перші кроки по відновленню були точковими та несистемними, оскільки у 2022 році ще не існувало чіткого бачення щодо підходів і інструментів. Документ, що впорядковує дане питання, з'явився лише всередині 2023 року. Це постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 року № 731 “Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад” [3].

Для Чернігівської області процес відновлення та переходу до розвитку виглядає вкрай непростим через поглиблення проблем, що й до 24.02.2022 року не мали дієвих механізмів вирішення.

Мета статті — дослідження процесу відновлення громад Чернігівщини, виявлення особливостей та проблемних питань з урахуванням специфіки регіону.

Основні результати дослідження. Чернігівська область є єдиною в Україні, що одночасно межує з росією і білоруссю і має велику лінію

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

кордону з ними. Крім того, регіон є третім в Україні за розміром площі, але, разом з тим, має вкрай низьку густоту (щільність) населення. Це певною мірою сприяло швидкій окупації частини громад у перші дні повномасштабного вторгнення. Зазначені фактори разом з деякими іншими особливостями мають визначальний вплив на відновлення прикордонного регіону.

Державна стратегія регіонального розвитку 2021-2027 років [4] визначає нерівномірність розвитку регіонів як важливу проблему, що “загрожує цілісності України, адже призводить до розбалансування”. Без виявлення основних проблем і вчасного реагування відбудеться зростання диспропорцій розвитку, зокрема, за рахунок таких областей як Чернігівська. Тут вже сьогодні спостерігається відтік людських і фінансових ресурсів, особливо з прикордонних, сільських територій, монофункціональних міст.

З поміж довгого ряду особливостей регіону можна виділити наступні 5, що суттєво впливають на реалізацію планів відновлення і розвитку громад Чернігівщини.

1. Демографічні проблеми. Основних дві: низька густота населення і прискорення відтоку людей з області за останні 2 роки.

Чернігівська область має найнижчу густоту населення (Таблиця 1), що є у 2,3 рази меншою за середній показник по країні. Це означає, що організація будь-якої послуги (державної, муніципальної чи приватної) автоматично буде дорожчою на території з низькою густотою. Як наслідок — небажання інвестувати у проекти з вищою собівартістю і, відповідно, малою дохідністю.

Таблиця 1. Густота населення України та областей з найбільшою площею

	Чисельність наявного населення на 01.01.2022, осіб	Площа, кв.км	Густота населення, осіб на 1 кв.км
Дніпропетровська обл.	3096485	31 974	96,84
Одеська обл.	2351392	33 310	70,59
Чернігівська обл.	959 315	31 865	30,11
Україна	41 167 336	603 628	68,20

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

Таблиця 2. Наявне населення громад Чернігівської області (зібрано автором на основі даних від місцевих рад)

Громада	Чисельність населення 01.01.2022, тис. осіб	Чисельність населення 01.01.2023, тис. осіб	Чисельність населення 01.01.2024, тис. осіб
Чернігівська громада	282,75	Дані відсутні	275,18
Ніжинська громада	66,60	Дані відсутні	62,00
Прилуцька громада	51,64	Дані відсутні	53,87
Городнянська громада	20,95	20,64	19,44
Н-Сіверська громада	24,07	23,63	23,13
Сновська громада	21,69	21,26	20,94
Семенівська громада	15,61	13,48	13,55
Разом	488,71	x	468,11

Розраховано автором на основі даних Держкомстату [6])

Таблиця 2 сформована вибірково на основі даних про населення 3 найбільших громад області та 4 громад, що розташовані у зоні можливих бойових дій згідно наказу Мінреінтеграції № 309 [2]. Наведені дані свідчать, що тільки Прилуцька громада демонструє зростання чисельності населення за останні 2 роки. Це можна пояснити тим фактором, що громада розташована на півдні області, а тому в сьогоденних умовах має менші ризики потрапити в зону бойових дій. Аналіз даних з 7 громад, що по населенню становлять 50 % від складу чисельності області, показує падіння за 2 роки на 4 %. Причому, потребує додаткового дослідження питання фактичної наявності зазначеної кількості осіб на території кожної з громад.

2. Значна протяжність кордону з країнами-агресорами. Чернігівська область межує з російською федерацією (225,09 км держкордону) і республікою білорусь (232,61 км держкордону). Загалом, крім названих вище громад, кордон з країнами-агресорами

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

ще мають Любецька, Ріпкинська, Добрянська і Корюківська громади. Через російську агресію 2014 року область почала втрачати транзитний потенціал у зв'язку з вимушеною переорієнтацією транспортних потоків. Повномасштабне вторгнення росії у лютому 2022 році і продовження воєнних дій унеможлиблює використання пунктів пропуску на кордоні з цими країнами. Це означає, що ні сьогодні, ні в найближчому майбутньому не розглядатиметься можливість відновити транзитний потенціал чи організувати транскордонне співробітництво.

3. Велика кількість громад по країні, що потрапляють під критерії відновлення. За різними оцінками близько 600 громад (з поміж 1470) писатимуть плани відновлення. Згідно чинних критеріїв (зокрема, за показником внутрішньо переміщених осіб) до територій відновлення потрапляють навіть деякі громади Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та ряду інших областей, де не велись бойові дії і нема значних руйнувань. Це означає, що органи місцевого самоврядування у реально постраждалих областях можуть отримати менше коштів з державного бюджету на заходи з відновлення. Анатолій Ткачук, директор з науки і розвитку ГО «Інститут громадянського суспільства», неодноразово звертав увагу, що чинне визначення територій відновлення непродуктивне і не матиме реалізації, оскільки не забезпечене ресурсами [5]. Таким чином, громади Чернігівщини зі значними пошкодженнями ризикують залучити менше державних ресурсів у найближчі роки через значну кількість територій відновлення по країні загалом.

4. Загроза повторного наступу ворога. «В межах кордону Сумської та Чернігівської областей з боку РФ зосереджено близько 19 тисяч осіб контингенту російських військ» - про це 8 січня 2024 року в ефірі загальнонаціонального телемарафону «Єдині новини» повідомив речник об'єднаного пресцентру Сил оборони Північного напрямку Юрій Повх. Подібна інформація періодично з'являється у засобах масової інформації. Вона негативно впливає на настрої потенційних інвесторів, що розглядають Чернігівщину як регіон для інвестування попри продовження воєнного стану.

5. Обмежені можливості бюджетів громад. Пунктом 60 прикінцевих положень Бюджетного кодексу України [1] передбачено, що частина податку на доходи фізичних осіб (далі - ПДФО) від оподаткування доходів у вигляді грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями, поліцейськими та особами рядового і начальницького складу зараховується в повному обсязі до спеціального фонду Державного бюджету забрали військовий ПДФО з 1 жовтня 2023 року. Орієнтовний річний обсяг втрат ПДФО для

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

громад Чернігівщини — 4,2 млрд. грн. Можливі компенсатори громадам з держбюджету у вигляді додаткових дотацій та субвенцій не вирішують питання спроможності місцевих бюджетів громад Чернігівщини у фінансуванні заходів з відновлення і розвитку.

Висновки. У результаті дослідження проблематики було виявлено фактори та особливості, що впливають на відновлення і розвиток громад Чернігівської області. Загалом вони носять негативний характер і стримують позитивні перетворення. Для значної кількості громад області (зокрема для прикордонних) за таких обставин відсутні передумови до повноцінного відновлення і переходу до розвитку.

Отже, чинні інструменти держави щодо відновлення і розвитку мають бути переглянутими з метою врахування особливостей соціально-економічного становища у громадах таких областей як Чернігівська.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> .
2. Наказ Мінреінтеграції від 22.12.2022 р. № 309 “Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 р. № 731 “Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад”. URL:
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695 “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
5. Відновлення та розвиток на регіональному і місцевому рівнях. Що пропонують експерти. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17500> .
6. Статистичний збірник "Чисельність наявного населення України". URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm .

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

Федорець Роман

Фінансова спроможність Ніжинської територіальної громади в умовах воєнного стану

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна*
fedorets_roman@ukr.net

Військові дії неминуче супроводжуються руйнівними наслідками для інфраструктурних об'єктів, соціального та економічного потенціалу окремих регіонів і держави загалом. Чернігівщина зазнала значних людських та фінансових втрат в ході активних бойових дій на свої території. Окрім обласного центру, суттєвих руйнувань зазнали й інші поселення, серед яких – місто Ніжин і населені пункти Ніжинської територіальної громади. Актуальним залишається питання підрахунку збитків, що були завдані окремим територіям. Важливо також дізнатися, як військові дії вплинули на соціально-економічний потенціал таких земель. У межах представленої роботи розглянуто окремі показники економічного розвитку Ніжинської територіальної громади за період із 2021 до третього кварталу 2023 року, та проведено аналіз її фінансової спроможності за відповідний період.

Перш за все, необхідно з'ясувати, які показники розвитку території можуть визначити рівень її фінансової спроможності. Існує декілька поглядів на розв'язання цієї проблеми. Так, у даній роботі, за основу було взято перелік показників які представлені в офіційних Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня фінансової спроможності територіальних громад [3]. Хоча такий перелік не можна назвати вичерпним, а окремі його пункти потребують уточнень – він досить часто використовується вітчизняними науковцями в ході проведення відповідних досліджень.

Аналіз окремо відібраних фактичних значень не дає цілісного уявлення про фінансово-економічне становище громади. Таким чином виникає необхідність визначення певного інтегрального показника. У представленому дослідженні було використано методика розрахунку інтегрального індексу рівня розвитку фінансової спроможності громад, що наведена в офіційних Методичних рекомендаціях [3]. Вона передбачає зіставлення окремих фактичних показників з відповідними середніми значеннями по всіх територіальних громадах України. Однак, у рамках цієї роботи, більш доцільно взяти середні значення для територіальних громад лише Чернігівської області. Далі розраховується відсоткове відхилення кожного показника від середніх

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

значень згідно з розробленими критеріями. Після цього проводиться бальна оцінка для кожного показника у визначеному діапазоні. Інтегральний індекс обчислюється як середнє арифметичне від отриманих на попередньому етапі значень. У зв'язку із відсутністю статистичної звітності для четвертого кварталу 2023 року, розрахунок інтегрального показника фінансової спроможності Ніжинської громади буде здійснюватися лише за матеріалами 2021 та 2022 років. Всі необхідні для проведення розрахунків показники наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники фінансової спроможності за 2021 та 2022 роки

Показники фінансової спроможності	2021		2022	
	Ніжинська громада	Середнє для області	Ніжинська громада	Середнє для області
Доходи загального фонду бюджету у розрахунку на 1 жителя громади, грн	6444	6820	8805	8230
Частка видатків на утримання апарату ради територіальної громади та її виконавчих органів у бюджеті територіальної громади без трансфертів, %	13,9	13,04	13,41	12,54
Капітальні видатки з розрахунку на 1 жителя, грн	1131	1256	858	1093
Рівень дотаційності бюджету територіальної громади, %	3,37	2,2	0,49	2,7
Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету територіальної громади, %	65,8	69,9	58,91	68,05
Видатки на культуру, фізичну культуру та спорт на 1 жителя, грн	481,2	448,1	449,3	401,2
Частка доходів громади за рахунок трансфертів з державного бюджету, %	30,9	42,4	18,4	26,7
Частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету громади, %	34,33	30,21	26,87	22,2

Створено автором на основі даних [1]

Ніжинська територіальна громада займає провідні позиції в області за рівнем доходів бюджету (прогресивний показник). За час

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

повномасштабних військових дій рівень доходів не лише не скоротився, а й продовжив зростати. За три квартали 2023 року даний показник зріс на 34,2% у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року [1]. Таку динаміку можна пояснити суттєвим збільшенням надходжень від податку на доходи фізичних осіб – так званий «військовий ПДФО» [2]. Разом з цим, зменшення частки місцевих податків і зборів у дохідній частині бюджету (середній показник), сягнуло 23,5%. Цей показник включає надходження від єдиного податку, транспортного податку, податків на майно та землю, туристичний збір, збір за місця паркування транспорту та інше. Зменшення цих доходів логічно пояснюється порушенням інфраструктурної мережі та рядом проблем і ризиків для ведення будь-якого виду господарської діяльності на території Чернігівщини у перший рік повномасштабного вторгнення. Слід зазначити, що вже у третьому кварталі 2023 року ця стаття бюджетних надходжень практично повернулася до рівня 2021 року [1].

Видатки на утримання апарату ради (регресивний показник) Ніжинської громади є одними з найвищих в області, хоча вони і дещо знизились у 2022 році. Станом на другий та третій квартали 2023 року спостерігалось суттєве збільшення цього показника навіть у порівнянні з аналогічним періодом 2021 року. Оскільки представлений показник для Ніжинської громади завжди був досить високим, це може опосередковано вказувати на низьку ефективність роботи органів місцевого самоврядування та інфраструктурні проблеми територіальної громади [4].

За 2021 – 2022 роки відчутно скоротились капітальні видатки та видатки із бюджету на культуру і спорт (прогресивні показники), що є загальним трендом для всієї області. Таке явище є цілком закономірним, адже в умовах воєнного часу подібні витрати не є пріоритетними. Хоча, у 2023 році вище згадані показники уже досягнули рівня 2021 року, та навіть почали його перевищувати.

Важливо звернути особливу увагу на рівень дотаційності бюджету (регресивний показник), який за 2021 – 2022 роки знизився майже у сім разів. Станом на початок 2023 року Ніжинська громада стала бездотаційною, а уже в третьому кварталі почала надавати незначну реверсну дотацію. Також, за 2022 рік у 1,7 раза скоротилась частка доходів громадян за рахунок трансфертів з державного бюджету (регресивний показник), та відчутно зменшилась питома вага видатків із бюджету на заробітну плату (регресивний показник). Наведені вище дані свідчать про стабілізацію фінансового становища досліджуваної

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

група, що у перспективі може позитивно вплинути на загальний рівень її розвитку.

Інтегральний індекс фінансової спроможності Ніжинської територіальної громади за період із 2021 до 2022 року виріс на 8% - із 0,88 до 0,95 одиниць. Отримані дані дозволяють оцінити такий рівень спроможності громади як задовільний. За умови збереження позитивної динаміки розглянутих показників, у найближчі роки не виключений перехід Ніжинської громади до розряду громад з оптимальним рівнем розвитку.

Аналіз отриманих даних дозволяє зробити низку висновків. По-перше – Ніжинська територіальна громада зазнала значних соціально-економічних та фінансових втрат за перший рік функціонування в умовах воєнного стану. Однак, значний рівень бюджетних надходжень дозволив значно покращити становище громади, що в результаті навіть призвело до певного підвищення загального рівня її фінансової спроможності. Все ще залишається дискусійним питання високого рівня витрат на функціонування апарату влади у громаді та можливостей його оптимізації. Також викликає побоювання загалом невисокий рівень частки місцевих податків і зборів у дохідній частині бюджету. Не виключено, що в разі скорочення обсягів надходжень від ПДФО досліджувана громада може втратити наявний зараз рівень своєї фінансової стабільності.

Варто пам'ятати, що інтегральний показник спроможності Ніжинської громади представлений відповідно до середніх фінансових показників громад Чернігівської області. У порівнянні з більш спроможними громадами та регіонами країни його значення можуть виявитись дещо нижчими. Подальші дослідження подібного спрямування можливо розвинути шляхом вдосконалення наявних методичних підходів. Це стосується, зокрема, переліку необхідних статистичних показників.

Список використаних джерел:

1. Бюджети територіальних громад України [Електронний ресурс]. URL: <https://public.tableau.com/app/profile/ulead/viz/16360623127390/sheet0> (дата звернення: 01.02.2024).
2. Інформації та матеріали про виконання бюджету. Офіційний сайт Ніжинської міської ради. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nizhynrada.gov.ua/nmr/miskiy-byudzhet/informacii-ta-materiali-pro-vikonannya-byudzhetu> (дата звернення: 02.02.2024).

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

3. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня спроможності територіальних громад (проект) [Електронний ресурс]. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/751/0.%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82.%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96.%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf> (дата звернення: 31.01.2024).

4. Ціна влади: скільки коштує утримання апарату управління в громадах Харківщини. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії» [Електронний ресурс]. URL: <https://od.org.ua/tsina-vladi-skilki-koshtue/> (дата звернення: 02.02.2024).

Хомик Олександра

Стратегічні пріоритети Чернігівщини в контексті відбудови та розвитку

*Департамент економічного розвитку
Чернігівської обласної державної адміністрації,
м. Чернігів, Україна
ol_khomyk@ukr.net*

На сьогодні існує багато проблем та істотних обмежень, в яких функціонує економіка області та працюють і живуть люди.

По-перше, це велика кількість пошкоджених або знищених внаслідок збройної агресії російської федерації, об'єктів критичної, соціальної інфраструктури, житлового фонду.

Внаслідок обстрілів та бомбардувань на Чернігівщині пошкоджено або зруйновано понад 13,5 тис. об'єктів. Ця кількість постійно збільшується, адже прикордонні громади щодня потерпають від ворожих обстрілів.

З пошкоджених об'єктів 83% руйнувань – це житло громадян, з них більше 1200 будинків зруйновано повністю. Також зруйновано або пошкоджено 324 об'єкти соціальної інфраструктури (145 закладів освіти, 73 об'єкти охорони здоров'я, 5 закладів соціального захисту, 101 заклад у сфері культури та спорту).

На сьогодні вже відновлено більше половини пошкоджених об'єктів. Проте, понад 5000 об'єктів потребують відновлення, зокрема 20 закладів освіти, 12 об'єктів охорони здоров'я, 42 заклади у сфері культури та спорту. Об'єкти, що залишилися, мають важливе

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

соціальне значення, але водночас потребують значних капіталовкладень.

Ще однією важливою проблемою є недостатні безпекові умови. Фактор небезпеки має багато проявів – це постійні обстріли прикордоння, загрози ракетних обстрілів по всій території області, забруднення вибухонебезпечними предметами. Крім того, має бути враховано досвід, отриманий під час ведення активних бойових дій на території області.

Третім стримуючим фактором є економічна нестабільність.

Наразі в області існують несприятливі умови для підприємництва та ведення бізнесу. Близькість до кордону з агресором, втрачені або ускладнені логістичні маршрути, ринки збуту, відтік кадрів роблять наш бізнес неконкурентоспроможним порівняно із більш безпечними регіонами.

Як наслідок всього переліченого, в області спостерігається значне погіршення складової людського капіталу. Ще до повномасштабного вторгнення Чернігівщина мала найгіршу в Україні демографічну ситуацію, наразі демографічна криза ще більш поглибилась, частина населення виїхала до більш безпечних регіонів або ж за кордон. Причому, як правило, виїжджає населення продуктивного віку та дитяче населення. Крім того, зростає кількість громадян, які потребують підтримки ментального здоров'я, медичної допомоги та реабілітації.

Всі ці виклики вимагають системних рішень та визначення пріоритетів для забезпечення відновлення та розвитку регіону, забезпечення доступності надання всіх видів публічних послуг.

Тому всі окреслені проблеми були проаналізовані та з метою їх розв'язання і пом'якшення, а також з метою систематизації та координації дій усіх учасників процесу відновлення, облдержадміністрацією було визначено стратегічні пріоритети та конкретні заходи, спрямовані на їх досягнення. Все це знайшло відображення у стратегічному документі «Чернігівщина – від відновлення до розвитку» [1] (далі - Стратегія). Цей документ є поза системою планувальних документів, оскільки актуалізація Стратегії сталого розвитку Чернігівської області до 2027 року та розробка регіонального Плану відновлення та розвитку мають відбуватися після затвердження змін до Державної стратегії регіонального розвитку з метою врахування в регіональних документах визначених пріоритетів державної регіональної політики.

Для забезпечення відновлення регіону та переходу до розвитку визначено 4 стратегічні цілі:

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

- I. ЧЕРНІГІВЩИНА – БЕЗПЕЧНИЙ РЕГІОН;
- II. КОМПЛЕКСНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ;
- III. ВІДНОВЛЕННЯ БІЗНЕСУ І РОЗБУДОВА НОВОЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ;
- IV. ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ.

У Стратегії зосереджені ключові завдання і напрями діяльності, спрямовані на відновлення інфраструктури, економічних процесів, людського потенціалу та поліпшення якості життя мешканців області, підвищення конкурентоспроможності регіону.

Стратегія по суті, є програмою антикризових проєктів, що спрямовані на відновлення та подальший сталий розвиток області у середньостроковій перспективі.

В першу чергу необхідно створити безпечні умови для повсякденної життєдіяльності громадян та забезпечення їх нагальних потреб у критичних ситуаціях. У цьому контексті безпека розглядається в різних аспектах - розмінування території, цивільний захист населення (системи оповіщення, захисні споруди), енергетична безпека, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, формування резервів матеріально-технічних ресурсів для усунення наслідків надзвичайних ситуацій, продовольча безпека, інформаційна та кібербезпека тощо.

Комплексне відновлення інфраструктури можливе за умови реалізації ключових факторів і стратегічних підходів: оцінки пошкоджень; розробки чіткого та комплексного плану з визначенням черговості і пріоритетності відновлення об'єктів, ресурсів, термінів виконання; використання сучасних технологій і інновацій для відбудови; партнерства, залучення максимальної кількості учасників для спільного фінансування та виконання проєктів відновлення інфраструктури; врахування потреб та інтересів населення, забезпечення доступу до основних послуг та покращення якості життя.

Основою поствоєнного відновлення країни є стабільне функціонування економіки. На сьогодні відновили роботу, за оцінками, більше 95% суб'єктів промислового бізнесу області, проте переважна більшість з них не відновили виробництво до рівня обсягів до повномасштабного вторгнення. За оцінками, обсяги промислового виробництва в області за 2023 рік склали орієнтовно 75-80% до рівня 2021 року. На такому ж рівні і експорт продукції порівняно з 2021 роком. Регіон втратив інвестиційну привабливість через територіальну близькість до кордону з країною-агресором та через логістичні проблеми.

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

Тому необхідні нові підходи та зміни в структурі економіки, які поєднують в собі інновації, сталість та відкритість до інвестицій та ринків, підтримку місцевого товаровиробника, активізацію підприємницьких ініціатив та розвиток самозайнятості населення, а також активну співпрацю з міжнародними партнерами щодо створення сприятливого середовища для поступового економічного відновлення.

Зважаючи на те, що економіка області має переважаючу аграрну складову, та враховуючи ускладнену логістику сільгосппродукції, важливим є переорієнтації економіки на створення додаткової вартості за рахунок збільшення обсягів переробки сировини. Для бізнесу таких областей, як наша, зараз розширено можливості для отримання грантів на створення і розвиток переробних підприємств як за державними програмами, так і від міжнародних проектів та програм.

Однак, бізнес деокупованих, прифронтових та прикордонних з РФ територій потребує більше уваги та додаткових інструментів підтримки. Тому, наразі на рівні держави Міністерством економіки України створено робочу групу з підготовки пропозицій для відновлення економічної активності на деокупованих та прифронтових територіях. Наразі мова не йде про інвестиції, а лише про збереження та підтримку бізнесу, який залишився на цих територіях.

Відновлення економічної активності сприятиме, у свою чергу, поверненню в такі регіони населення, (жінок, молоді та дітей), які тимчасово вимушено переїхали за кордон під час війни.

Але окрім створення робочих місць, для цього необхідно забезпечити базові потреби для населення: доступ до якісної освіти, медичної допомоги на всіх рівнях; якісних адміністративних послуг; забезпечення можливостей для розвитку та самореалізації громадян.

Планується, що основними інструментами досягнення стратегічних цілей і пріоритетів будуть регіональні цільові програми, кошти державного бюджету та місцевих бюджетів, програми і проекти міжнародної технічної допомоги та міжнародних організацій.

Загалом, на Чернігівщині нині здійснюється співпраця із понад 360 організаціями-донорами, партнерами з розвитку та благодійними організаціями. З них 47 – це установи та партнерські організації ООН, та більш ніж 300: міжнародні та національні фонди, програми, громадські та благодійні організації.

З початку повномасштабного вторгнення укладено 226 документів про співпрацю – меморандуми, угоди тощо; 369 реципієнтів отримують допомогу в рамках укладених документів.

При цьому, безпосередньо Чернігівською обласною військовою адміністрацією укладено 34 документи про співпрацю. Тільки у 2023-му

Теоретичні та прикладні питання регіонального розвитку в сучасних умовах

році проведено понад 100 зустрічей з представниками іноземних органів влади, дипломатичних установ, регіонів-партнерів, міжнародних фондів та організацій, бізнесових кіл з питань допомоги та підтримки міжнародними партнерами області у процесі її відновлення. Партнерськими країнами, які долучаються до відновлення Чернігівщини є Латвія та Франція, розпочато співпрацю з Німеччиною у цьому напрямі.

Швидке відновлення територій та подальший розвиток регіону можливий лише у тісній співпраці органів влади, місцевого самоврядування, міжнародних партнерів та самих мешканців області. Згуртованість, узгодження стратегій та спільна робота – це те, що має бути фундаментом процесу відновлення та переходу до розвитку.

Список використаних джерел:

1. Стратегія «Від відновлення до розвитку» // Офіційний вебсайт Чернігівської облдержадміністрації // <https://cg.gov.ua/index.php?id=39531&tp=1>

**Соціально-демографічні,
медико-географічні,
кліматичні та екологічні
проблеми Чернігівської
області**

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Барановська Ольга, Барановський Микола

Самоочисна здатність повітряного басейну Чернігівщини

*Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна
olia_bar@ukr.net, brnm@ukr.net*

Важливим компонентом довкілля та життєдіяльності людини є повітря. У наш час процеси самовідтворення та регуляції складу атмосфери порушуються внаслідок потужного антропогенного навантаження на довкілля.

Самоочищення атмосфери відбувається завдяки її здатності переробляти та виводити за свої межі забруднювальні речовини. Головну роль в очищенні атмосфери відіграють інтенсивні опади та вітер. Опади очищають повітря від домішок. Після тривалих інтенсивних опадів високі концентрації домішок в атмосфері практично не спостерігаються. Вітер суттєво впливає на перенесення і розсіювання домішок в атмосфері. Також вагоме значення мають ультрафіолетова радіація (впливає на розщеплення в атмосфері шкідливих домішок), рослинність (асимілює газові забруднення), форми рельєфу (впливають на процеси накопичення і розсіювання забруднювальних речовин) тощо.

До чинників, які сприяють накопиченню шкідливих речовин в атмосфері, належать тумани, відсутність опадів, штилі та ін. Краплі туману поглинають домішки не тільки поблизу підстильної поверхні, а й у розміщених вище, найбільш забруднених шарах повітря. Внаслідок цього концентрація домішок сильно зростає в шарі туману і зменшується над ним. Розчинення сірчистого газу в краплях туману призводить до утворення сірчаної кислоти.

Основні чинники самоочищення атмосферного повітря враховані при визначенні метеорологічного потенціалу атмосфери (МПА). МПА характеризує переважання тих чи інших процесів (накопичення або розсіювання) протягом року на певній території. Він визначається за формулою (1), яка була запропонована фахівцями гідрометеослужби:

$$МПА = \frac{P_{ш} + P_{т}}{P_{о} + P_{в}} \quad (1),$$

де $P_{ш}$ – повторюваність швидкості вітру від 0 до 1 м/с;

$P_{т}$ – повторюваність днів з туманами;

$P_{о}$ – повторюваність днів з опадами понад 5 мм;

$P_{в}$ – повторюваність швидкості вітру понад 5 м/с.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Якщо МПА менше 1, то на даній території метеорологічні фактори сприяють розсіюванню техногенних елементів, якщо більше, то навпаки. Числівник характеризує процеси здатності накопичення техногенних елементів, а знаменник – їхнього розсіювання.

Коефіцієнт МПА був використаний у низці досліджень, які стосуються як території усієї України [3], так і окремих її регіонів [1, 4].

Подібну формулу використав у своїй роботі Барановський В. А. [2] для оцінки метеорологічного потенціалу атмосфери України, але для зручності сприйняття інформації у формулі було переставлено місцями чисельник і знаменник, внаслідок чого показник $K_{МПА}$ виявився прямо пропорційним здатності атмосфери протистояти зовнішнім впливам, тобто чим вищий коефіцієнт метеорологічного потенціалу атмосфери, тим інтенсивніші її процеси самоочищення. Якщо $K_{МПА}$ нижчий 1, то переважають процеси накопичення забруднювальних речовин.

Для визначення метеорологічного потенціалу самоочищення атмосфери (МПА) та коефіцієнту метеорологічного потенціалу самоочищення атмосфери ($K_{МПА}$) Чернігівської області від забруднення було проаналізовано дані Центру гідрометеорології області про середньорічну кількість опадів, повторюваність днів з опадами понад 0,5 мм, панівну швидкість вітру протягом року, в тому числі повторюваність днів зі штилями, сильним вітром; кількість днів у році з туманами (у розрізі основних метеостанцій у мм. Чернігів, Ніжин, Остер, Семенівка). Розрахунки представлені у таблиці 1.

Табл. 1. Кліматичні показники метеостанцій Чернігівської області

Метеостанції	Кліматичні показники				МПА	$K_{МПА}$
	Повторюваність швидкості вітру 0-1 м/с, %	Повторюв. швидкості вітру понад 5 м/с, %	Повторюв. днів з туманами, %	Повторюв. днів з опадами понад 0,5 мм, %		
Ніжин	25,5	18,2	12,3	31,8	0.76	
Остер	40,6	11,2	13,4	31,5	1.26	
Семенівка	31,3	12,0	15,1	33,4	1.02	
Чернігів	25,4	19,0	15,9	33,4	0.78	

Дані таблиці 1 свідчать, що в лісостеповій зоні метеорологічні фактори сприяють розсіюванню забруднювальних речовин ($K_{МПА}$ для Ніжина 1,32). Натомість на Поліссі склалися дещо гірші умови – $K_{МПА}$ для Остра 0,79, Семенівки – 0,98, Чернігова – 1,27. Тобто в Острі,

Семенівці метеорологічні чинники сприяють накопиченню забруднювальних речовин. Саме у цих містах фіксується мала швидкість вітру. Цьому сприяє значна залісеність території: лісистість мішано-лісової зони в межах Чернігівщини становить 26%, натомість лісостепової – лише 8%. Тому вищий рівень самоочищення території за рахунок винесення шкідливих сполук повітряними потоками спостерігається в лісостеповій зоні. Рівні самоочищення змінюються і за сезонами, оскільки вітри з найбільшою швидкістю бувають на Чернігівщині взимку (середня швидкість 4,5 м/сек), а з найменшою – влітку (3,1 м/сек).

Накопиченню техногенних елементів сприяють тумани. На Чернігівщині буває в середньому 45-58 днів з туманами, максимальна кількість яких припадає на зимові місяці. Тумани частіше бувають у великих містах (до прикладу, в Чернігові 58 днів за рік).

Під впливом антропогенної діяльності, у тому числі військових дій, у довіклі створюються особливі мікрокліматичні умови, які зменшують самоочисну здатність повітря. Так внаслідок забруднення атмосфери пилом і газами відбувається послаблення прямої сонячної радіації (на 10-17%), особливо її ультрафіолетової, найбільш біологічно активної частини, збільшується кількість днів з туманами.

Слід відзначити, що процес самоочищення атмосфери від сполук техногенного характеру має суперечливий характер: чим інтенсивніше проходить цей процес, тим сильніше хімічне навантаження на інші компоненти або ж на територіально віддалені геосистеми. У подальшій "долі" техногенних сполук беруть участь усі компоненти, тому кінцевий екологічний ефект визначається всією структурою геосистеми. Зараз, на жаль, війна завдала і продовжує завдавати величезної шкоди людям і всьому довкіллю. Наслідки цієї війни можна буде оцінити лише після її завершення.

Список використаних джерел:

1. Барановська О. В. Ландшафтно-екологічний аналіз території Чернігівської області: Автореф. дис. канд. географ. наук: 11.00.01. НАН України, Інститут географії. К., 1997. 24 с.
2. Барановський В. А. Екологічна географія і екологічна картографія. К.: Фітоцентр, 2001. 252с.
3. Гавриленко О. П. Екогеографія України: навч. посіб. К. : Знання, 2008. 646 с.
4. Янковська Л. В. Потенціал стійкості ландшафтів Тернопільської області до антропогенного навантаження: Монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2017. 100 с.

Варуха Альона ^{1,2}, Борсук Олександр ²

До питання включення заповідних територій і громад Чернігівщини до проєктованого біосферного резервату “Чорнобильський”

¹*Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна*

²*Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, м. Київ, Україна*

avarukha@gmail.com, sasha.borsuk@gmail.com

Біосферні резервати (БР) створюються з метою вирішення одного з найбільш важливих питань сьогодення: поєднання охорони біорізноманіття, економічного розвитку та збереження культурних цінностей [3]. Відповідно до концепції БР [4] їх виділення на певній території відбувається для забезпечення збалансованого розвитку території. Біосферний резерват є інструментом підвищення добробуту людей і природи; це не просто назва чи синонім охорони природи. Біосферний резерват має приносити користь і людям і довкіллю.

Біосферні резервати виконують три головні функції:

- природоохоронна: здійснюють внесок у збереження ландшафтів, екосистем, видів і генетичного різноманіття;
- сталий розвиток: сприяють економічному і соціальному розвитку, який є соціокультурно і екологічно сталим;
- інформаційна: підтримують демонстраційні проєкти, екологічну освіту і навчання, дослідження та моніторинг регіональних, національних і глобальних проблем природоохорони і сталого розвитку.

Стаття 4 Севільської декларації визначає наступні критерії для відбору БР:

- мають включати мозаїку екологічних систем, що представляють основні біогеографічні регіони, з різним ступенем впливу людини;
- мають бути важливі як для збереження біологічного різноманіття і надавати можливість вивчити та продемонструвати підходи до сталого розвитку в регіональному масштабі;
- мати відповідний розмір для підтримки трьох функцій;
- сприяти виконанню цих функцій шляхом відповідного зонування, а саме: (i) юридично визначені ядрові території, тобто території, призначені для довгострокової охорони природи, що мають достатній для цього розмір. (ii) Чітко визначені буферні зони, які оточують або примикають до ядрової території, де можуть здійснюватися лише види діяльності, сумісні з цілями збереження. (iii) Території зони розвитку

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

(tranzition), де пропагуються та розвиваються практики сталого управління ресурсами. [1].

Загалом, можна сказати, що концепт БР є динамічним конструктом, сенс і розуміння якого змінюється на міжнародному і національному рівнях. [2] На противагу цьому “БЗ” в Україні є визначеним і не динамічним утворенням: 5 змін внесених протягом 30 років до відповідної статті ЗУ “Про ПЗФ” не внесли змін до суті поняття, не враховували міжнародні тенденції. Хоча категорія “БЗ” була введена в законодавство саме для існування об’єктів, що відповідали б вимогам ЮНЕСКО до БР.

Таблиця 1.

Порівняння суті та деяких характеристик “Біосферного заповідника” та БР

	Біосферний заповідник відповідно до ЗУ “Про ПЗФ”	Біосферний резерват, відповідно до ЮНЕСКО
Визначення	природоохоронна, науково-дослідна установа загальнодержавного значення, що утворюється з метою збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.	« місця для тестування міждисциплінарних підходів до розуміння та управління змінами та взаємодією між соціальними та екологічними системами, включаючи запобігання конфліктам та управління біорізноманіттям», « місця передового досвіду, які сприяють гармонії між людьми та природою для сталого розвитку через спільний діалог; обміну знаннями; зменшенню бідності та підвищенню добробуту людей; поваги до культурних цінностей і здатності суспільства справлятися зі змінами»
Заповідна територія	так	ні (має мати в складі заповідну територію, але весь БР не має нею бути)
Зонування	так (3-4 зони)	так (3 зони: ядрова, буферна, перехідна)
Населення	-	так
Соціальна складова	ні	так

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд” [9] біосферні заповідники включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера” та набувають міжнародного статусу. З 5 БЗ створених в Україні наразі 4 мають статус БР ЮНЕСКО. Відсутній цей статус у, створеного у 2016 році, - Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника (далі - ЧРЕБЗ).

Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник створений на радіаційно забруднених землях в межах території зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення та має площу 226964,7 га. Територія заповідника була відселена після аварії, а доступ населення до території обмежений. Незначне антропогенне навантаження на цій території сприяло відновленню біологічного різноманіття території. Наразі ЧРЕБЗ характеризується типовими для Полісся природними комплексами, зокрема ліси складають 65,1%, перелоги 17,2 %, болота 7,9%, води 4,6% та 5,2% інші землі. Біологічне різноманіття заповідника включає 1290 видів флори та 450 видів фауни, з яких до Червоної книги України занесені 66 видів флори і 101 вид фауни, до Червоного списку МСОП 7 та 33 види відповідно. Функціональне зонування заповідника здійснено згідно з вимогами Закону України “Про природно-заповідний фонд”. Заповідна зона складає 31,5%, буферна зона - 19,3%, зона регульованого заповідного режиму - 19,7%, зона антропогенних ландшафтів - 29,5% [7].

Таким чином, враховуючи відсутність населення на території ЧРЕБЗ та необхідність соціальної складової як умова для отримання ЧРЕБЗом статусу БР, унеможливує міжнародне визнання даного біосферного заповідника як біосферного резервату ЮНЕСКО.

Наразі в Україні налічується 8 БР. Окрім 4-х БЗ, статус БР мають ще території, що включають заповідні території інших категорій ПЗФ України.

Як бачимо, практика створення та надання статусу БР свідчить про можливість надання останнього не лише БЗ, а й іншим категоріям ПЗФ та їх групам.

Таким чином, ЧРЕБЗ, який у повній мірі виконує природоохоронну і інформаційну функції біосферних резерватів та здійснює стале господарювання в межах своєї території, може “компенсувати” необхідний для статусу БР фактор відсутності населення у своїх межах та забезпечити існування перехідної зони БР, долучивши до проєктованого БР заповідні території інших категорій ПЗФ та території прилеглих громад Київщини (Вишгородський район), Чернігівщини (Чернігівський район, Міжрічинський РЛП) та Житомирщини

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

(Коростенський район, Поліський ПЗ) чи іноземних заповідних територій (у далекій перспективі).

Щодо останнього, то у 2019 році співробітниками ЧРЕБЗ був здійснений візит до Палеского дзяржаўнага радыяцыйна-экалагічнага запаведніка в Білорусі з метою налагодження транскордонної співпраці для майбутнього використання потенціалу двох заповідних територій у створенні БР. Проте, стало зрозуміло, що білоруські колеги не були зацікавлені у розвитку співпраці.

Створення біосферного резервату на Поліссі передбачалося у 2019-20 рр. Тоді потенційний БР “Прип’ятське Полісся” мав розташовуватись в межах Рівненщини, Волині та Житомирщини, а долучення Білорусі, після зустрічі президентів двох країн, мало забезпечити транскордонність БР [8]. Цим планам не судилося збутися через геополітичні чинники.

У 2021 році робота над створення БР в Україні все ще продовжувалась: громади на Житомирщині погоджували номінаційну форму на біосферний резерват, тепер вже під назвою, - «Центральне Полісся». ЧРЕБЗ до потенційного БР включений не був [10]. Подальша доля створення цього резервату авторам не відома.

Таблиця 2.

Біосферні резервати ЮНЕСКО в Україні та категорії об’єктів ПЗФ, що входять до їх складу [5]

№	БР ЮНЕСКО	Категорії ПЗФ України, що входять до складу БР				
		ПЗ	БЗ	НПП	РЛП	інші
1	Асканія-Нова	-	Асканія Нова, що включає дендро- та зоопарк	-	-	-
2	Деснянський	-	-	Деснянсько-Старогутський [6], включаючи 3 заказники і 3 пам’ятки природи	-	-
3	ТБР Дельта Дунаю	-	Дунайський	-	-	-
4	ТБР Західне Полісся	-	-	Шацький	-	-
5	ТБР Розточчя	Розточчя	-	Яворівський	Равське Розточчя	урочище Немирівське та ін.
6	ТБР Східні Карпати	-	-	Ужанський і Бойківщина	-	-
7	Карпатський	-	Карпатський	-	-	-
8	Чорноморський	-	Чорноморський з включеним	Білобережжя Святослава з	-	-

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

		до його складу заказником Ягорлицький	включеними РЛП Кінбурнська коса та заказником Солоне озеро		
--	--	---------------------------------------	--	--	--

Наразі основою у створенні транзитної зони потенційного БР Чорнобильський може слугувати Міжрічинський РЛП та наближені громади Чернігівщини. Їх долучення зможе забезпечити виконання функції гармонізації відносин людини та природи і сталого природокористування в межах проєктованого БР, що буде одним із визначальних факторів забезпечення отримання міжнародного статусу БР відповідно до існуючих вимог ЮНЕСКО.

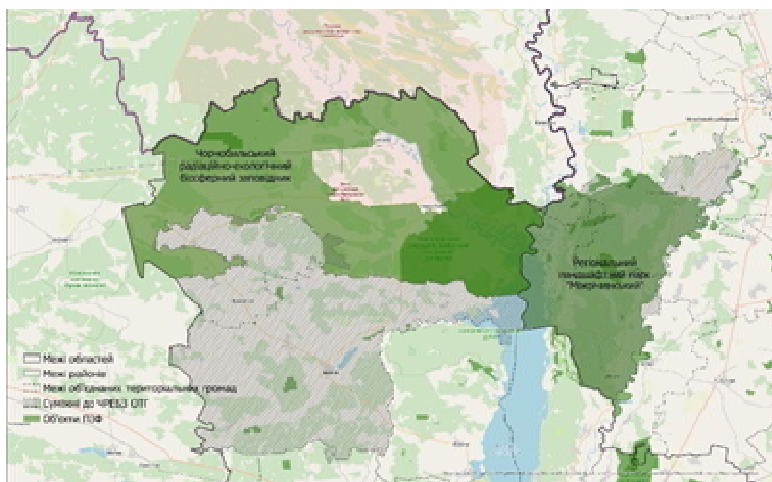

Рис 1. Території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, регіонального ландшафтного парку Міжрічинський та суміжних ОТГ як основа проєктованого БР "Чорнобильський"

Список використаних джерел:

1. Annexure 3. The Seville Strategy On Biosphere Reserves. 2003. 7 p.
 URL:
https://www.westerncape.gov.za/text/2004/3/annexure3_seville_strategy.pdf
 f (дата звернення:01.02.2024).

2. Reed, Maureen G., and Merle M. Massie. Embracing Ecological Learning and Social Learning: UNESCO Biosphere Reserves as

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Exemplars of Changing Conservation Practices. Conservation and Society, vol. 11, no. 4, 2013, pp. 391–405. URL:

<http://www.jstor.org/stable/26393134> (дата звернення:01.02.2024).

3. Statutory framework of the World Network of Biosphere Reserves.

UNESCO, 2020, 8 p. URL:

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373378> (дата звернення:01.02.2024).

4. The Technical Guidelines for Biosphere Reserves. UNESCO, 2021, 126 p. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/tgbr_en.pdf (дата звернення:01.02.2024).

5. Біосферні резервати. WowNature: *веб-сайт*. URL:

<https://wownature.in.ua/oberihaymo/biosferni-rezervaty-v-ukraini/> (дата звернення:01.02.2024).

6. Деснянсько-Старогутський НПП: *веб-сайт* URL:

<http://www.nppds.inf.ua/map.html> (дата звернення:01.02.2024).

7. Літопис природи. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник: *веб-сайт*. URL:

<https://zapovidnyk.org.ua/index.php?fn=litopys> (дата звернення:01.02.2024).

8. На Рівненщині створюють біосферний резерват. Голос України - газета Верховної Ради України: *веб-сайт*. URL:

<http://www.golos.com.ua/article/326087> (дата звернення:01.02.2024).

9. Про природно-заповідний фонд України. Закон України від

16.06.1992 № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення:01.02.2024).

10. Центральному Полісся – сертифікат ЮНЕСКО. Управління екології та природних ресурсів Житомирської обласної державної адміністрації: *веб-сайт*. URL:

<https://eprdep.zht.gov.ua/novyny01.10.2021%20rezervat.htm> (дата звернення:01.02.2024).

Ганошенко Владислав

Демографічні та соціальні передумови розвитку міграційних процесів у Чернігівській області

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна*

vladyslavhanoshenko@gmail.com

Демографічний аспект відіграє важливу роль у розвитку країни, визначаючи стан і формування трудового потенціалу, що впливає на сукупний національний дохід. Останнім часом в Чернігівській області

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

спостерігається кризова ситуація в основних демографічних показниках, що призводить до значних втрат трудового та людського потенціалу, які виявляються зараз і будуть впливати на майбутнє.

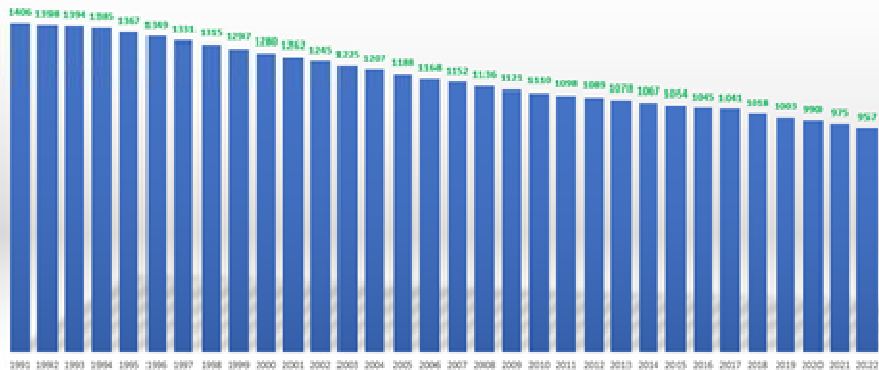
З 1990 року відбувається поступове зменшення дитячого населення Чернігівщини на понад 6 тис. осіб, одночасно зростає кількість дітей, народжених поза шлюбом і в неповних сім'ях. Неформальні сімейні стосунки та економічні обставини пізніших шлюбів і народження дітей також негативно впливають на демографічні процеси регіону. Скорочення чисельності населення відбувається як у містах, так і на селі, зокрема через від'ємний природний приріст і негативні міграційні процеси [1].

Негативні демографічні тенденції в Чернігівській області зумовлені умовами проживання, незадовільною соціальною інфраструктурою та відсутністю робочих місць у багатьох населених пунктах.

Однією із ключових причин зменшення чисельності населення є низький рівень народжуваності, який не забезпечує навіть базового заміщення батьківських поколінь новими поколіннями дітей.

На рисунку 1 представлений графік зміни кількості населення Чернігівської області починаючи з 1991-2023 рр.

Кількість населення (тис.осіб)

Побудовано за джерелом [2], [3]

Рис. 1. Динаміка чисельності населення Чернігівської області за 1991-2023 роки, тис осіб

Трудовий потенціал погіршується як якісно, через відсутність перспектив для молоді, так і кількісно через від'ємний демографічний баланс. Еміграція перевищує імміграцію, що також є наслідком загального економічного стану регіону та країни, змушуючи частину

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

населення шукати роботу та кращі умови життя в інших регіонах та за кордоном.

Ці негативні демографічні фактори призводять до старіння населення області, що має великий негативний вплив на трудовий потенціал регіону. На основі шкали ООН визначається процес старіння населення регіону. За шкалою Россета визначено, що в Чернігівській області понад 27% населення є особами пенсійного віку. Це свідчить про початок вимирання сільського населення, що вимагає невідкладних заходів для відродження сільських територій через розробку програми дій держави.

Зменшення сільського населення відбувається за рахунок зменшення чисельності молодого населення та збільшення кількості пенсіонерів, що призводить до старіння та зростання демографічного навантаження на працездатне населення. На рисунку 2 представлений графік прогнозу кількості населення на 2024-2025 роки.

Побудовано за джерелом [1,2]

Рис.2. Прогноз чисельності населення області на 2024-2025 роки

Сучасні демографічні проблеми пов'язані з повномасштабним вторгненням російської федерації яке виклало велику кількість демографічних проблем в Чернігівській області. По-перше це пов'язано з тим, що велика кількість людей виїхали на початку повномасштабного вторгнення і досі не повернулись назад.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

В 2022-2023 роках кількість пологів зменшилась вдвічі у порівнянні з 2021. Переважає вікова категорія народження після 30 років, бо більшість молоді виїхала за кордон. Також жінки в першу зважають на безпековий фактор [4]. Також на демографічну ситуацію може вплинути закриття кордонів. Більшість чоловіків не можуть виїжджати з України. Дослідження й опитування серед мігрантів свідчать про те, що відбувається зростання частки жінок і дітей у загальному міграційному потоці. Враховуючи зниження робочих місць і неможливість виїзду, ризиків обстрілів частина жінок була вимушена виїхати за кордон.

Станом на квітень 2023 року серед людей, які залишили Україну через війну дорослі жінки становлять майже половину (47%, більшість віком 35-64 років) одержувачів тимчасового захисту в ЄС. Діти становили трохи більше однієї третини (35%), тоді як дорослі чоловіки становили менше п'ятої частини (18%) від загальної кількості [5].

Важливо відзначити, що зі збільшенням кількості молодих людей зростає демографічний потенціал суспільства. Проте з початку 2011 року спостерігається зменшення кількості дівчат-підлітків у віці 15-19 років в Чернігівській області на 7,2 тисячі осіб (37,2%) та у місті Чернігів на 1,4 тисячі осіб (26,5%). Це вказує на негативні тенденції у репродуктивному майбутньому. Разом з вище зазначеними факторами війни і низький рівень економічного зростання регіону можна зробити висновок про можливе посилення міграційних процесів в регіоні у найближчому майбутньому.

Список використаних джерел

1. Населення Чернігівської області [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/qdxxp>.
2. Головне управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.chernigivstat.gov.ua/>.
3. Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Народжуваність у Чернігові зменшилась вдвічі у порівнянні з 2021 роком: в чому причина [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://suspilne.media/565487-narodzuvanist-u-cernigovi-zmensilas-vdvici-u-porivnanni-z-2021-rokom-v-comu-pricina/>.
5. 30 April 2023: almost 4 million with EU temporary protection [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/DDN-20230609-1>.

Глушко Денис

Вплив кліматичних змін на сільське господарство Чернігівської області

*Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, м. Ніжин,
Україна
denyshlushko0642@ukr.net*

Чернігівщина належить до регіонів з розвинутим агропромисловим комплексом. Так, у 2022 році Чернігівська область посіла другу позицію за обсягом виробництва зернових і зернобобових культур та сьому – за обсягом виробництва олійних культур. Серед іншого, область лідирувала за виробництвом жита – 581 тис. ц, або 18,5 % від загальноукраїнського обсягу виробництва та посідала другу позицію за зборами кукурудзи – 29152 тис. ц (або 11,1 % від загальноукраїнського обсягу виробництва) [1]. Таким чином, Чернігівська область є одним з регіонів-лідерів за виробництвом сільськогосподарської продукції. При цьому значення аграрного комплексу області та його частка у вітчизняному сільськогосподарському виробництві, імовірно, зростуть на тлі низки безпекових та екологічних викликів, що постали перед регіонами півдня й південного сходу країни.

У останні десятиріччя сільське господарство Чернігівщини почало відчувати на собі вплив сучасних кліматичних змін. Як і у більшості регіонів, основним проявом кліматичних змін у Чернігівській області стало загальне підвищення температури повітря. При цьому аграрний потенціал регіону, на відміну від багатьох інших областей України, не знизився через посилення рівня аридизації. Негативні тенденції на кшталт збільшення дефіциту зволоження чи підвищення сухості ґрунту практично не проявились на території області. Таким чином, сільське господарство Чернігівщини практично не зазнало негативних наслідків потепління клімату, водночас умови вирощування теплолюбних культур істотно поліпшилися.

Впродовж 2010-2021 років спостерігалась тенденція до зміни структури посівних площ регіону на користь теплолюбних культур. Ця тенденція яскраво простежується на прикладі зростання посівних площ соняшника та кукурудзи. Лише за дванадцять років посівні площі соняшника збільшились у шість разів – з 39,3 до 237 тис. га, а посівні площі кукурудзи – більш ніж у два с половиною рази (з 211,7 до 569 тис. га) [1]. Якщо у 2010 році частки посівних площ соняшника та кукурудзи складали 4% та 21% від загальної площі посівів в області, то

у 2021 році – вже 17,5 та 42 відсотки відповідно. Зростання обсягів виробництва цих культур відбувалося іще більшими темпами.

У 2010 році у Чернігівській області було вироблено 1378 тис. ц сояшника, а у 2022 – вже 6682,8 тис. ц. Виробництво кукурудзи за аналогічний період збільшилось з 1651 до 29152,1 тис. ц. Таким чином, за дванадцятирічний період валові збори сояшника збільшились у п'ять, а кукурудзи – в сімнадцять разів. Проаналізувавши динаміку збільшення зборів сояшника та кукурудзи можна зробити висновок, що зростання обсягів виробництва цих культур не пояснюється виключно збільшенням посівних площ під ними. Значний внесок у збільшення обсягів виробництва мало істотне зростання урожайності цих культур. При чому, якщо на початку століття рівні урожайності теплолюбних культур у Чернігівській області були дещо меншими від середнього по країні, то в останні роки їх урожайність вже була вищою за середню.

Подібна динаміка збільшення урожайності є одним з яскравих проявів збільшення теплозабезпеченості регіону й, відповідно, покращення умов для вирощування у ньому теплолюбних культур на кшталт сояшника та кукурудзи. Зміна клімату позитивно вплинула й на зростання урожайності озимих культур, до яких, зокрема, належить переважна частка посівів пшениці та жита. Зростання урожайності озимих культур характерне не лише для Чернігівщини, але й для решти території України. Воно прямо зумовлене змінами клімату та пояснюється збільшенням тривалості періоду вегетації й зменшенням ризику вимерзання посівів у холодний період.

Таким чином, сучасні зміни клімату загалом позитивно впливають на сільське господарство Чернігівській області. Покращення кліматичних умов зумовлює зростання рівня урожайності більшості сільськогосподарських культур що, своєю чергою, сприяє збільшенню валових зборів й зростанню рентабельності виробництва. З огляду на поточну динаміку кліматичних змін та враховуючи дані кліматичних моделювань, у найближчі роки можемо очікувати збереження поточних тенденцій й подальшу перебудову аграрного комплексу Чернігівщини на користь теплолюбних та посухостійких культур.

Водночас слід підкреслити, що сучасні й майбутні зміни в структурі аграрного комплексу регіону далеко не завжди слід трактувати як безпосередній наслідок кліматичних змін. Так, перерозподіл посівних площ відбувається на користь тих сільськогосподарських культур, виробництво яких є найбільш рентабельним за сучасних кліматичних реалій. Інакше кажучи, підвищення частки посівів теплолюбних й посухостійких культур зумовлено бажанням агровиробників

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

максимізувати прибутки, а не вимушеним скороченням посівних площ під культурами, не адаптованими до нових кліматичних умов.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 01.02.2024).

Головань Анна, Корнус Анатолій, Корнус Олеся

До питання сучасної агрокліматичної характеристики Чернігівської та Сумської областей

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
golovananna2903@gmail.com, a_kornus@ukr.net

Чернігівська і Сумська області знаходяться у північно-східній частині Лівобережної України й належать до числа великих її регіонів. Так, Чернігівська область займає площу 32,9 тис. км² (з півночі на південь вона простягнулась майже на 220 км, а з заходу на схід – на 180 км), Сумська область охоплює площу 23,8 тис. км². Клімат цієї території має досить виражені риси континентальності, і разом з тим, достатньо вологий. Найбільша місячна тривалість сонячного сяйва становить 230-250 годин і спостерігається у липні, а найменша – у грудні (20-30 годин). Близько 80-85 % річного тепла, що надходять на земну поверхню й засвоюється нею, припадає на весну і літо.

Загалом ці показники визначаються особливостями фізико-географічного положення, яке зумовлює розташування Чернігівської і Сумської областей в межах двох природних зон – мішано-лісової та лісостепової, що виділяються у більшості схем фізико-географічного районування територій цих регіонів [4-7].

Зимовий період на території дослідження триває 104-117 днів – з 17-21 листопада до 5-14 березня, коли відбувається стійкий перехід середньої добової температури повітря через 0 °С у бік потепління та починається весна. Зима малосніжна, нестійка, помірно холодна, літо тепле і помірно вологе. Середня річна температура повітря становить 6,4...7,5 °С. Середня температура найхолоднішого місяця (січня) знаходиться в межах –4,5...–5,2 °С, а середня температура найтеплішого місяця (липня) – 19,4...20,3 °С.

Кількість днів з температурою –10 °С і нижче становить 45-50, число днів з температурою вище 0 °С у середньому становить 245-250. Тепловий режим залежить від тривалості беззаморозкового періоду та

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

періоду з температурами, що впливають на вегетацію сільськогосподарських культур. У їх розподілі простежуються зональні відмінності між мішанолісовою і лісостеповою зонами, які виділяються на території дослідження (табл. 1).

Більшість сільськогосподарських культур вегетують після переходу середньодобової температури через +5 °С. Теплолюбні культури вегетують при температурах повітря +10 °С і більше. Найбільш активна вегетація сільськогосподарських рослин спостерігається при переході температур вище +15 °С. Потреба рослин у теплі на період їх вегетації забезпечується сумами температур за згадані періоди. При цьому суми температур за час з температурами вище +5 °С визначають ту кількість тепла, яку отримують рослини за весь вегетаційний період. Середня тривалість беззаморозкового періоду по території дослідження в повітрі становить 145-175 днів, на поверхні ґрунту – 136-146 днів.

Таблиця 1

Середня тривалість беззаморозкового періоду та періодів з температурами повітря, що забезпечують вегетацію рослинності [3]

Природні зони	Середня тривалість беззаморозкового періоду	Середній багаторічний період (дні) з температурами повітря вищими за			
		0 °С	+5 °С	+10 °С	+15 °С
Мішанолісова	140-170	230-270	190-205	150-160	95-110
Лісостепова	150-180	230-275	190-210	155-170	100-125

Веgetаційний період (із середніми добовими температурами повітря 5 °С і вище) триває 197-204 дні, починається в середньому по території дослідження 4-7 квітня і закінчується 21-25 жовтня. Сума позитивних температур повітря вище 5 °С за цей період змінюється від 2775 °С на півночі регіону до 3065 °С – на півдні.

Період активної вегетації сільськогосподарських культур (із середніми добовими температурами повітря 10 °С і вище) триває 157-166 днів, змінючись в окремі роки від 140 до 186 днів, починається 20-23 квітня і закінчується з 27 вересня по 4 жовтня. Сума позитивних температур повітря вище 10 °С за цей період змінюється від 2455 °С на півночі до 2770 °С на півдні. Літній період (із середніми добовими температурами повітря 15 °С і вище), триває 100-108 днів – з 21-27 травня до 3-6 вересня. Сума позитивних температур повітря вище 15 °С за цей період змінюється від 1780 °С на півночі до 2035 °С на півдні.

У розподілі тепла також помітні зональні відмінності, що проявляються через розподіл активних температур (табл. 2).

Суми позитивних температур повітря на території дослідження

Природні зони	Суми температур повітря			
	0 °С	+5 °С	+10 °С	+15 °С
Мішанолісова	2800-3000	2700-2900	2400-2600	1600-2100
Лісостепова	2800-3400	2700-3300	2500-2900	1600-2500

Середня кількість опадів по території дослідження за рік становить 589 мм, змінюючись від 549 до 646 мм. Кількість опадів по найсухішому і найвологішому рокам змінюється від 314 до 973 мм [1]. Близько 70 % від річної кількості опадів випадає в теплий період року.

Режим зволоження території Чернігівської та Сумської областей створює в цілому позитивний баланс вологи в ґрунті. Проте через високу водопроникність легких за механічним складом порід, що залягають на Поліссі, та у зв'язку з особливостями яружно-балкового рельєфу в районах Лісостепу, значну повторюваність мають ґрунтові посухи, що негативно впливають на розвиток сільськогосподарських культур.

Атмосферна посуха, яка в окремі роки в період активної вегетації поєднується із ґрунтовою (значення гідротермічного коефіцієнта (ГТК) становить < 0,9), має 90 % ймовірність на більшій частині території дослідження. Кількість днів із відносною вологістю повітря до 30 % впродовж періоду квітень – жовтень становить 11-23 дні.

За сукупністю показників, що характеризують агрокліматичні ресурси у період активної вегетації (суми позитивних температур повітря, кількості опадів та ГТК) території як Чернігівської, так і Сумської області прийнято поділяти на два агрокліматичних райони (помірного теплозабезпечення і достатнього та надлишкового зволоження; достатнього теплозабезпечення і достатнього зволоження).

Перші осінні заморозки в повітрі спостерігаються на півночі території дослідження на початку другої, на решті території – на початку третьої декади вересня, останні весняні заморозки на переважній території Чернігівської та Сумської областей відмічаються в кінці першої – на початку другої декади травня, на півночі – в кінці травня.

Згідно схеми агрокліматичного районування [3], територія дослідження, розташована на північ від р. Сейм, належить до поліської агрокліматичної зони, а на південь від неї – до агрокліматичної зони центрального та східного лісостепу. Відтак територію Чернігівської та Сумської областей умовно можна розділити на три субширотні

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

агрокліматичні смуги: північну, центральну і південну. Названі одиниці виділені з урахуванням річних сум опадів, кількості днів з опадами, співвідношення між рідкими і твердими опадами, ступеня континентальності клімату, характеристик сухості або зволоження території (табл. 3).

Таблиця 3
Значення деяких агрокліматичних показників на території дослідження [3]

Агрокліматичні смуги	Гідротермічний коефіцієнт	Число днів за рік із середньодобовою t° повітря	
		від 5 до 15 $^{\circ}\text{C}$	вище за 15 $^{\circ}\text{C}$
Північна	1,9-2,1	90-95	105-110
Центральна	1,7-1,9	85-90	110-115
Південна	1,3-1,7	80-85	115-125

Впродовж вегетаційного періоду на території дослідження спостерігається від 2 до 9 днів із суховіями різної інтенсивності.

Серед інших, несприятливих для сільськогосподарських культур явищ погоди, на території Чернігівської та Сумської областей у вегетаційний період спостерігається град, сильний вітер, дуже сильний дощ та зливи.

Сніговий покрив утворюється на півночі та сході на початку, на решті території – в другій половині листопада; руйнується у другій, на півдні – у першій декаді березня. Загальна тривалість залягання снігового покриву за зиму становить 90-108 днів, середня висота снігу за зиму – 7-13 см, тоді як максимальна висота в окремі роки досягає 36-73 см. В останні десятиріччя бувають зими без сталого снігового покриву. Середня глибина промерзання ґрунту по території дослідження за зиму коливається від 60 см до 71 см. Середня із мінімальних температур ґрунту на глибині 3 см по області за зиму, залежно від типу ґрунту, становить $-2,4\dots-3,2^{\circ}\text{C}$. Узимку зазвичай спостерігаються відлиги, кількість днів з якими за період від грудня до лютого коливається від 36 до 45. Небезпечна для посівів крижана кірка товщиною 10 мм і більше й тривалістю залягання три декади і більше спостерігається в 10 % років [2].

Список використаних джерел:

1. Агрокліматичні ресурси України: Атлас / за ред. Т. І. Адаменко, М. І. Кульбиди, А. Л. Прокопенка. К.: Український гідрометеорологічний центр, 2016 с. 113 с.

2. Агрокліматичний довідник по Сумській області (1986-2005 рр.) / За ред. З.П. Кравченко, Т.І. Адаменко, Кам'янець-Подільський. 2012. 172 с.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

3. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. М.: ГУГК при Совете министров СССР, АН УССР. 1978. 184 с.

4. Корнус, А. О. Атлас сільського господарства Сумської області [Електронний ресурс]: географічний атлас. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка; Сумський відділ Українського географічного товариства. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. 1 ел. опт. диск. ISBN 978-966-698-278-3

5. Корнус, А. О. Сільське господарство Сумської області (економіко-географічне дослідження): монографія. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 100 с.

6. Корнус А. О. Структура рослинництва та її відповідність природним передумовам як чинник сталого розвитку агровиробництва (на прикладі Сумської області) // Фінансово-облікове забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України: колективна монографія / за заг. ред. Л.І. Катан та Н.І. Демчук. Дніпро: Пороги, 2017. С. 163-173.

7. Лук'янов, А. М. Вплив кліматичних змін на структуру сільського господарства північної частини Сумської області / А.М. Лук'янов, С.І. Сюткін // Українське Полісся: проблеми та тренди сучасного розвитку : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Ніжин, 1–2 березня 2021 р.). Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2021. С. 66–69.

Гуцько Наталія, Короткова Наталія, Мелекесцева Аліса

Спрогнозовані зміни у стані здоров'я населення Козелецької та Ріпкинської селешних територіальних громад Чернігівської області

*Державна установа "Національний науковий центр
радіаційної медицини, гематології та онкології Національної академії
медичних наук України"
labmeddem@ukr.net*

Активізація військових дій з лютого 2022 р. спричинила руйнування соціальної інфраструктури, у тому числі лікарень, пологових будинків, поліклінік, центрів первинної медико-соціальної допомоги, що призводить до зміни динаміки показників захворюваності всіх поколінь українців. Початкові очікування людей щодо не тривалих воєнних дій змінилися усвідомленням необхідності самостійно дбати про своє здоров'я, тому однією з головних компонент сучасної демографічної

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

кризи в країні є криза здоров'я нації, як найвпливовішої складової поняття «якість населення».

Введення воєнного стану в країні обмежило доступ до статистичних даних щодо населення. Проте, незважаючи на складні часи, для відбудови тимчасово окупованих територій країни місцевим органам влади необхідно мати інформацію щодо демографічної ситуації та стану здоров'я населення в перспективі.

В Україні прогнозуванню демографічних явищ та процесів завжди приділялася значна увага, тому в системі органів державної статистики та академічних наукових шкіл напрацьований чималий досвід застосування методів демографічного моделювання. Зокрема, в останні 10–20 років активно прогнозуванням демо процесів займалися С. І. Пирожков, Е. М. Лібанова, П. Є. Шевчук та інші [1, 2]. Велику увагу приділяв математичним моделям у медичній демографії В. П. Войтко при прогнозуванні тривалості життя і смертності, дослідженні можливих взаємозв'язків медико-демографічних та екологічних параметрів [3, 4].

Сучасні дослідники все частіше здійснюють прогнозування тенденцій розвитку демографічних процесів на регіональному рівні [5–7]. А за умов процесу децентралізації в Україні посилюється зацікавленість місцевих органів влади у проведенні ефективного бенчмаркінгу на місцевому рівні та, відповідно, зростає попит на релевантну й об'єктивну інформацію про розвиток територіальних громад і прогнозування тенденцій їх розвитку. Тому Асоціація міст України пішла шляхом продукування уніфікованого статистичного забезпечення як інструменту аналізу розвитку на місцевому рівні і пропонує здійснення в автоматичному режимі не тільки порівняння показників, а і прогнозування тенденцій їх розвитку [8].

Серед територіальних громад (ТГ) Чернігівської області Козелецька та Ріпкинська вирізняються тривалою тенденцією до погіршення стану здоров'я населення [9]. Попередні дослідження довели, що впродовж 30-ти років медико-демографічні показники у зазначених адміністративно-територіальних одиницях зазнали інтенсивних змін, а саме: зменшення людності та народжуваності, деструктивні процеси у віковій структурі населення, збільшення коефіцієнту смертності [10, 11].

За бюджетного фінансування Національної академії медичних наук України в рамках виконання НДР "Створити прогноз динаміки медико-демографічних показників стану здоров'я жителів радіоактивно забруднених територій України" (№ держреєстрації 0121U107621; шифр 619) на підставі аналізу статистичних даних за 1979–2020 рр. щодо народжуваності, мертвонароджуваності, загальної та малюкової

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

смертності, чисельності населення Козелецької та Ріпкинської ТГ (до 2021 року районів) Чернігівської області України виконано прогноз на 2025 рік. У дослідженні були задіяні інформаційні ресурси Державної служби статистики України за 1979–2020 рр. щодо зазначених показників.

Очевидно, що медико-демографічні індикатори здоров'я населення зазначених ТГ в майбутньому можливо обчислити кількома методами залежно від того, які статистичні дані є в розпорядженні та яка поставлена мета. При цьому слід враховувати, що однією з умов достовірності прогнозу є відповідність динаміки лінійному розподілу: чим ближче показник вірогідності апроксимації до одиниці, тим достовірніше прогноз [12, 13].

Відомо, що у підґрунті більшості трендових моделей прогнозування лежить ідея, що тренди різко змінюються рідко. Тому більш правдоподібно, що тренд триватиме, аніж змінить свій напрямок. Але в нашому випадку радіаційна аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 р. вплинула на перебіг демографічних процесів (переселено понад) і необхідно було використати іншу математичну модель. Авторами для прогнозування основних демографічних показників (чисельність населення, народжуваність, смертність) територіальних громад області обрано сплайнову модель спостережень [14]:

$$y_i = S(t_i) + \sigma \varepsilon_i, \quad i = 0, \dots, n,$$

де $t_0 < t_1 < \dots < t_n$ – відомі моменти часу (роки

спостережень);

$\{y_i\}$ – спостережувані випадкові величини (чисельність

населення, народжуваність, смертність тощо);

S – невідома функція регресії, яку потрібно оцінити.

Це деякий сплайн, причому його вузли вважаються відомими:

$$D' = \{t_0 < t_1 < \dots < t_p\};$$

$\{\varepsilon_i\}$ – незалежні випадкові величини з нульовим математичним сподіванням ($E\varepsilon_i = 0$) і одиничною дисперсією

($D\varepsilon_i = 1$); σ невідоме стандартне відхилення похибки спостережень.

Враховуючи, що у 1979, 1989 та 2001 рр. проводилися переписи населення, тож дані за ці роки вважаємо точними. Щоб врахувати цей факт, змінено сплайнову модель спостережень: у роки i переписів виконується рівність $y_i = S(t_i)$, тобто немає похибок, а в інші роки похибка наявна.

Для прогнозування досліджуваного демографічного показника обирається сплайн, який найповніше описує дані за минулі роки (кубічний або лінійний неперервний), і припускаємо, що він достатньо добре передбачить майбутню динаміку цього показника. Тобто шукаємо так званий апроксимуючий сплайн f , на якому досягається мінімум функціонала $Q(f) = \sum_{i=0}^n (y_i - f(t_i))^2$ серед усіх кубічних або лінійних неперервних сплайнів із фіксованою сіткою вузлів Δ' .

У сплайновій моделі спостережень припускається, що вузли сплайна відомі. На практиці їх обирали шляхом перебирання різних сіток вузлів (від 4 до 7). Оптимальну кількість вузлів у розбитті Δ' слід обрати так, щоб їх було не надто багато і щоб побудовані сплайни досить добре описували динаміку демографічних показників. За фіксованої кількості вузлів найкращим вважали таке їх положення, при якому досягалось найменше значення функціонала $Q(f)$. У результаті для різних демографічних показників різних територій було обрано сплайни, що мають від 5 до 7 вузлів.

Аналіз побудованих графіків C^2 – гладких (тобто таких, що мають неперервну другу похідну) кубічних і лінійних неперервних сплайнів засвідчив, що кубічні сплайни краще вловлюють тенденцію зміни чисельності населення, а лінійні неперервні – тенденції зміни народжуваності та смертності.

Визначено, що на прогноз найбільше впливає поведінка сплайна наприкінці досліджуваного періоду. З цих міркувань для побудованих сплайнів перевірено, чи потрібен останній внутрішній вузол, тобто перевірено гіпотезу про відсутність структурної перебудови сплайна у цьому вузлі. Показано, що в усіх побудованих сплайнах згаданий вузол важливий і відкинути його не можна.

Для отриманих прогнозів побудовано довірчі інтервали й довірчі смуги [12]. Щоб їх побудувати, припустили, що нормовані похибки мають стандартний нормальний розподіл. Це припущення перевірено за допомогою QQ-діаграми та зроблено висновок, що його слід

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

прийняти, адже точки лежать приблизно на одній прямій. Довірчі смуги будували за методом Шеффе: шукали смугу, в яку з імовірністю, не меншою за $1 - \alpha$, потрапить істинне значення $S(t)$ одночасно при всіх $t \in [\tau_0, \tau_p]$.

Дослідження показали, що на рівні ТГ показники мертвонароджуваності і смертності немовлят дуже змінювалися щороку в динаміці спостереження. Тож замість щорічних даних вирішено розглядати середні значення цих показників (використано метод рухомої (плинної) середньої, де інтервалом вирівнювання обрано 5–7 років. Це дало можливість помітити певну тенденцію, зробити прогноз за допомогою лінійних неперервних сплайнів і побудувати довірчі інтервали й довірчі смуги.

Обрахунки проводилися на основі програми MATLAB версії R2021a [15], яка має вбудовану функцію для зчитування даних з файлів excel.

Згідно прогнозу (таблиця 1), відбудеться сповільнення спаду чисельності населення Ріпкинської ТГ (з 41,9 тис. осіб у 2020 р. до 39,5 тис. у 2025 р.) і буде майже сталою людність у Козелецькій ТГ (у 2020 р. 25,3 тис. осіб).

Таблиця 1. Прогнозні показники на 2025 рік

Показники	Козелецька ТГ	Ріпкинська ТГ
Чисельність населення, тис. осіб	39,5 ↓	25,3 ≈
Народжуваність, ‰	4,2 ↓	2,9 ↓
Мертвонароджуваність, ‰	2,2 ↓	6,6 ↓
Смертність, ‰	27,3 ↑	26,0 ≈
Малюкова смертність, ‰	2,5 ↓	16,9 ↑

Примітка. Зміни у 2025 р. порівняно з 2020 р.: ріст – ↑, стабілізація – ≈, зменшення – ↓.

Відповідно до Міжнародної шкали оцінювання рівня загального коефіцієнта народжуваності райони дослідження у 2020 р. мали надзвичайно низький його рівень. Прогнозується подальше зниження народжуваності у 2025 р. з 4,8 ‰ у 2021 р. до 2,9 ‰ у Ріпкинській ТГ та, відповідно, з 6,0 ‰ до 4,2 ‰ – Козелецькій.

Чернігівська область тривалий час має найвищий в Україні рівень смертності (у 2020 р., відповідно, 19,8 ‰ та 15,9 ‰) [16]. А досліджувані ТГ – вищі значення порівняно з областю та країною. У

Ріпкинській ТГ тенденція майже незмінних значень смертності, яка спостерігається з 2009 р. дотепер, триватиме й протягом 2021–2025 рр. і залишатиметься приблизно на одному рівні (25,8–26,0 ‰). У Козелецькій ТГ прогнозується поступове зростання смертності. Якщо у 2020 р. вона була на рівні 26,9 ‰, то у 2025 р. зросте до 27,3 ‰.

Дослідження свідчать про значні успіхи у скороченні мертвонароджуваності та дитячої смертності на радіоактивно забруднених територіях впродовж 1979–2020 рр., але їх рівень в Україні залишається вищим, ніж у країнах Європейського Союзу та Японії [17]. Наприклад, у 2020 р. малюкова смертність дорівнювала в Україні 6,7 ‰, у Норвегії – 2,2 ‰, Фінляндії – 2,6 ‰, Італії – 2,9 ‰, Германії – 3,7 ‰.

Статистичні дані свідчать, що у Ріпкинській ТГ впродовж 2012–2020 рр., відбувалося зростання показника малюкової смертності. Згідно розрахунків, показник зростатиме і далі та становитиме 16,9 ‰ у 2025 році. Натомість у Козелецькій ТГ відмічено доволі стрімкий спад показника, який почався з періоду 2013–2017 рр., та продовжиться й протягом наступного періоду (2,5 ‰ у 2025 р.).

У 2020 р. частота мертвонароджень в Україні становила 6,2 ‰, а у ТГ дослідження – 7,2 ‰ (Козелецькій) та 22,1 ‰ Ріпкинській). Згідно прогнозу у 2025 р. мертвонароджуваність буде знижуватися у Козелецькій ТГ й з імовірністю 95 % буде в межах від 1,1 ‰ до 3,2 ‰, а у Ріпкинській ТГ – від 5,2 ‰ до 8,1 ‰.

Слід очкувати, що стан демографічної стійкості регіону значно знизиться через військові дії російської федерації. Тому фактичні дані можуть виявитися далекими від спрогнозованих через виїзд/прибуття з ТГ сімей з дітьми, зростання смертності тощо. Однак, прогностичні показники доцільно врахувати при прийнятті управлінських рішень, розробці довготривалої комплексної стратегії адаптації до функціонування медичної галузі в умовах нової демографічної реальності, у просвітницькій роботі з медичними працівниками та населенням.

Наразі питання щодо причини значної різниці показників як між ТГ, так і в динаміці спостереження, лишається відкритим. Можливо, існує різниця у доступності медичної допомоги, забезпечення медичним персоналом, наявності устаткуванням тощо.

Список використаних джерел:

1. Демографічні перспективи України: 2000–2075 роки. *Зайнятість та ринок праці* : міжвід. наук. зб. / Е. М. Лібанова та ін. Київ : РВПС України НАН України. 1999. Вип. 11. С. 126–141.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

2. Пирожков С. І., Щербов С. Я., Шевчук П. Є. Україна 2050: перспективи демографічного розвитку. URL: https://ukrstat.org/Noviny/new2006/zmist_novin/demogr/rozv.htm (дата звернення: 25.01.2022).

3. Войтенко В. П. Смертність і тривалість життя: аналіз та прогноз. Київ : Здоров'я, 1990. 167 с.

4. Войтенко В. П., Писарук А. В., Кошель Н. М. Інтегративна радіоекологія (демографічні моделі). Київ : «Фенікс», 2013. 244 с.

5. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2005. 253 с.

6. Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону / А. 3. Підгорний та ін. Одеса : Атлант. 2012. 303 с.

7. Сегіда К. Геодемографічний прогноз Харківської області (за допомогою методу екстраполяції). *Вісник харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна : Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2016 (43). С. 164–173.

8. Асоціація міст України / Автоматизована система муніципальної статистики. URL: <https://auc.org.ua/page/munitsipalna-statistika> (дата звернення: 11.02.2022).

9. Показники стану здоров'я населення, діяльності та ресурсного забезпечення комунальних закладів охорони здоров'я Чернігівської області за 2020–2021 роки / Чернігівський обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, 2022. 178 с.

10. Радіаційно забруднені території Чернігівської області України: радіаційно-екологічне та медико-демографічне сучасне та минуле / О. М. Іванова, Н. В. Гунько, Н. В. Короткова та ін. *Проблеми радіаційної медицини та радіобіології*. 2022. Вип. 27. С. 167–187.

11. Гунько Н. В., Короткова Н. В. Інтегральне оцінювання демографічного стану радіоактивно забруднених територій України. *Проблеми радіаційної медицини та радіобіології*. 2020. Вип. 25. С. 164–179.

12. Seber, G. A. F. *Linear Regression Analysis*. John Wiley and Sons, 1977. 592 p.

13. Майборода Р. Є. Регресія: лінійні моделі. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007. URL: <http://probability.univ.kiev.ua/userfiles/mre/ora0.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

14. Кукуч А. Г. Кубические одномерные сплайны в статистике : методические рекомендации для студентов механико-математического факультета. Киев: КГУ, 1991. 60 с.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

15. MATLAB R2017b. URL: <https://soft.mydiv.net/win/download-MATLAB.html> (дата звернення: 27.01.2023).

16. Mostrecent tillbirth, childan dadolescent mortality estimates. URL: <https://childmortality.org>. (дата звернення: 21.08.2023).

17. Загальні коефіцієнти природного руху населення за типом місцевості по регіонах 2020 р. / Державна служба статистики України, 2021. URL: <https://ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 30.01.2023).

Дворник Інна

Демографічна ситуація в Чернігівській області

*Відокремлений підрозділ Національного університету
біоресурсів і природокористування України «Ніжинський
агротехнічний інститут», м. Ніжин
Україна
i.dvornyk@ukr.net*

Населення, його соціальне самопочуття та розвиток є визначальною ознакою суспільства, основою могутності держави, тому проблеми населення завжди залишаються актуальними. Чисельність населення, його структура, особливості відтворення, територіальна організація виступають одним з головних чинників, які визначають розвиток господарства регіону, країни й суспільства в цілому.

Вивчення демографічної ситуації регіону дозволяє комплексно без відриву від реальної соціально-економічної ситуації оцінити потенціал і проблеми населення конкретної території, дає можливість здійснювати ефективне науково обґрунтоване управління нею.

Актуальність вивчення демографічної ситуації Чернігівської області визначається кризовою ситуацією в процесах відтворення на її території. В межах області відбуваються найінтенсивніші в Україні процеси депопуляції і старіння населення. Ситуація, що склалася в регіоні, вимагає проведення негайних заходів щодо її подолання.

Основна теоретична й практична база демографії розкрита в працях Ж. Дерій, В. Джамана, А. Доценка, Е. Лібанової, Т. Панасенко, Т. Тарасенко та ін.

На розвиток і функціонування демографічної ситуації впливає система чинників, які й визначають особливості розвитку адміністративних районів області.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Рис. 1. Чинники впливу на демографічну ситуацію

Серед основних чинників можна виділити наступні: безпека, рівень економічного розвитку території, ситуація на ринку праці, рівень розвитку житлово-комунального господарства, природні ресурси та особливості їх використання, екологічна ситуація, галузева структура господарства, особливості розселення населення.

Економічні фактори на сьогодні справляють найбільший вплив на підсистеми працевзабезпечення й обслуговування населення, а також на внутрішньорегіональні та зовнішні міграційні процеси. Соціальні чинники впливають в основному на процеси відтворення населення. Вплив природно-екологічних факторів більш за все позначається на соціоприродній підсистемі демографічної ситуації, а також певним чином відбивається на особливостях розселення населення [4].

Чернігівська область продовжує лідирувати в Україні за темпами скорочення населення.

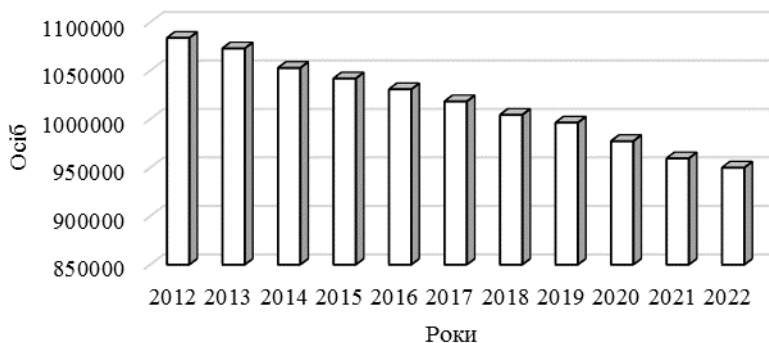

Рис. 2. Динаміка чисельності населення Чернігівської області, осіб

Протягом досліджуваного періоду чисельність населення області зменшилася на 12,3% (у 2022 році – 949948 осіб). Згідно зі статистичними даними, з 1967 року чисельність населення в області неухильно скорочується (було 1 005 700 мешканців) [3].

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

За площею область посідає друге місце серед областей країни – 31,9 тис. кв. км, що становить 5,3% території України. За чисельністю населення посідає аж 22 місце. Частка Чернігівської області у загальній кількості постійного населення України становить лише 2,3% [2].

Частка міського населення в області становить близько 65%, і лише близько 35% - сільського. Чернігівщина відзначається рекордсменом зі зникнення сіл – лише за роки незалежності в області було знято з обліку 55 сіл. Спостерігається урбанізація населення.

Причин скорочення населення безліч: еміграція, пов'язана з бойовими діями на території області, прикордонна територія, складна соціально-економічна ситуація в регіоні, безробіття, що штовхає людей у пошуки роботи за межами області, наслідки Чорнобильської катастрофи. Незважаючи на зростання народжуваності, сумна тенденція вимирання населення – кількаразове перевищення показника смертності над рівнем народжуваності – не припиняється.

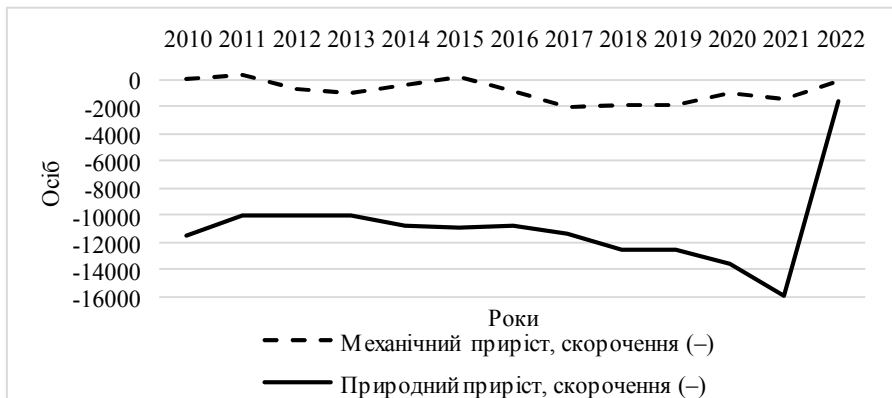

Рис. 3. Динаміка природного та механічного рухів населення, осіб [1]

Протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання природного скорочення населення області. У 2022 році внесено дані лише за січень, тому значення невелике. Із лютого офіційних даних по чисельності населення і його руху немає.

Загальна економічна ситуація в країні та в регіоні зокрема змушує все більше людей виїжджати в пошуках роботи та кращих умов життя. На жаль, можемо лише уявити, яку корективу до цієї тенденції внесла повномасштабна фаза російсько-української війни, оскільки детальне дослідження цих процесів ще попереду.

Структура населення змінилася – значну частку тих, хто нині проживає в регіоні, становлять внутрішньо переміщені особи. Загалом

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

в області, за даними ОВА, станом на початок 2023 року проживало понад 72 000 осіб, які мають статус ВПО та зареєстровані в органах місцевого самоврядування. В обласному центрі їх близько 10000 осіб.

Спостерігається тенденція до зменшення кількості осіб працездатного віку (включно з передпенсійним): їхня частка становить близько 58%. Особливо песимістично це виглядає на тлі кількості дітей (включно до 15 років) – їхня частка становить близько 14% [3].

Наслідками таких процесів є негативні тенденції у віковій структурі. Населення Чернігівщини одне з найстаріших в Україні. Частка осіб у віці 65 років і старше в загальній чисельності населення області є однією з найвищих у країні й становить 27% (в Україні – 17%). Середній вік жителів області становить 44 роки (в Україні – 42 роки) [1].

Ситуація ускладнюється високим рівнем безробіття в переважно сільськогосподарському регіоні та відкладеними наслідками війни, коли до втрат природної смертності додаються втрати серед найбільш продуктивної частини населення.

Отже, вирішення поставленої проблеми є першочерговою для збереження області, її трудового потенціалу. Держава не повинна відмовлятися від захисту материнства, стимулювання молодих сімей. І в цьому плані мусить бути універсальна, загальноприйнятна формула - формула по фінансових виплатах. Вона сприяє розвитку сім'ї, але єдине, треба все-таки застосовувати страхові механізми. Крім того важливим фактором є економічне й соціальне відродження регіону: безпечні умови життя, будівництво укриттів, відновлення виробництва, розвиток малого та середнього бізнесу, кооперація, фермерство; розвиток соціальної інфраструктури, особливо у сільській місцевості, формування робочого місця. Вирішальне значення має створення продовольчої безпеки регіону: виробництво й реалізація якісної продукції, забезпечення необхідними лікарськими засобами за доступними цінами.

Список використаних джерел:

1. Головне управління статистики в Чернігівській області. Офіційний сайт. URL: https://www.chernigivstat.gov.ua/new/kalendar/2023_12/19.php.
2. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Кіреєв М. Демографічна ситуація в Чернігівській області, війна та похмурі перспективи. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/demografichna-situatsiya-u-chernigivskiy-oblasti-viyna-ta-pokhmuri-perspektivi>
4. Шишпанова Н. О. Вплив демографічної ситуації на відтворення трудового потенціалу сільських територій. Вісник аграрної

Красовська Ганна, Корнус Анатолій

Аналіз частоти і динаміки тропічних ночей за результатами спостережень на метеостанціях Чернігів і Конотоп

*Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
akrasovskaa397@gmail.com, a_kornus@ukr.net*

Тропічні ночі визначають як ночі, коли мінімальна температура повітря впродовж доби не опускається нижче 20°C. Це явище викликає значний інтерес не лише серед кліматологів, але й серед інших фахівців, оскільки воно суттєво впливає на комфортність умов проживання населення, ведення сільського, водного господарства, споживання електроенергії та інші сфери [1, 2]. Тропічні ночі є одним із основних індикаторів кліматичних змін, вивчення цього явища запропонувала Всесвітня метеорологічна організація та Експертна група з виявлення та індексів зміни клімату [3]. Їх дослідження має на меті виявлення екстремальних відхилень кліматичних явищ в умовах глобального потепління, узагальнення даних для основних регіонів і всієї земної кулі, а також здійснення відповідного порівняльного аналізу.

За результатами спостережень на метеостанції Чернігова, впродовж 2005-2023 рр. було зареєстровано 102 тропічні ночі, що в середньому становить 5,4 на рік. Вони фіксувалися у травні, червні, липні, серпні та вересні (табл. 1). Найбільша кількість зафіксованих тропічних ночей були в липні – всього 43 події, в серпні зареєстровано – 32 події, в червні було 25 тропічних ночей, а також по одному випадку тропічних ночей встановлено у травні 2007 року та у вересні 2015 року.

Найбільша повторюваність тропічних ночей зафіксована у 2010 році, – тоді їх кількість склала 27 випадків, а саме: 13 – у серпні, 10 – у липні та 4 – у червні, що становить 26,5% від загальної кількості зафіксованих тропічних ночей за весь час дослідження, і у 2,25 рази (12 тропічних ночей) більше другого за їх кількістю року (2021).

Динаміку тропічних ночей було проаналізовано за допомогою рівнянь регресії, де пояснювальна, незалежна змінна – змінна часу (рік спостереження) (рис. 1).

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Таблиця 1

Кількість тропічних ночей на метеостанції Чернігів за місяцями (2005-2023 рр.)

Місяць	Загальна кількість
Травень	1
Червень	25
Липень	43
Серпень	32
Вересень	1

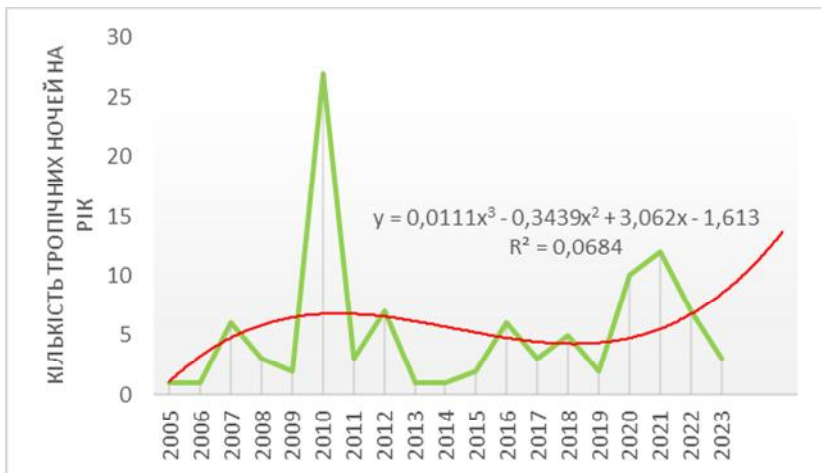

Рис. 1. Динаміка кількості тропічних ночей на рік на метеостанції Чернігів

Таблиця 2

Роки з найбільшою кількістю тропічних ночей у Чернігові за період 2005-2023 рр.

Рік	Кількість тропічних ночей	Частка у загальній кількості (%)	Місяць з найбільшою кількістю тропічних ночей	Кількість тропічних ночей протягом за місяць з максимальним їх значенням
2010	27	26,5	Серпень	13
2021	12	11,8	Липень	8
2020	10	9,8	Червень	9

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

За період спостережень 2005-2023 рр. виявлено 3 роки з найбільшою річною кількістю тропічних ночей (табл. 2), на які припадає 48% від загальної кількості тропічних ночей за весь період спостережень.

Період, протягом якого нами здійснювалося дослідження кількості тропічних ночей, можна поділити на два підперіоди: 2005-2014 та 2015-2023 роки. У перший підперіод (2005-2014 рр.) був 1 екстремальний рік з 27 тропічними ночами, і в цей же період було 2 роки, коли фіксувалася лише одна тропічна ніч. Упродовж другого підперіоду (2015-2023 рр.) жодного разу не було зафіксовано менше, ніж 2 тропічні ночі на рік, а найбільша їх кількість (12 та 10) спостерігалася у 2021 та 2020 роках відповідно.

Аналіз частоти і динаміки тропічних ночей на метеостанції Конотоп впродовж 2005-2023 рр., дав можливість встановити 145 тропічних ночей, пересічно 7,6 на рік, які так само, як і в Чернігові, реєструвалися в травні, червні, липні, серпні та вересні (табл. 3). Найбільше зафіксовано тропічних ночей у липні – 42 ночі, 32 ночі було зареєстровано в серпні, у червні – 25 тропічних ночей, у травні – 4 та 1 тропічна ніч у вересні 2020 р.

Таблиця 3

Кількість тропічних ночей на метеостанції Конотоп за місяцями (2005-2023 рр.)

Місяць	Загальна кількість
Травень	4
Червень	25
Липень	42
Серпень	32
Вересень	1

Максимальна річна кількість тропічних ночей зафіксована у 2010 р. й становить 29 (14 – у серпні, 10 – у липні, 5 – у черні), що складає 20,0% від загальної кількості зареєстрованих тропічних ночей за весь час спостережень, і майже в 2 рази (15 тропічних ночей) більше чисельності тропічних ночей другого за їх кількістю року (2021). Динаміку кількості тропічних ночей у Конотопі впродовж 2005-2023 рр. наведено на рис. 2.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

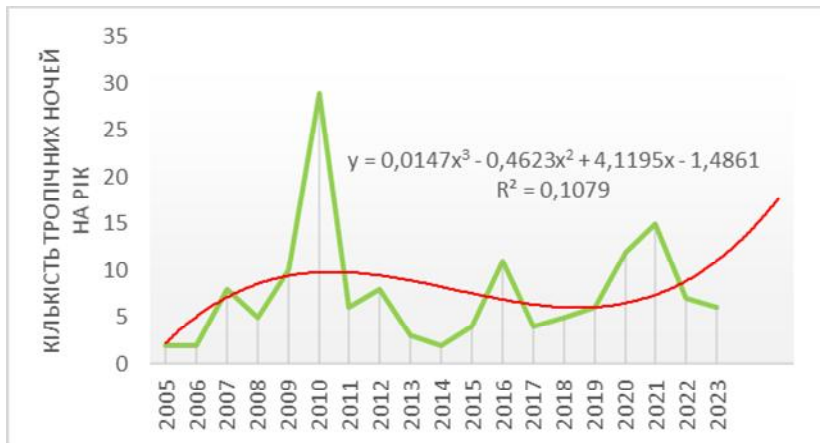

Рис. 2. Динаміка кількості тропічних ночей на рік на метеостанції Конотоп

У 2010, 2020-2021 роках зафіксовано найбільшу річну кількість тропічних ночей за період спостережень 2006-2023 рр., як і в Чернігові (табл. 4). На ці три роки припадає 47,1% від загальної кількості тропічних ночей, що є близько до аналогічної частки, отриманої в Чернігові.

Таблиця 4

Роки з найбільшою кількістю тропічних ночей у Конотопі за період 2005-2023 рр.

Рік	Кількість тропічних ночей	Частка у загальній кількості (%)	Місяць з найбільшою кількістю тропічних ночей	Кількість тропічних ночей протягом за місяць з максимальним їх значенням
2010	27	26,5	Липень	13
2020	10	9,8	Червень	9
2021	11	10,8	Липень	7

Згідно виділених раніше двох підперіодів, у перший підперіод (2005-2014 рр.) було зафіксовано 75 тропічних ночей; кожного року у цей період була хоча б дві тропічні ночі. Упродовж другого підперіоду (2015-2023) жодного року не було зафіксовано менше, ніж 4 тропічних ночі, а загальна їх кількість становила 70 подій (цей напівперіод є на рік коротшим за перший).

Підсумовуючи можемо сказати, що на метеостанціях Чернігів та Конотоп упродовж 2005-2023 рр. зафіксовано 102 і 145 тропічних

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

ночей відповідно (в середньому 5,4 і 7,6 на рік). Місяцем, коли зареєстровано найбільшу кількість тропічних ночей, на обох метеостанціях є липень. 2010 рік був рекордним в плані кількості тропічних ночей – 27 і 29 випадків для Чернігова й Конотопа відповідно.

Можна стверджувати, що, незважаючи на територіальну близькість (150 км) і незначну різницю у широтному положенні (в межах 15' широти), прояв тропічних ночей у Конотопі є набагато відчутнішим; причому можна очікувати на збільшення повторюваності тропічних ночей у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Корнус А.О., Клок С.В., Пономарьов О.М. Тропічні ночі у місті Суми / Наукові записки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. Географічні науки. 2022. 2(3). С. 3–9.

2. Корнус, А.О., Клок С.В., Пономарьов О.М. Частота та інтенсивність тропічних ночей в Україні / Сьомі Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наук. конф. (м. Суми, 14–16 жовтня 2022 р.). СумДПУ імені А. С. Макаренка, Сумський відділ Українського географічного товариства; [упорядник А.О. Корнус]. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. С. 70–74.

3. Klok, S., Kornus A., Danylchenko O., Skyba O. Tropical Nights (1976–2019) as an Indicator of Climate Change in Ukraine / IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. 2023. 1126(1):012023.

Ошурко Максим

Антропогенні зміни форм рельєфу Рівненської області внаслідок промислового видобутку корисних копалин

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м.
Ніжин, Україна
Osurko2003@gmail.com*

Антропогенні зміни рельєфу внаслідок промислового видобутку корисних копалин є однією з форм впливу людської діяльності на природу. Це часто призводить до значних змін характеру поверхні регіону.

В Рівненській області розвідано 372 родовища з яких 119 розробляється. На цих родовищах здійснюється видобуток 18 видів корисних копалин. З них 45%, це мінеральні ресурси паливно-енергетичного напрямку (торф, сапропель); 40% – сировина для

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

виробництва будівельних матеріалів (граніт, базальт); 12% – питні, технічні та мінеральні підземні води, 2% – гірничорудні та 0,85 – гірничохімічні корисні копалини.

Область володіє унікальними запасами базальту і бурштину. В окремі роки, їх видобуток досягає 100% від загального видобутку в Україні [1, с. 116].

На жаль, видобуток корисних копалин в Рівненській області негативно впливає на стан довкілля. Цей процес пов'язаний з техногенними порушеннями, внаслідок вилучення земель під кар'єри та відходи гірничого виробництва. В результаті має місце трансформація геологічного середовища, порушуються рослинний і ґрунтовий покрив, утворюються підземні порожнини і тріщини, формуються відвали гірських порід, змінюється рівень ґрунтових та підземних вод, активізуються зсуви, обвали гірських порід. Крім того, виникають глибокі западини у місцях видобування сировини та насипи й відвали порід, які не використовуються у промисловості (так званих «пустих порід») [3, с. 334].

Розвиток небезпечних гравітаційних процесів фіксується у багатьох кар'єрах. Тут формуються терасовані схили та схили значної крутизни. Розкривні породи відвалів представлені ґрунтово-рослинним шаром і різними видами піску, а також уламками кристалічних порід, які сформувалися внаслідок явища гіпергенезу. Середня потужність розкривних порід у відвалах складає 3–5 м. Інколи вона може досягати показника 8–12 м. Наприклад, внаслідок видобутку базальтів та гранітів залишаються кар'єрні виїмки глибиною до 30–50 м і відвали розкривних порід (рис. 1).

Рис. 1. Гранітне родовище Клеківське-VI Рівненської області [4, с. 16]

Рівненська область володіє унікальними запасами бурштину. Останніми роками його видобуток збільшується. Спеціальні дозволи на видобуток тут мають 4 родовища [1, с. 116]. На їх території промисловці намагаються максимально зберегти первинний рельєф та здійснюють часткову рекультивацію.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Великою проблемою є нелегальний видобуток, внаслідок якого порушується цілісність ґрунтового покриву, значно змінюється ландшафт. Відновлення не відбувається, тому поверхня території у таких місцях сильно деформована «копанками» (рис. 2). Як наслідок такий несанкціонований видобуток веде до того, що територія не може бути використана для будь-яких інших цілей [3, с. 15].

Рис. 2. Ділянки території в Рівненській області порушені внаслідок нелегального видобутку бурштину [4, с. 15]

Через те, що внаслідок видобутку порушується рівень ґрунтових вод і не розроблюються дренажні системи, більшість місць видобутку досить швидко стають затопленими або підтопленими. На затоплених родовищах ще є значні запаси мінеральної сировини, але її видобуток сильно ускладнений або навіть неможливий. Максимальний рівень води в кар'єрах спостерігається восени та навесні. (рис. 3).

Рис. 3. Затоплені родовища Рівненської області [5, с. 16]

Більшість кар'єрів та відвалів на Рівненщині не рекультивуються, їх схили просто закріплюються рослинністю природним шляхом. Свіжі форми рельєфу, що не встигли зарости, а також старі, складені токсичними відкладами і ґрунтами, формують бедленди і часто стають джерелами забруднення довкілля [2, с. 259].

Висновки: Рівненська область володіє значними запасами різноманітних корисних копалин. Їх видобуток є важливим не лише для економіки регіону, але й усієї нашої держави. На жаль, в результаті такого типу антропогенного впливу на довкілля, рельєф регіону суттєво змінюється. Виникають підземні порожнини, тріщини, відвали гірських порід, зсуви, обвали, западини та насипи. Змінюється рівень

ґрунтових та підземних вод. Проблемою для регіону є також нелегальний видобуток бурштину, який призводить до виникнення бедлендів. На нашу думку, важливим кроком до поліпшення ситуації могло б бути широке застосування рекультивації. Тому вважаємо, що антропогенні зміни форм рельєфу Рівненської області внаслідок промислового видобутку корисних копалин та шляхи відновлення території вимагають подальшого, більш детального дослідження.

Список використаних джерел

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2021 році. Департамент екології та природних ресурсів Рівненської облдержадміністрації, Рівне, 2022. 230 с.

2. Іванов Є. А., Біланюк В. І. Проблеми рекультивації і ревіталізації земель, порушених гірничими роботами. Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування : матер. 4-ої міжнарод. наук.-практ. конф. : у 2-х т. К.: ДКЗ, 2017. Т. 2. С. 257–265

3. Іванов Є.А., Біланюк В.І., Тиханович Є.Є. Наукові засади гарантування екологічної безпеки у районах розроблення корисних копалин. С. 314-340 URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/302> (дата звернення: 25.01.2024).

4. Іванов Є., Гусева І. Гранітні і базальтові родовища у Рівненській області: стан розроблення та екологічні проблеми. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації, Львів, 2019. С. 15-18

5. Шевчук Р.М. Методика супутникового моніторингу геологічного стану території відкритого видобування корисних копалин (на прикладі Житомирського Полісся). Науковий центр аерокосмічних досліджень Землі ІГН НАН України, Київ, 2019. 23 с.

Перевера Валентин

Геоморфологічні наслідки інженерно-будівельної діяльності людини на території Чернігівщини

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна
Valp3r.off@gmail.com*

Інженерна діяльність людини - це діяльність, спрямована на будівництво населених пунктів, підприємств, гідротехнічних споруд, об'єктів транспортної мережі і зв'язку тощо. Цей вид господарської діяльності людини найбільше проявляється у великих містах площею в

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

кілька тисяч км², а також у місцях розташування великих промислових виробництв.

На таких територіях природні форми рельєфу значно змінені. Тут виникають особливі ландшафти з домінуванням *додатних* (житлові квартали; окремі будинки; промислова забудова; будівлі закладів освіти, об'єктів культури, спорту та культу; насипи транспортних комунікацій тощо) та *від'ємних* (підземні порожнини (каналізаційні стоки; льохи; підземні гаражі, сховища) форм рельєфу. Найбільшими серед них є штучні насипи промислових і побутових відходів.

Спорудження дамб, промислових підприємств, житлових масивів та інших об'єктів створює під ними зони стиснення та зсуву. Глибина таких зон може коливатися від 2 до 50 м. В окремих випадках, під такими об'єктами можуть утворюватися псевдокарстові порожнини (результат прориву водогонів) і ділянки просідання глибиною у кілька метрів.

Ущільнення ґрунту під промисловими об'єктами, автомагістралями, міськими дорогами, залізничними коліями та злітно-посадковими смугами аеродромів здебільшого відбувається через вібрацію. Вібрації, спричинені міським транспортом, можуть проникати на глибину до 70 м.

Інженерно-будівельна діяльність людини на території Чернігівської області також стала причиною появи значної кількості додатних і від'ємних форм антропогенного рельєфу. До перших належать видовжені (від десятків до сотень км) невисокі пасма, що утворилися переважно внаслідок будівництва автомобільних доріг і залізниць, а також населені пункти з наявними в їх межах дрібнішими формами антропогенного рельєфу («рельєф розселення») [1, 3].

Дороги найчастіше мають ширину від 3 до 15 м (включно з узбіччями) і рівну або хвилясту поверхню (залежно від особливостей їхнього розташування, структури та умов експлуатації). Висота насипів окремих доріг може перевищувати 1,5 м, а довжина ухилу відкосу узбіччя досягає 7 м.

Під час польових досліджень проведених на території області, нами було визначено, що висота залізничних насипів у більшості випадків коливається від 0,5 до 4 м. Їх ширина найчастіше становить близько 4 м, а довжина відкосів - від 1,5 до 9,5 м (в окремих випадках 18 м).

Крім того, автомобільні та залізничні дороги часто з обох боків оточені ровами (кюветами) - штучними негативними формами рельєфу. Кювети - це довгі, вузькі (іноді простягаються на десятки км) заглиблення. У багатьох місцях їх глибина перевищує 1 м. Вони формуються під час будівництва дорожніх насипів і слугують для збору

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

та відведення води з низинних ділянок або відведення її в системи меліоративних каналів.

Слід відзначити, що у Чернігівській області на значних ділянках (площею від кількох сотень м² до десятків км²) сформовано селитебний тип ландшафту. Сюди входять території міст, селищ і сіл та їхні наземні і підземні споруди (промислові об'єкти, аеродроми, житлові будинки, стадіони, підземні дороги, сховища, склади, колодязі, хліви, гаражі, погребі, пам'ятники, церкви, кладовища на схилах пагорбів, мости, силосні ями і траншеї, гноєсховища та ін.).

Ці споруди нагадують природні форми рельєфу за багатьма своїми характеристиками (наприклад, об'ємом, навантаженням на ґрунт, впливом на вітрові умови тощо) (рис. 1).

Рис. 1. м. Новобудова поблизу р. Стрижень (м. Чернігів)

Порівняно з інженерно-будівельними антропогенними формами рельєфу, які описані вище, на Чернігівщині є також і споруди, які зведені для захисту окремих населених пунктів від затоплення. Під час польових робіт нами було досліджено дамби на річках Десна, Снов, Сейм і Стрижень (рис. 2), Довжина окремих дамб досягає кілька кілометрів. Вони мають висоту до 3 м і ширину 4-6 м. На поверхні багатьох дамб спостерігається чергування полого хвилястих поверхонь з досить глибокими улоговинами дорожніх колій.

Соціально-демографічні, медико-географічні, кліматичні та екологічні проблеми Чернігівської області

Необхідно також відзначити, що на Чернігівщині існує досить густа мережа меліоративних каналів. Вони являють собою вузькі западини довжиною до кількох сотень кілометрів. Середня глибина каналів становить близько 2 м, а їх ширина коливається від 4 до 9 м.

Рис. 2. Дамба на р. Стрижень (м. Чернігів)

Список використаних джерел

1. Бездухов О.А., Філоненко Ю.М.. Геологія з основами геоморфології: навчальний посібник для студентів факультету природничо-географічних і точних наук. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.В. Гоголя, 2021. 415 с.
2. Вахрушев Б.О., Ковальчук І.П., Комлев О.О., Кравчук Я.С., Палієнко Е.Т., Рудько Г.І., Стецюк В.В.. Рельєф України. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2010. 688 с.
3. Колтун О. Аналіз класифікацій антропогенного рельєфу // Наук. Записки Терноп. пед. ун-ту. Сер. геогр. – 2005. Вип.1(7). – С. 15–19.
4. Колтун О.В. Вивчення антропогенного впливу на рельєф в Україні у другій половині ХХ століття // Антропогенні географія і ландшафтознавство в ХХ і ХХІ століттях: Збірник наукових праць. – Вінниця-Воронеж: Гіпаніс, 2003. – С. 192–199.

Економічні втрати та проблеми повоєнної відбудови

Гнатюк Олексій

Післявоєнна відбудова Чернігова крізь призму виданих містобудівних умов і обмежень

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
oleksii.gnatiuk@knu.ua*

Містобудівні умови та обмеження (далі – МУО) – документ, що містить комплекс планувальних та архітектурних вимог до проектування і будівництва. МУО надаються відповідними уповноваженими органами містобудування та архітектури. Реєстри виданих МУО є публічною інформацією і публікуються у відкритому доступі на вебсайтах органів місцевого самоврядування.

Для дослідника-географа реєстри виданих МУО є цінним джерелом інформації про галузевий та просторовий характер процесів регенерації міст та регіонів, про співвідношення в структурі регенерації нового будівництва та реконструкції, а також про співвідношення приватних та публічних інвестицій. Зокрема, аналіз МУО може допомогти зрозуміти просторові та галузеві особливості післявоєнного відновлення міст та регіонів України, визначити найбільш активних суб'єктів (акторів) відновлення та просторові осередки (полюси, осі) регенерації, а також галузі чи території, яким приділяється недостатня увага. У представленому дослідженні розкрито особливості післявоєнного відновлення Чернігова шляхом аналіз МУО, виданих міським департаментом архітектури та містобудування після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 22 лютого 2022 року [1].

Перші МУО, видані в Чернігові після зникнення загрози захоплення міста російськими військами навесні 2022 року, датуються 16 червня 2023 року. Всього за період з червня 2022 року по грудень 2023 року в реєстрі представлено 239 МУО. Динаміка щомісячної кількості виданих МУО позитивна: якщо протягом 2022 року середня кількість виданих МУО щомісяця становила 10, то протягом 2023 року – 14. Враховуючи, що протягом 2019-2021 років середньомісячна кількість виданих МУО становила 20, можна вважати, що інтенсивність процесів будівництва та реконструкції в місті поступово відновлюється до рівня перед повномасштабним російським вторгненням.

У структурі виданих МУО більше половини (125, тобто 52,1%) стосуються будівництва або реконструкції житла. Цей факт є віддзеркаленням складної ситуації з житлом в Чернігові, оскільки житловий фонд міста зазнав істотних втрат внаслідок бойових дій та

російських обстрілів цивільного населення. Ще однією тенденцією, що віддзеркалює проблему нестачі житла в місті, є велика кількість МУО (56, тобто 46,4%), виданих під перебудову нежитлових приміщень у житлові. Регенерація житлового фонду відбувається переважно за рахунок приватних інвестицій: 121 МУО, тобто 96,8%, видані приватним забудовникам або фізичним особам – власникам житла. Участь публічних інвестицій (решта 4 МУО) проявляється через зведення нових житлових багатоквартирних будинків за кошти міського бюджету Чернігова. У сфері житла характерною є перевага реконструкції (113 МУО, тобто 90,4%) над новим будівництвом, причому роль публічних (муниципальних) фінансів у новому будівництві житла істотно вища (25% від виданих МУО).

Трохи менше чверті МУО (56, тобто 23,3% від загальної кількості) припадає на комерційні об'єкти сфери послуг – торгівля, готельно-ресторанне господарство. У цій галузі активні майже виключно приватні інвестори, а реконструкція наявних об'єктів (41, тобто 73,2%) істотно переважає над будівництвом нових. Зокрема, нестача житла в місті не заважає окремим власникам житлової нерухомості перепрофільовувати її під комерційні потреби (виявлено 7 таких МУО). Достатньо активне відновлення в цій сфері вказує на наявність попиту на відповідні послуги, а отже – і на демографічне поживлення міста, повернення до нього жителів, що виїхали через російське вторгнення та загрозу окупації. Водночас, активізація сфери комерційних послуг важлива для міського розвитку, оскільки забезпечує зростання кількості робочих місць для населення.

На третьому місці за кількістю виданих МУО – міська інфраструктура (30, тобто 12,1% від загальної кількості). Переважно це відновлення міських систем водопостачання та водовідведення, енергетичних систем, теплопостачання, дорожньо-транспортної мережі, а також спортивної інфраструктури. Ліва частина інвестицій в інфраструктуру (за кількістю МУО, 24, тобто 82,8%) припадає на публічний сектор – кошти міського бюджету, які освоюються через комунальні підприємства та інші структурні підрозділи виконкому міської ради. Процес реконструкції існуючої інфраструктури дещо переважає над будівництвом нової (17 та 13 МУО відповідно).

На промисловий сектор припадає 18 (7,9% від загальної кількості) виданих МУО. Відновлення промисловості міста відбувалось виключно за рахунок приватного сектора. Кількісно переважає процес реконструкції, проте у третині випадків мова йде про нове будівництво об'єктів промислового призначення.

Найменше МУО видано в соціальному секторі – освіті та охороні здоров'я (11, тобто 4,6% від загальної кількості). Післявоєнне

відновлення соціального сектора в Чернігові у 2022-2023 роках повністю забезпечувалось за рахунок публічних (муниципальних) фінансів, а співвідношення нового будівництва та реконструкції приблизно паритетне. При цьому інвестиції спрямовані переважно (9 з 11 МУО) на безпекову складову – будівництво або реконструкцію захисних споруд цивільного захисту при школах та лікарнях міста. Таким чином, ці інвестиції можна розглядати не лише в рамках відповідного сектора (освіта чи медицина), але також як вклад у формування безпекової інфраструктури міста в цілому. Відновлення ж власне профільних функцій закладів соціального сектора мало місце лише у двох випадках – реконструкція одного з корпусів лікарні та відбудова зруйнованого закладу загальної середньої освіти.

Аналіз розподілу локалізації об'єктів нового будівництва та реконструкції по території Чернігова вказує на те, що найбільш активними територіями є: (1) житлові масиви міста з багатоповерховою забудовою, де відновилось будівництво житла, а також інші райони масової багатоповерхової забудови – житло, комерційні послуги, соціальний сектор; (2) промислові зони уздовж залізниці – об'єкти промисловості та інфраструктури; (3) окремі осі та ядра в межах та навколо історичного центру – сфера комерційних послуг, житло, окремі інфраструктурні об'єкти та заклади соціального сектора. Найменша інтенсивність процесів міського оновлення спостерігається в межах території житлової малоповерхової садибної забудови, а також низки промислово-складських зон.

Порівняння виявлених закономірностей з галузевою та просторовою структурою процесів міського оновлення Чернігова протягом аналогічного періоду (18 місяців) до повномасштабного вторгнення дало можливість виявити такі особливості. По-перше, інтенсивність процесів міського оновлення все ще істотно нижча від довоєнного рівня. По-друге, в структурі новобудов та реконструйованих об'єктів різко зросло значення житла та інфраструктури, тоді як сфери комерційних послуг – зменшилось. По-третє, в усіх сферах, крім комерційних послуг, зросло значення реконструкції існуючих об'єктів перед новим будівництвом. По-четверте, в розвитку інфраструктури та соціального сектора різко зросла роль публічних інвестицій, тоді як у розвитку житлової сфери – приватних. По-шосте, до повномасштабного вторгнення житловий фонд міста активно виводився у комерційну сферу, тоді як наразі спостерігаємо зворотну тенденцію. По-п'яте, кардинальних змін зазнала просторова структура міського оновлення. До повномасштабного вторгнення ядрами інтенсивних функціональних й морфологічних трансформацій та міської регенерації в Чернігові

виступали історичний центр міста, поєднаний віссю проспекту Перемоги з районом залізничного вокзалу (зорієнтований на посилення ділових, комерційних, туристичних, меншою мірою житлових функцій), а також масиви багатопверхової житлової забудови на периферії міста (де житлова функція доповнювалась комерційними закладами сфери послуг), що формували своєрідну мережу субцентрів просторового розвитку міста. Помірну активність проявляли промислово-складські зони уздовж залізниці, тоді як напівпериферійний пояс здебільшого малоповерхової садибної забудови був найменш активним. Таким чином, прямий та непрямий урбіцид Чернігова російськими військами призвів до переорієнтації міської громади на фізичне виживання та зміни моделі його просторового розвитку в напрямку фрагментації, порушення цілісності вже сформованих просторових структур.

Досить обережно (оскільки мова йде про досить різні міста та різні історичні контексти) ситуацію в Чернігові можна порівнювати також з доступними авторам аналогічними даними за 2017-2020 роки для двох інших обласних центрів України – Вінниці та Херсона. До повномасштабного вторгнення галузева структура об'єктів будівництва та реконструкції в Чернігові була досить схожа на аналогічну структуру у Вінниці, яку можна розглядати як один з прикладів успішного муніципального управління в Україні. Позитивною стороною як довоєнного, так і післявоєнного відновлення Чернігова є помітні інвестиції у промисловий сектор: хоча в цьому відношенні Чернігів поступається Вінниці, проте істотно випереджає довоєнних Херсон, де ставка робилась на створення туристично-рекреаційного хабу, тоді як промисловість перебувала в стагнації, займаючи останнє місце за кількістю виданих МУО.

В умовах значних втрат житлового фонду, постійної загрози ракетних обстрілів, а також ризику повторного російського наступу на місто, акцент на відновлення житлового фонду в Чернігові 2022-2023 років виглядає зрозумілою тенденцією, як і відставання сфери комерційних послуг. Проте, після стабілізації безпекової ситуації в майбутньому матиме сенс спрямувати ресурси міського бюджету на першочергове відновлення міської інфраструктури та соціального сектора, а також стимулювання розвитку промисловості, тоді як сфера комерційних послуг відновлюватиметься за рахунок активізації приватних інвестицій. У просторовому відношенні матиме сенс сконцентрувати зусилля на відновленні найбільш важливих вузлових та осьових просторів міста як в його центрі, так і на периферії, що створюватиме позитивний ефект для розвитку суміжних територій та

поліпшуватиме якість життя максимально великої кількості мешканців Чернігова.

Список використаних джерел:

1. Містобудівна документація. Офіційний веб-портал Чернігівської міської ради. Режим доступу: <https://chernigiv-rada.gov.ua/mistobudivna-documentaciya/>

Карташова Поліна

Освітні втрати внаслідок війни: руйнування закладів середньої освіти в регіонах України

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
polinakartashova369@gmail.com*

Наслідки повномасштабного вторгнення для сфери освіти України посилюють два роки втраченого навчання через пандемію COVID-19 і понад 9 років війни на сході України. ЮНІСЕФ стверджує, що тривала війна призводить до перерви в освіті для понад п'яти мільйонів дітей [3]. Ми розуміємо освітні втрати як загальні або конкретні втрати знань та навичок учнів [1] внаслідок тривалих розривів у звичайній освітній програмі, спричинених різними індивідуальними та системними чинниками, у тому числі внаслідок війни, зокрема через руйнування освітніх закладів.

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну, що спричинило масові жертви, масштабну міграцію населення, величезні руйнування та економічні втрати, а також створило велику кількість серйозних викликів для сфери освіти країни. Країна-агресор стверджує, що завдає ракетних ударів виключно по військових об'єктах, проте Міністерство освіти та науки України продовжує збирати реальні факти й докази того, що росія порушує усі правила війни та продовжує знищувати цивільну інфраструктуру, в тому числі й заклади освіти [4]. Руйнування освітньої інфраструктури є частиною навмисних і цілеспрямованих спроб з боку агресора позбавити молоде покоління України права на освіту.

За даними Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України щодо прямих збитків інфраструктурі внаслідок військової агресії росії проти України, однією зі сфер, яка найбільше постраждала за кількістю зруйнованих, пошкоджених та втрачених

об'єктів інфраструктури стала саме сфера освіти, а конкретніше школи [6].

Ще з початку вторгнення росії на сході України у 2014 році і до 1 серпня 2022 року ворогом було зруйновано 127 закладів середньої освіти, пошкоджено 929 закладів, 1185 закладів опинилося на тимчасово окупованій території [5]. Станом на початок 2024 року 365 закладів освіти зруйновано повністю та 3 798 зазнали обстрілів та руйнувань [4]. Також варто враховувати, що на окупованих територіях та в зонах активних бойових дій ступінь пошкодження шкіл визначити майже неможливо. Питання оцінки рівня пошкодженості шкіл та і загалом постраждалої нерухомості в Україні на даному етапі є досить невизначеним, адже єдиний підхід до порядку фіксації фізичних руйнувань поки відсутній. Проте загалом оцінка ступеня пошкодження об'єкту інфраструктури вираховується з використанням 3 або 4 коефіцієнтів, а саме: пошкодження відсутні, пошкодження становлять до 10%, пошкодження не перевищують 40%, пошкодження становлять вище 40%. За умови, коли пошкодження об'єкту становлять вище 40% він підлягає повній відбудові [6].

Попри те, що активні бойові дії торкнулися 11 областей України, пошкоджень зазнали заклади середньої освіти у 19 областях. Найбільша кількість зруйнованих закладів у Донецькій області, там наразі пошкоджено – 342 школи і 82 школи – зруйновано; у Харківській області пошкоджено 269 шкіл, 35 – зруйновано; у Луганській – 95 пошкоджено, 11 шкіл зруйновано; у Київській (включно з Києвом) – 172 пошкоджено, 5 шкіл зруйновано; у Херсонській – 169 пошкоджено, 28 – повністю зруйновано; в Запорізькій – пошкоджено 114 шкіл, 8 зруйновано; у Дніпропетровській області 41 школа пошкоджена та 9 зруйновано. Проте навіть ці цифри не є остаточними, адже заклади освіти України досі зазнають ракетних ударів з боку ворога. Відсутніми є пошкодження та руйнування закладів середньої освіти лише у 5 областях, а саме: Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській та Чернівецькій. Актуальної статистики по АРК немає (рис. 1) [4].

Освітні втрати, що стосуються закладів середньої освіти, посилюються внаслідок окупації українських територій ворогом. Саме школи стали особливо «поширеними» і «привабливими» базами серед російських військових для використання у ході бойових дій. Так деякі школи окупанти використовують, як командні пункти, у відкритому доступі можна знайти чимало фотографій шкіл, де російські солдати цинічно малювали на стінах рашиські символи вторгнення, паплюжили та знищували майно закладів освіти, палили українські книги.

Кількість зруйнованих шкіл в регіонах України

(станом на 27.01.2024 за даними сайту MOH saveschools.in.ua)

Кількість пошкоджених шкіл в регіонах України

(станом на 27.01.2024 за даними сайту MOH saveschools.in.ua)

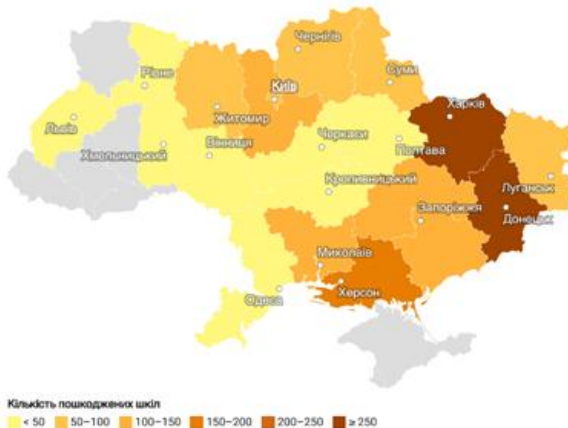

Рис. 1. Кількість пошкоджених та зруйнованих шкіл в регіонах України станом на 27.01.2024 (розроблено автором за [4]).

Також варто згадати і про інші серйозні виклики, які постали перед сферою освіти в умовах війни, а саме: демографічні втрати учасників освітнього процесу (міграція школярів та вчителів всередині країни та закордон, вбивства та незаконна депортація населення ворогом), проблеми з забезпеченням безперервності освітнього процесу для усіх

освітян (відключення електроенергії, повітряні тривоги тощо), недосконала забезпеченість учасників освітнього процесу безпековою інфраструктурою, втрата контролю над освітнім процесом на територіях окупованих ворогом тощо.

У 2022 році в Україні було створено міжнародний благодійний фонд savED, який разом з партнерами і спонсорами відновлює пошкоджені школи, облаштовує безпечні укриття, створює цифрові освітні центри в громадах, що постраждали від війни. Крім того, фонд займається технічною оцінкою ушкоджень постраждалих шкіл, розробкою нових стратегій і програм для шкільної освіти, аналітичними дослідженнями тощо. Пріоритетними наразі є школи, розташовані у 6 областях: Київській, Чернігівській, Харківській, Миколаївській, Житомирській, Дніпропетровській. За період роботи фонду вдалось успішно залучити 194 млн гривень, допомогти 54 школам та створити 17 цифрових освітніх центрів [2].

Сьогодні ворог продовжує порушувати абсолютно всі права дітей (право на життя, здоров'я, освіту, сім'ю, захист), які зазначені в законах України, міжнародному законодавстві, конвенції ООН з прав дитини. Попри величезні труднощі освітяни вже понад 700 днів повномасштабної війни продовжують свою сумлінну працю надаючи знання і виховуючи майбутні покоління. Вчителі навчають учнів у бомбосховищах, на станціях метро, проводять уроки у поштових відділеннях, на заправках, в магазинах, де є забезпечення електроенергією від генераторів. Адже закриття і знищення шкіл – це ще одна зброя війни, яку росія використовує для пригнічення духу українців, контролю громадського спротиву на окупованих територіях та культурних репресій проти населення з метою знищення української ідентичності. Саме тому питання збереження освіти повинно стати одним із пріоритетних завдань української держави, адже саме освіта відіграє важливу роль у формуванні суспільства.

Список використаних джерел:

1. Pier, L., Hough, H. J., Christian, M., Bookman, N., Wilkenfeld, B., & Miller, R. (2021). Covid-19 and the educational equity crisis: Evidence on learning loss from the CORE data collaborative. *Policy Analysis for California Education*.
2. SavED. URL: <https://www.savedschools.in.ua/uk/about-us-ua/> (дата звернення 29.01.24)
3. UNICEF. COVID-19: Scale of education loss almost 'insurmountable,' warns UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/press-releases/covid19-scale-education-loss-nearly-insurmountable-warns-unicef> (дата звернення 29.01.24).

4. Міністерство освіти і науки України. Освіта під загрозою. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення 25.01.2024).
5. Освіта України в умовах воєнного стану. (2022). Інформаційно-аналітичний збірник. URL: [https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna% 20serednya/serpneva konferencia/2022/Mizhn.serpnped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva_konferencia/2022/Mizhn.serpnped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn) (дата звернення 25.01.2024).
Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf
6. Офіційний сайт Плану відновлення України. Мапа руйнувань (2024) URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення 29.01.24)

Корявець Максим

Роль проектів міжнародної допомоги у відновленні громад Чернігівської області

*Національний університет «Чернігівська політехніка»,
громадська організація «Поліський фонд міжнародних та
регіональних досліджень», м. Чернігів, Україна
maksym.koriavets@gmail.com*

Повномасштабне вторгнення російських військ на територію України та військові дії на території Чернігівської області негативно вплинули на соціально-економічне становище громад регіону.

З урахуванням економічних проблем, які існували до 24 лютого 2022 року, поточна соціально-економічна ситуація у значній кількості громад області робить їх значною мірою залежними від трансфертів із державного бюджету.

За причинами та формою наслідків впливу війни громади Чернігівщини умовно можна поділити на наступні категорії:

- громади, які прямо постраждали від бойових дій на території області (наявні руйнування інфраструктури та житлового фонду);
- громади, територія яких була повністю або частково окупованою (наявні руйнування та втрата активів);
- громади, які зазнали / зазнають опосередкованого впливу війни (різке зниження рівня соціально-економічного розвитку: зменшення чисельності населення, підвищення рівня безробіття, значне збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, зменшення обсягу надходжень до місцевого бюджету порівняно з минулими аналогічними періодами).

На території Чернігівської області знаходиться значна кількість громад, в яких наслідки військових дій посилюють соціально-економічні проблеми, які існували до початку повномасштабного вторгнення. До таких переважно відносяться прикордонні громади та громади, наближені до кордону з Білоруссю та росією.

Однією з основних проблем у зазначених громадах є низька щільність населення, яка негативно впливає на якість трудових ресурсів та підвищення вартості публічних послуг у розрахунку на одного жителя громади. Дана проблема посилюється супутнім фактором відтоку працездатного населення з громад.

Серед основних економічних проблем громад Чернігівської області: наслідки призупинення діяльності ключових підприємств в перші місяці війни, порушення логістичних ланцюгів, втрата ринків збуту, зменшення попиту та платоспроможності населення, мобілізація трудових ресурсів чи відтік їх за кордон. При цьому зниження ставок місцевих податків та зборів мало впливає на активізацію підприємницької діяльності у прикордонних (наближених до північного кордону України) громадах, а тому не дає суттєвого ефекту для зростання податкових доходів місцевого бюджету: тобто, органи місцевого самоврядування мають дуже обмежений вплив на податковий клімат у громадах.

Вище описані виклики призводять до різкого зниження спроможності органів місцевого самоврядування громад наповнювати дохідні частини місцевих бюджетів, що робить їх залежними від трансфертів із державного бюджету.

Крім того, з початком воєнного стану черговість видатків місцевих бюджетів регламентується Постановою Кабінету Міністрів України № 590 від 9 червня 2021 року, де, фактично, встановлена пріоритетність їх здійснення [4]. Відповідні зміни до законодавства обмежують можливості органів місцевого самоврядування здійснювати заплановані видатки на створення умов для відновлення та розвитку місцевої економіки та інфраструктури навіть за наявності фінансових ресурсів.

Саме тому роль міжнародної допомоги стає однією з ключових для підтримки процесів відновлення та розвитку територіальних громад Чернігівщини.

Від початку повномасштабного вторгнення значна кількість пошкоджених об'єктів інфраструктури та житлового фонду була відновлена за підтримки проектів/програм міжнародної допомоги.

Серед основних донорів, які реалізували дані проекти: Міністерство економіки Латвії, Міністерство закордонних справ Латвії, Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, міжнародна

організація ZOA, Європейський Союз, Центр з подолання криз та надання підтримки (CDCS), Товариство Червоного Хреста, Уряд Канади (проєкт SURGe), нідерландська громадська організація «Open Door Ukraine», Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Світовий фонд пам'яток, Уряд Великої Британії, чеська гуманітарна організація «People in Need», американська благодійна організація Gem, Норвезька рада у справах біженців (NRC), Данська рада у справах біженців (DRC), ReliefAid, інші.

За оцінками Уряду України та міжнародних організацій (Світовий банк, Європейська комісія та Організація Об'єднаних Націй) найбільші потреби в контексті відновлення громад сконцентровані у наступних сферах [1]:

- транспортний сектор (потреба у капітальному ремонті доріг, в т. ч. пошкоджених через бойові дії; потреба у розширенні/відновленні парку пасажирського транспорту);
- житловий сектор (потреба у відновленні об'єктів житлового фонду, пошкоджених внаслідок бойових дій);
- енергетичний сектор (потреба впровадження альтернативних джерел енергії та малої розподіленої генерації з використанням відновлюваних джерел);
- сектор сільського господарства (першочергова потреба розмінування сільськогосподарських угідь);
- сектор соціального захисту (потреба у психосоціальной підтримці населення та матеріальному забезпеченні вразливих категорій населення, в т. ч. внутрішньо переміщених осіб).

Значний обсяг завдань із відновлення територій потребує злагодженої координації та партнерства влади, громад, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародної спільноти, а також підзвітності та прозорості.

Тому міжнародні партнери зацікавлені в тому, щоб відновлення громад відбувалося за участю всіх зацікавлених сторін, наприклад, через створення робочих груп з питань відновлення.

Прикладом такої співпраці у Чернігівській області є створення у травні 2023 року Координаційного центру підтримки цивільного населення при Чернігівській обласній військовій адміністрації на підставі розпорядження начальника Чернігівської обласної військової адміністрації від 31.05.2023 № 319, який координує діяльність міжнародних донорів у сфері надання матеріальної та психосоціальной допомоги населенню [5].

Подібний координаційний центр має бути створений також у процесі відновлення територіальних громад області. Основними завданнями такого центру мають стати: картування та пріоритезація

потреб громад; оцінка потреб громад; комунікація з міжнародними донорами; моніторинг виконання проектів міжнародної допомоги; прилюднення інформації про хід та результати виконання проектів міжнародної допомоги.

Структура центру обов'язково має включати представників від влади, громад, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних донорів, оскільки реципієнтами допомоги на відновлення можуть бути не тільки органи влади та місцевого самоврядування, а і громадські та благодійні організації. Діяльність центру при цьому має базуватися на принципах підзвітності та прозорості для запобігання корупційних ризиків та нецільового спрямування міжнародної допомоги на відновлення.

Список використаних джерел:

1. Драчук А. (29.11.2023). Де громадам шукати додаткове фінансування? Економічна правда. Адреса URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/29/707113/>

2. За сприяння обласного Коордцентру на Чернігівщині близько 55 тисяч ВПО отримали гуманітарну допомогу. (20.12.2023). Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Взято 15.01.2024 з <https://minre.gov.ua/2023/12/20/zaspryannya-oblasnogo-koordcentru-na-chernigivshhyni-blyzko-55-tyryach-vpo-otrymaly-gumanitarnu-dopomogu/>

3. Підсумки відбудови на Чернігівщині протягом 2023 року: мости, Ягідне, модульне містечко та новий етап після 19 серпня. (б. д.). Суспільне новини. Взято 16.01.2024 з <https://suspilne.media/649580-pidsumki-vidbudovi-na-chernigivshhyni-protagom-2023-roku-mosti-agidne-modulne-mistecko-ta-novij-etap-pisla-19-serpna/>

4. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. № 590. (26.12.2023). Верховна Рада України. Взято 17.01.2024 з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>

5. Про створення Координаційного центру підтримки цивільного населення при обласній військовій адміністрації: Розпорядження Чернігівської обласної військової адміністрації від 31.05.2023 р. № 319. (31.05.2023). Чернігівська обласна військова адміністрація. Взято 17.01.2024 з <https://cg.gov.ua/docs/1/2023/06/2330073.pdf>

Македон Галина

Вплив війни на стан домогосподарств з дітьми

ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»
g.makedon@ukr.net

Після 24 лютого 2022 року внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну впродовж кількох тижнів мільйони людей втратили свої домівки та засоби існування. Якщо у січні 2022 року в Україні було 1,5 млн внутрішньо переміщених осіб, то станом на жовтень 2022 р. статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО) отримали 5,35 млн громадян за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) [3].

Війна змінила практично всі аспекти життя людей – ринок праці, інфраструктуру населених пунктів, систему охорони здоров'я, сферу освіти.

Продовження війни в Україні призвело до загострення гуманітарних потреб, а діти та сім'ї з дітьми страждають від жахливих наслідків. За даними Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України та Національного інформаційного бюро у період з 24 лютого 2022 року по 10 березня 2023 року було вбито 464 дитини, поранено 934 дитини, 365 дітей зникли безвісти [2].

Бідність як комплексна проблема стосується практично всіх сфер життєдіяльності суспільства, тому для її розв'язання необхідне створення особливих умов розвитку економічного та соціального середовища.

Діти традиційно є найбільш вразливою до бідності категорією населення в Україні, тому війна більшою мірою вплинула саме на домогосподарства з дітьми. Зростання монетарної бідності є безпрецедентним. Крім того, очікується значне збільшення масштабів немонетарної бідності, як через обмежені споживчі можливості, так і через руйнацію та занепад інфраструктури населених пунктів на значних територіях країни.

Найбільш постраждалими внаслідок війни у 2022 році є не лише традиційно вразливі до бідності категорії сімей з дітьми, але й ті, які постраждали безпосередньо через військові дії.

Подальше вивчення тенденцій та прогнозування рівня бідності найбільш постраждалих від війни домогосподарств з дітьми потребує окремого опитування, збору даних, їх аналізу та досліджень. Що стосується традиційних підходів до вимірювання та прогнозування бідності, то серед різних типів домогосподарств з дітьми спостерігаються такі тенденції:

Економічні втрати та проблеми повоєнної відбудови

- Внаслідок війни у 2022 році у найбільш важкій ситуації опинилися багатодітні родини (з трьома та більше дітьми) – серед таких домогосподарств рівень бідності становитиме 84,7%, а серед домогосподарств з дітьми, де є безробітний / безробітні показник перевищив 80%. (Табл. 1).

Таблиця 1

*Рівень бідності в різних типах домогосподарств з дітьми
(2021 р. – фактичні дані, 2022-2023 рр. – прогнозні оцінки), %*

Тип домогосподарства	2021 (факт)	2022 (прогноз)	2023 (прогноз)
один дорослий з дітьми	39,4	67,9	70,6
двоє дорослих з однією дитиною	31,4	57,1	70,6
двоє дорослих із двома дітьми	50,2	66,7	70,6
двоє дорослих із трьома і більше дітьми	53,4	77,0	77,1
троє або більше дорослих з дітьми	51,6	71,1	72,2
домогосподарства з дітьми, де є принаймні один безробітний	68,4	80,8	81,0
домогосподарства з дітьми до 3 років	43,8	64,8	63,7
домогосподарства з трьома та більше дітьми	67,2	84,7	63,7
Домогосподарства з дітьми	43,2	65,2	65,6

- Домогосподарства з двома дорослими та однією дитиною зазнали найбільш раптового падіння рівня життя через війну. Рівень їх бідності, згідно оцінок, зріс з 31,4% у 2021 році до 57,1% у 2022 році, тобто у 1,8 рази, при середньому темпі змін у 1,5 рази по домогосподарствах з дітьми.

- Більшого впливу, порівняно з середніми значеннями, внаслідок війни відчують «неповні» домогосподарства – серед домогосподарств, які складаються з одного дорослого з дітьми, рівень бідності зростає у 1,7 рази – з 39,4% у 2021 році до 67,9% у 2022 році.

Подальше вивчення тенденцій та прогнозування рівня бідності найбільш постраждалих від війни домогосподарств з дітьми потребує окремого опитування, збору даних, їх аналізу та досліджень. Що стосується традиційних підходів до вимірювання та прогнозування бідності, то серед різних типів домогосподарств з дітьми спостерігаються такі тенденції:

- Внаслідок війни у 2022 році у найбільш важкій ситуації опинилися багатодітні родини (з трьома та більше дітьми) – серед таких домогосподарств рівень бідності становитиме 84,7%, а серед домогосподарств з дітьми, де є безробітний / безробітні показник перевищив 80%. (Табл. 1).

- Домогосподарства з двома дорослими та однією дитиною зазнали найбільш раптового падіння рівня життя через війну. Рівень їх бідності, згідно оцінок, зріс з 31,4% у 2021 році до 57,1% у 2022 році, тобто у 1,8 рази, при середньому темпі змін у 1,5 рази по домогосподарствах з дітьми.

- Більшого впливу, порівняно з середніми значеннями, внаслідок війни відчують «неповні» домогосподарства – серед домогосподарств, які складаються з одного дорослого з дітьми, рівень бідності зростає у 1,7 рази – з 39,4% у 2021 році до 67,9% у 2022 році [1].

Таким чином, внаслідок війни, за оцінками, відбулося різке збільшення масштабів бідності. Серед різних типів домогосподарств з дітьми спостерігається суттєве зростання рівня бідності та зменшення диференціації за цим показником.

Серед домогосподарств з двома дорослими і однією дитиною у 2022 році очікується найнижчий показник бідності (57,1%) порівняно з іншими домогосподарствами з дітьми. Проте, оскільки такий тип домогосподарств суттєво переважає за чисельністю інші типи домогосподарств з дітьми в Україні, саме ця категорія складає основу структури «нових» бідних дітей внаслідок війни. «Нові бідні» діти, які до війни жили у домогосподарствах, що можна було віднести до середнього класу, наразі стикаються з усіма викликами раптової бідності і гостро відчують обмеження як права на безпеку, освіту, охорону здоров'я, так і доступу до якісних базових, соціальних та інших послуг.

Для подолання руйнівного впливу війни на ситуацію з бідністю рекомендуються нижченаведені заходи.

1. Послідовне застосування заходів соціального захисту та надання гуманітарної допомоги, у т.ч. і грошової, є необхідним для пом'якшення впливу війни на найбільш вразливі домогосподарства з дітьми. Ці заходи слід узгодити з пріоритетами та строками реалізації більш масштабних програм, особливо спрямованих на забезпечення макроекономічної стабільності та післявоєнного відновлення.

2. Заходи соціального захисту, зокрема виплата грошової допомоги, слід спрямувати на найбільш уразливі групи громадян, як зазначено в цьому звіті. При цьому забезпечити максимально можливі рівні автоматизації процесів реєстрації та верифікації, а також прозорість, підзвітність та публічність напрямків використання бюджетних коштів на соціальні цілі а всіх рівнях державного управління.

3. Лише монетарної політики буде недостатньо для подолання бідності та нівелювання її негативного впливу на дітей та домогосподарства – обґрунтована та орієнтована на дітей фінансово-

бюджетна політика, включно з бюджетними програмами на соціальний захист та соціальне забезпечення, має слугувати підґрунтям для пошуку джерел їх фінансування та визначення дієвих засобів до існування і заохочення споживчого попиту. Рекомендується поєднати грошові виплати з оновленими механізмами надання комплексних послуг соціального захисту на місцевому рівні.

4. Доки триває війна, критично важливим є недопущення значного зниження купівельної спроможності населення. Це може сповільнювати економіку споживчого сектору, що збільшуватиме негативні наслідки для всієї економічної системи. Проте, головний негативний наслідок – це зниження якості життя населення, що особливо небезпечно для вразливих груп, насамперед, дітей. Необхідно вчасно проводити індексацію соціальних виплат, визначити економічно обґрунтований рівень соціальних гарантій та мінімумів.

В Україні існує нагальна потреба в оцінці масштабів бідності. Це вимагає вирішення питань збору репрезентативних дезагрегованих за різними критеріями та ознаками даних щодо розміщення, доходів та умов життя домогосподарств у воєнний період.

6. Враховуючи відсутність можливості проведення стандартних державних вибірових обстежень домогосподарств, зокрема дослідження умов життя домогосподарств, доцільною є організація та проведення в Україні у 2023 та 2024 роках щоквартального репрезентативного обстеження соціально-економічного стану домогосподарств, за результатами якого будуть отримані дані, необхідні, серед іншого, для моніторингу бідності, умов життя домогосподарств та оцінки ефективності соціальних програм з метою своєчасного визначення напрямків та механізмів їх вдосконалення .

Список використаних джерел:

1. Data Friendly Space, «Аналіз Конфлікту в Україні – Вплив конфлікту на дітей», 22 квітня 2022.

<https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-conflict-analysis-brief-impact-conflict-children>

2. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

3. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. URL: <https://minre.gov.ua/news/vyplaty-shchomisyachnoyi-dopomogy-na-prozhyvannya-vpo-hto-maye-pravo>

Мініна Оксана

Джерела фінансування повоєнної відбудови регіону

*Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна
minina.ok.v@gmail.com*

Чернігівська область однією з найперших прийняла на себе удар повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, однією з найперших зазнала руйнувань житлового фонду, інфраструктурних об'єктів, підприємств. Перші підрахунки й облік в обласному реєстрі після відступу ворожих військ показали наявність понад 5000 зруйнованих або пошкоджених об'єктів, 95% з яких – цивільна інфраструктура [8]. Незважаючи на те, що основні бойові дії на території нашого регіону залишилися позаду, обстріли і руйнування прикордоння тривають. На сьогодні кількість зруйнованих чи пошкоджених об'єктів у Чернігівській області вже перевищила 12 тисяч. Понад 75% руйнувань – це житло мешканців області, з них майже 1200 будинків не підлягають відновленню [3]. Також руйнувань зазнала низка інфраструктурних об'єктів – мережі водопостачання і водовідведення, електро-, газопостачання – та об'єктів соціальної інфраструктури – навчальні заклади, лікарні, заклади культури та спорту, соціального захисту. Щодо об'єктів соціальної інфраструктури, то за даними Департаменту економічного розвитку ОДА з 323 – 157 вже повністю відновлені, 29 – частково, 46 – в роботі, а 76 об'єктів ще потребують відбудови [6].

На сьогодні однією з найгостріших для регіону є проблема фінансування відбудови тих об'єктів, які можна відновити, будівництва нових – для мешканців прикордоння, що вимушені переселятися, рятуючись від постійних обстрілів, фінансування відбудови інфраструктури для нормальної роботи економіки та соціальної сфери регіону.

З початку квітня 2022 року, як тільки вдалося деблокувати обласний центр, розпочався процес налагодження взаємовідносин з різними країнами, містами, організаціями та формування партнерських стосунків на довготривалій основі, цільовою функцією яких є процес повоєнної відбудови Чернігівської області. Зокрема, готовність допомогти у відновленні Чернігівщини одразу оголосили представники таких країн, як Франція, Норвегія, Латвія [8].

Лише за 2022 рік Управлінням капітального будівництва Чернігівської обласної державної адміністрації, яке було визначено

замовником виконання першочергових робіт з відновлення, укладено 158 договорів на відновлення різних об'єктів, незалежно від форми власності, з них 3 об'єкти теплового господарства, 3 – водопровідно-каналізаційного, 9 – електрогосподарства, 11 об'єктів охорони здоров'я, 20 об'єктів освіти, 21 житловий багатоповерховий будинок, 2 адміністративні будівлі, 19 житлових приватних будинків, 3 інших (невійськових) об'єкти, 2 об'єкти соціального захисту, 65 об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури (за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту й утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності в населених пунктах) [7].

На сьогодні близько 2 тис. будинків приватного сектору вже відновлено, в тому числі за кошти донорів міжнародних організацій, серед 143 освітніх закладів, що були пошкоджені або зруйновані, відновлено половину, 26 – в процесі відновлення, з 64 медичних закладів відновлено 44. Щодо об'єктів критичної інфраструктури, з 1,5 тис. зруйнованих або пошкоджених відновлено вже близько 1 тис., для чого залучалися кошти державного бюджету, бюджетів місцевого самоврядування, донорів, партнерів, міжнародних організацій. Зокрема, з державного бюджету було виділено близько 650 млн. грн.:

- 100 млн грн. – ремонт ТЕЦ для підготовки до опалювального сезону;

- 135 млн грн. – закупівля будівельних матеріалів, які були передані місцевим органам влади, районним державним адміністраціям, комунальним закладам;

- 150 млн грн. – відновлення потужностей Чернігівводоканалу;

- 250 млн грн. виділено з резервного фонду – на електрику, забезпечення електрики, в тому числі району Бобровиця, який найбільше постраждав у Чернігові, забезпечення електрикою мешканців села Новоселівка [4].

Вагомим джерелом фінансової допомоги стали міжнародні організації та партнери. Наприклад, у Київській громаді міжнародна організація АЗОА допомогла 450 господарствам – в середньому, близько 1,5 тис. дол. на одне домогосподарство [4]. Французький регіон Іль-де-Франс виділив 1,1 млн євро на підтримку та розвиток співпраці з Чернігівською та Київською областями, тайванський уряд надав Чернігову допомогу у розмірі 500 тис. дол., а німецьке містопобратим Меммінген зібрало для Чернігова 153 тис. євро на закупівлю сміттєприбиральної техніки для місцевих комунальників [8]. Латвія у 2023 р. виділила 5 млн євро на Чернігівську область. Це урядове фінансування, без урахування грошей приватних компаній [1]. У

бюджеті 2024 р. закладено, зокрема, 5 млн євро на проєкти з відновлення Чернігівщини: 2 млн євро планується використати через Міністерство економіки Латвії для закупівлі обладнання та матеріалів для проєктів з відбудови, 3 млн євро реалізують через МЗС Латвії у межах проєктів із реконструкції соціальної інфраструктури на Чернігівщині [2].

Десятки мільйонів гривень допомоги надійшло в регіон від меценатів, благодійників та звичайних підприємців і громадян. Зокрема, компанія Ferrexpo передала громаді Чернігова два екскаватори та машину швидкої допомоги в обласну дитячу лікарню, капітан збірної України з футболу та вихованець чернігівського футболу Андрій Ярмоленко придбав машину швидкої допомоги з гуманітарним вантажем для міської лікарні №3, місцеве підприємство «Наташа-Агро» перерахувало в 2022 р. у міський бюджет Чернігова 7 млн грн. на відновлення тролейбусної мережі [8]. І таких прикладів дуже багато.

Наявність на сьогодні різних джерел фінансування процесу відновлення дозволяє досягати цілей повоєнної відбудови регіону, оскільки можливості місцевих бюджетів і окремих фондів на сьогодні дуже обмежені та швидко виснажуються. Наприклад, Чернігівський обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі в 2022 р. виділив майже 185 тис. грн., а в 2023 р. – лише 985 грн. (табл. 1) [9].

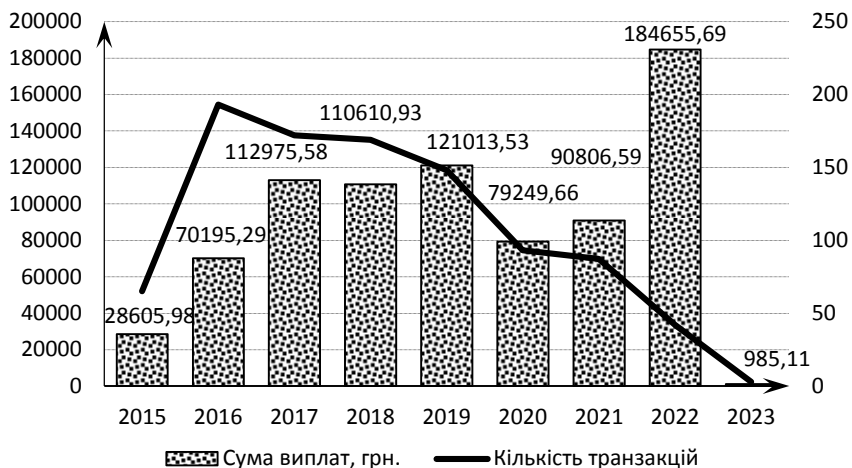

Рис. 1. Динаміка фінансування Чернігівським обласним фондом підтримки індивідуального житлового будівництва на селі [9]

Процес пошуку джерел фінансування відбудови регіону має тривати, оскільки війна триває, руйнування прикордоння – тривають, дуже багато об'єктів чекають своєї відбудови, а населення, яке постраждало від воєнних дій, втратило житло, роботу або просто не має фінансових можливостей, продовжує сподіватися на допомогу. І ці сподівання не мають стати марними, оскільки бажаючих допомогти також чимало. Зокрема, лише за останній місяць 2023 року сума отриманих добровільних внесків (благодійних пожертв) на рахунок «Фонд відновлення зруйнованого майна та інфраструктури», відкритий в Національному банку України, склала: 4 097 612,77 гривень; 1 008,54 фунтів стерлінгів; 672 413,65 доларів США [5]. Крім того, існують можливості щодо участі в ініціативах та грантових програмах, які спрямовані на надання фінансової підтримки та інших ресурсів для допомоги місцевим громадам у відновленні їхніх підприємств і зміцненні економічного потенціалу та багато інших можливостей.

Список використаних джерел:

1. Кравченко О. Наступного року Латвія планує виділити на відбудову Чернігівщини 5 млн євро. *LB.ua*. 24 листопада 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/11/24/585902_nastupnogo_roku_latviya_planuie.html
2. Перун В. Латвія заклала у бюджеті кошти для відбудови Чернігівщини. *LB.ua*. 12 січня 2024. URL: https://lb.ua/economics/2024/01/12/593447_latviya_zaklala_byudzheti_koshti.html
3. Підтримай відновлення Чернігівщини. *Project of rebuilding*. URL: <https://recovery.cg.gov.ua/>
4. Рекун К. Зруйновані об'єкти, відбудова Ягідного на Чернігівщині, виплата компенсації. *Суспільне новини*. 9 травня 2023. URL: <https://suspilne.media/469850-zrujnovani-obekti-vidbudova-agidnogo-na-chernigivsini-viplata-kompensacii-intervu-z-kostantinom-megemom/>
5. Фонд відновлення зруйнованого майна та інфраструктури. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України [Сайт]. URL: <https://mtu.gov.ua/content/fond-vidnovlennya-zruynovanogo-mayna-ta-infrastrukturi.html>
6. Цифрова платформа DREAM та Портал відновлення Чернігівщини – дієві інструменти у відбудові регіону. 28.11.2023. Чернігівська обласна військова адміністрація [сайт]. URL: <https://cg.gov.ua/index.php?id=485339&tp=page>
7. Чернігівська обласна військова адміністрація. Економіка регіону: Будівництво [офіційний сайт]. URL: <https://cg.gov.ua/index.php?id=4237&tp=1>

8. Шапошніков Д. Відновлення Чернігівщини: звідки гроші та скільки їх треба. *Суспільне новини*. 7 липня 2022. URL: <https://suspilne.media/258108-vidnovlenna-cernigivsini-zvidki-grosi-ta-skilki-ih-treba/>

9. Clarity Project [Сайт]. URL: <https://clarity-project.info/edr/24843476/treasury>

Яременко Валентина

Повоєнне переосмислення міських просторів України

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
yaremenko.vs@knu.ua*

Війна завжди мала значний вплив на місто. З кожною війною конфлікти дедалі більше «урбанізуються». Будучи епіцентром політичної, промислової, економічної та комерційної діяльності, комунікацій і культури, міста лежать у центрі транспортних мереж, де держава може застосувати всю свою владу. Тому безперечно можна стверджувати, що міста є легшими мішенями для державного контролю, ніж великі сільські райони на периферії країни. [2,4] І Україна не стала винятком. Оскільки на даний момент Україні доводиться стикатися з російською військовою агресією, ми на власні очі можемо бачити, що міста стали основним театром воєнних дій. Це несе за собою неймовірно жакливі наслідки, що починаються з руйнувань та закінчуються зрівнянням міст з землею. В цьому контексті виникає потреба у науково обґрунтованому відновленні та відбудові міських просторів України.

Вирішення негайних потреб в інфраструктурних ремонтах, житлових рішеннях та вивезенні завалів - це фаза, що є неминучою і вимагає пріоритетів у наданні необхідних послуг та забезпеченні ефективного розподілу ресурсів. Але процес відновлення передбачає не лише відновлення пошкодженої інфраструктури, але й переосмислення старих й уявлення та створення нових сучасних, адаптивних міських просторів. Відбудова, що включає переосмислення просторів має потенціал «вилікувати рани», вшанувати минуле та відкрити шлях до світлого майбутнього.

В багатьох випадках варто переосмислити суть і доцільність відбудови конкретних зруйнованих чи пошкоджених будівель: в Україні багато застарілої радянської спадщини, як-от мости, заводи, готельно-оздоровчі комплекси тощо. Їх утримання дороге, а часом і недоцільне.

Варто також згадати, що в Радянському Союзі міста будувалися навколо промислових об'єктів, і це мало зворотний бік медалі: після занепаду фабрики чи заводу місто ставало безлюдним, наприклад, Орбіта, Цукроварів, Степногірськ, Теплодар та інші. [3] Тепер українці можуть відійти від такої парадигми та визначити те, що тепер важливими для України є оптимальні характеристики міських просторів, такі як компактність та багатофункціональність, які передбачають більш ефективне використання територій та інфраструктури. Міста повинні бути забезпечені не тільки житлом та єдиним місцем роботи, але і різноманітними послугами, такими як освіта, медицина, культура та розваги, функціонувати самостійно. Багатофункціональність передбачає розумне планування зон для промисловості та комерційних підприємств, що забезпечує економічний розвиток міста та створює робочі місця. Тому тут бачимо, що відродження міських просторів в Україні після війни виходить за межі фізичних та соціальних аспектів, охоплюючи економічне відновлення та розвиток. Зусилля щодо залучення інвестицій, підтримки місцевих підприємств та створення можливостей для зайнятості мають важливе значення для підтримки імпульсу відновлення.

Під вогнем російської армії знаходяться не лише житлові будинки, а й пам'ятки архітектури, пам'ятки природно-заповідного фонду тощо, що є важливими елементами міської ідентичності. Реконструкція може стати хорошим шансом для України відійти від неефективних чи морально застарілих практик як радянського, так і сучасного планування громадського простору, враховуючи історичну спадщину та сучасний контекст: реальні потреби людей, особливості ландшафту, екологічність і естетику. [3] Не менш важливими є практики меморалізації, а саме створення нових пам'ятних просторів, які визнають страждання, завдані війною, одночасно сприяють примиренню та перспективі майбутнього. Це може включати збереження руїн як нагадувань, створення пам'ятників, що вшановують жертв, сприяння діалогу та розумінню.

Але варто зауважити, що основним уроком за результатами всіх війн є те, що потрібно бути обережними з так званім «відновленням», оскільки воно насправді може спровокувати нову катастрофу. Показовим може бути приклад не дуже успішного відновлення Сараєво – столиці Боснії і Герцеговини – після боснійської війни 1992-1995 років. Влада зробила помилку, не створивши єдиної платформи для координації організацій, які допомагали місту. Попри значні інвестиції реконструкція Сараєво фактично обмежилася косметичним ремонтом. Тепер через свої помилки місто складається з низки химерних районів,

подекуди з щільною багатоповерховою забудовою. Типовими проблемами сучасного Сараєво є перенаселення, затори та екологічні проблеми. [5] Отже, потрібно дискутувати про повоєнні виклики міського розвитку Ураїни на політичному рівні, консолідувати ресурси через потужні коаліції та за результатами врахування думки всіх стейкхолдерів встановлювати рамки, що визначають катастрофу та пріоритети, що ведуть до реконструкції. На даний момент дискусія уже розпочалася і запропоновано достатньо велику кількість проєктів відновлення міст з різними підходами. До прикладу, країни беруть опіку над певними містами, як ще з початку повномасштабного вторгнення це зробила Данія взявши собі під крило місто Миколаїв, чи створення проєктів для взаємообміну між архітекторами, як проєкт «Образи майбутнього України». Також свої варіанти розробляє уряд України, громадські організації та архітектурні бюро тощо.

Найбільш важливо враховувати те, що міські простори мають бути створені для людей. Данський архітектор Йен Гел наголошує на такій необхідності ієрархії в місті, а саме: пішоходи – велосипедисти – громадський транспорт – автомобілі. Міста мають бути сплановані з урахуванням потреб та інтересів мешканців, забезпечуючи оптимальні умови для проживання, розвитку, відпочинку. Міські простори повинні бути доступними для всіх людей. Інклюзивність є важливим аспектом у переосмисленні повоєнних міст, оскільки вона сприяє створенню міст, які відповідають потребам всіх мешканців. Тому партисипація має грати ключову роль у переосмисленні міських просторів.

Залучення місцевих жителів до процесу планування та розвитку міст дозволяє краще розуміти їхні потреби та пріоритети. Це сприятиме розробці більш ефективних та вдалих проєктів розвитку міст, адже необхідно враховувати специфіку життя окремих міст. Оскільки вони дуже різні, однакові рішення можуть працювати не для кожної спільноти. Тому дуже важливо розуміти, як і чим живе той чи інший населений пункт. Важливий аспект процесу відновлення – тісна взаємодія та комунікація інституцій на національному та локальному рівнях. Державі не просто, і вона не повинна охопити весь масштаб і потреби у відновленні, проте може дослухатися до потреб міст і громад та вибудовувати пріоритети відновлення. [1] Тут варто згадати, що після воєн переміщені особи засвоюють безцінні уроки: про повсякденне виживання, форми соціально-просторової нерівності, які оголюються, потенціал нових форм солідарності тощо. На жаль, будучи переселенцями, вони рідко можуть поділитися цим досвідом. [5] Тому варто врахувати цей аспект та заохотити цю групу населення повернутись і долучитись до процесу. Партисипація може сприяти встановленню довіри між місцевими жителями та органами місцевого

самоврядування, що може покращити співпрацю між ними та допомогти розв'язувати проблеми міста шляхом спільних зусиль. Що було б важливим кроком у розвитку повоєнної України.

Проте чи не найбільшим викликом для України є Росія та Білорусь, які після завершення війни можуть поводитися непередбачувано. Тож не можна не згадати, що одним з основних уроків війни є те, що міста повинні розглядатися як стратегічні об'єкти, які потребують захисту та збереження. Міста повинні бути сплановані з урахуванням їх можливого використання як цілей військових операцій. Вони повинні мати ефективну систему оборони та захисту, а також відповідні інфраструктурні системи, які допоможуть зменшити ризики руйнування під час війни.

Процес переосмислення стикається з численними викликами, включаючи обширний масштаб руйнувань, складний політичний ландшафт та емоційну травму завдану суспільству. Проте серед викликів лежать значущі можливості. Процес відновлення може бути каталізатором позитивних змін. Шляхом прийняття нових підходів до міського планування, партисипативності та інклюзивності, збереження культурної ідентичності та сприяння економічному відновленню Україна прокладає шлях до стійких, сталісних та комфортних переосмислених міських середовищ.

Список використаних джерел:

1. Якими мають бути післявоєнна відбудова та відновлення: у Вінниці стартував Український урбаністичний форум. Вінницька міська рада. URL: <https://www.vmr.gov.ua/iakymy-maiut-buty-pisliavoienna-vidbudova-ta-vidnovlennia-u-vinnytsi-startuvav-ukrainskyi-urbanistychnyi-forum> (дата звернення: 01.02.2024).
2. Elfversson E., Höglund K. Are armed conflicts becoming more urban?. *Cities*. 2021. Vol. 119. P. 103356. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103356> (дата звернення: 31.01.2024).
3. Post-war reconstruction of Ukraine. To become better than ever • Ukraïner. *Ukraïner*. URL: <https://ukraïner.net/post-war-reconstruction/> (дата звернення: 31.01.2024)
4. The Era of Urban Warfare is Already Here - Foreign Policy Research Institute. Foreign Policy Research Institute. URL: <https://www.fpri.org/article/2018/03/the-era-of-urban-warfare-is-already-here/> (date of access: 30.01.2024).
5. War, Crisis Cities, and Urban Research - Spotlight On The City at War: Reflections on Beirut, Brussels, and Beyond. *IJURR*. URL:

Економічні втрати та проблеми повоєнної відбудови

<https://www.ijurr.org/spotlight-on/the-city-at-war-reflections-on-beirut-brussels-and-beyond/war-crisis-cities-and-urban-research/>

(дата звернення: 30.01.2024)

Туристично-рекреаційна діяльність на Чернігівщині

Алешугіна Наталія, Зеленська Олена

SWOT-аналіз туристичного потенціалу географічного положення Чернігова та можливі стратегії покращення туристичної привабливості міста

*Національний університет «Чернігівська політехніка», м.
Чернігів, Україна
aleshugina@ukr.net,
elena_zelenska_5@ukr.net*

SWOT-аналіз давно вже зарекомендував себе як дієвий інструмент стратегічного планування. Дослідження, присвячені вивченню туристичного потенціалу територій та розробці стратегій його подальшого розвитку, як правило, використовують цей метод. Оскільки туристичний потенціал території можна характеризувати за багатьма елементами: туристичними ресурсами, інфраструктурою, іміджем та іншими, ми вирішили зосередитися на одному з них, а саме, географічному положенні, яке впливає на характер та розвиток багатьох його складових.

Географічне положення – це геопросторове відношення певної території чи географічного об'єкта наземній поверхні по відношенню до зовнішнього середовища, елементи якого мають або можуть мати на нього істотний вплив[1]. Якщо співвіднести це зі SWOT-аналізом, то зрозуміло, що сильних і слабких сторін буде не так багато, оскільки вони характеризують внутрішні фактори. Тим не менше, вони є. Сильними сторонами положення м. Чернігова вважаємо вдале поєднання природних та історико-культурних туристичних ресурсів на компактній території, що можна сказати також не лише про місто, але і прилеглі території, бо потенційно може збільшити час перебування туристів, тим більше, що більшість із визначних природних та історико-культурних пам'яток розташовані неподалік від великих та середніх міст області, головних транспортних магістралей. Друга сильна сторона – Чернігів – обласний центр України, який має найвищі координати. Отже, це потенційний кандидат на статус новорічної або різдвяної столиці України, у чому треба добре позмагатися зі Львовом, який вже працює на цей імідж.

Слабкими сторонами Чернігова і усього регіону є надзвичайна вразливість його геополітичного положення, у чому ми маємо змогу постійно переконуватися, починаючи з 24 лютого 2022 року, і що може звести нанівець усі старання розвивати його туристичні можливості. Подібність умов формування природних та антропогенних туристичних ресурсів Чернігівщини до таких же умов сусідніх регіонів

робить стартові умови розробки її туристичної пропозиції однаковими із сусідами. До того ж відстані між окремими головними туристичними центрами області (Чернігів – Батурин, Чернігів – Новгород-Сіверський, Чернігів - Качанівка) є значними, що створює певні незручності для формування пропозицій одноденних турів.

Можливостей та загроз, які пов'язані із зовнішнім середовищем, у силу специфіки сутності географічного положення, про яке мовилось вище, набагато більше. Оскільки існують різні види географічного положення, структуруємо можливості та загрози відповідно до них.

Математико-географічне положення. Чернігів знаходиться приблизно на одній широті ($51^{\circ}30'$) з Брістолем, Лондоном, Стоунхенджем, Тілбургом, Ейндховеном, Дуйсбургом, Ессеном, Галле, Лейпцігом, Рандомом, Лодзем, Сарнами, Овручем, рядом російських міст (нині і ще довго це – не можливість, просто факт), Нур-Султаном, Калгарі, і на одній довготі ($31^{\circ}18'$) – з Каїром, Джубою, Хараре та Дурбаном. Цей факт можна використати для розробки нових туристичних атракцій або закладів туристичної інфраструктури міста. Наприклад, можна запропонувати створення тематичних ресторанів (наприклад, «51 паралель») з кухнею регіонів, які вона перетинає, тематичними бенкетними залами, або готелів із тематичними номерами «Лондон», «Ейндховен», «Лейпціг». Популярним форматом є тематичні парки з міні-копіями пам'яток міст, які мають подібну з Черніговом паралель або меридіан.

Можливостями, які несе **фізико-географічне положення** Чернігова, є розташування його в межах Східно-Європейської рівнини, де відсутні прояви сейсмоактивності. Розташування на берегах Десни – однієї з найбільших річок України – дає можливість розвитку купально-пляжного відпочинку, активних видів водного туризму, річкового круїзного туризму. Розташування у зоні Полісся, неподалік від зони Лісостепу, забезпечує різноманітність природних ландшафтів в околицях міста. Загрозами ФГП для туристичної діяльності є сезонність, характерна для помірного поясу, віддаленість від гірських систем та теплих морів, що не дає розвивати масові види туризму, які використовують ці ресурси, а також зумовлює значні виїзні потоки з регіону у літній та, почасти, зимовий сезон. У світлі вищевикладеного найбільш логічною стратегією є розвиток немасових видів туризму, які актуальні у нинішніх умовах, акцент на індивідуальному підході до організації відпочинку та інших можливостях, котрі надає Чернігів і весь регіон, створення конкурентоспроможної концепції міста, яка б ґрунтувалась на місцевих «родзинках».

Чи не найбільші загрози нині несе Чернігову та регіону його **політико-географічне та геополітичне положення**, пов'язане із межуванням з країною-агресором та її союзницею. Ми пережили

активні воєнні дії і знаходимось під постійною загрозою їх поновлення, а також терористичних атак, що зводить нанівець намагання розвивати туристичну діяльність в регіоні. Навіть після припинення дії цих загроз вони будуть довго даватися взнаки. Єдина можлива стратегія в цих умовах – досягнення реальної безпеки та інформаційна діяльність, спрямована на створення іміджу Чернігова як безпечного для туризму напрямку. Незважаючи на надзвичайні загрози, політико-географічне положення надає і певні можливості: межування з трьома областями України, у тому числі, Київською, курс України на інтеграцію з Європою та надання нею права на безвізові короткострокові поїздки для громадян більш як 30 країн, серед яких є значні країни-туристичні донори, дає можливість розвивати в'їзний туризм.

Можливостей, які несе **транспортно-географічне положення**, нині не так багато. Насамперед, це сформований транспортний каркас території, нехай і порушений внаслідок воєнних дій, та потенційна забезпеченість усіма видами транспорту. У зв'язку з цим необхідно шукати або створювати нові туристичні атракції на шляхах основних туристичних маршрутів, використовувати радіальну, з центром у Чернігові, стратегію освоєння туристичних ресурсів області, що виправдає необхідність нічлігів місті. Проходження територією області 9-го міжнародного транспортного коридору та інших магістралей, які пов'язують її з Росією та Білоруссю, нині є швидше недоліком, ніж перевагою. Іншими загрозами є деяка ізольованість Чернігівщини від решти країни, посередництво Києва у забезпеченні більшості зв'язків Чернігова з обласними центрами України та країнами решти світу, посередництво Ніжина у залізничному зв'язку із Києвом. Але з подоланням цих загроз треба бути дуже обережними. Адже налагодження прямого швидкісного залізничного сполучення «Київ-Чернігів» може перетворити останній на спальний район Києва та посилить відтік кадрів у столицю з усіма випливаючими наслідками. Налагодження авіаційного зв'язку може не окупитися або посилити і так значні виїзні потоки з міста і регіону. Варто задуматися над створенням туристичної концепції міста, конкурентоспроможної столичній, яка б могла спонукати гостей з Києва до подорожі до Чернігова, та розповсюдженням інформації про неї.

Еколого-географічне положення Чернігова та регіону несе як можливості, так і загрози. У місті та регіоні наразі практично відсутнє виробництво, яке б конкурувало за ресурси з туризмом (окрім лісозаготівлі) або несумісних із ним через шкідливий вплив на довкілля. Сусідні регіони, окрім Брянської області РФ, є більш-менш благополучними в екологічному сенсі. Тож Чернігів можна позиціонувати як екологічно привабливе місто з безліччю можливостей для відпочинку на лоні природи, які, щоправда, будуть ще деякий час

обмежені на «диких» територіях через мінну небезпеку. Загрозу екологічній безпеці Чернігова становлять промислово розвинені міста, які знаходяться у верхній течії Дніпра та Десни та їх приток: Гомель, Орша, Могилів, Смоленськ, Дрогобуж. У Деснянському басейні вище за течією на території РФ розташовані дві АЕС: Курська (р.Сейм) і Смоленська (р.Десна), а Брянська область, з якою межує Чернігівщина, є однією з найбільш екологічно неблагополучних у себе в країні. Підприємствами області забруднюється Десна та річки її басейну. Час від часу фіксуються факти забруднення нафтопродуктами, стічними водами, масова загибель риби.

Можливостями з боку **геотуристичного положення** Чернігова є близькість до Києва - одного з найбільших туристичних вузлів країни, близькість до Чорнобиля, який став об'єктом туристичного інтересу. Тож сформовані турпотоки можна використовувати і на користь Чернігова. Загрозами є дещо віддалене положення щодо західноєвропейського ринку туристичного попиту, напівпериферійне розташування стосовно великих територіальних зосереджень туристичних ресурсів європейського масштабу, віддаленість Чернігова для туристів із Західної та Центральної Європи і значна конкуренція з боку інших регіонів, які розташовані ближче до західних кордонів і мають подібні ресурси. Для виходу на європейські ринки місту треба мати конкурентоспроможний туристичний продукт, який би перевищував східноєвропейські та західноукраїнські аналоги.

З вищевикладеного випливає, по-перше, важливість аналізу географічного положення в процесі оцінки туристичного потенціалу території, по-друге, необхідність урахування особливостей усіх його видів задля комплексного уявлення ситуації. Географічне положення Чернігова має визначальний вплив на його туристичний потенціал, який останнім часом ще більше посилюється. Його особливості спонукають розробляти та втілювати в життя певні кроки задля покращання туристичної привабливості міста. Окремі загрози, пов'язані з географічним положенням, неможливо вирішити шляхом побудови стратегії розвитку туризму, але вони мають визначальний вплив на його існування.

Список використаних джерел

1. Шищенко П. Г. Географічне положення. Географічна енциклопедія України: у 3 т. / ред. О.М.Мариничта ін. Київ, 1989. Т.1: А - Ж. С.247.
2. Чернігівська область. Карта. URL: <https://www.google.com/maps/place/Чернігівська+область/@51.3410425,31.4313565,9z/data=!4m6!3m5!1s0x412ac0602f86b44f:0x101068488f64130!8m2!3d51.498214d31.2893499!16zL20vMDJoODMx> (дата звернення 27.01.2023)

Бездухов Олександр

Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму в Чернігівській області

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна
bezdukhov.s@gmail.com*

Подієвий туризм – це порівняно молодий напрям туризму як в Україні, так і у світі, в якому головною мотивацією споживачів виступає інтерес до відвідування певної спортивної, розважальної, музичної або іншої події та прийняття у ній участі. Унікальні подієві тури поєднують у собі рекреацію, відпочинок та розваги одночасно. За оцінкою Всесвітньої туристичної організації подієвий туризм на даний час є одним з найперспективніших видів туризму у світі. Серед інших видів туризму подієвий туризм вражає своєю насиченістю програми, видовищністю, яскравістю та атмосферою. Ще однією особливістю подієвого туризму є невичерпність його ресурсів [1].

У роки, які передували пандемічним обмеженням та повномасштабному вторгненню російських військ в Україну, подієвий туризм виступав як важливий елемент розвитку внутрішнього туризму в Україні, її туристичних дестинацій, залученні споживачів, пошуку інвестицій та поліпшенні локального і регіонального рівнів економіки. Так, зокрема, подієвий туризм є одним із перспективних напрямів розвитку сфери туризму в Чернігівській області, важливим складником її туристичного бренду.

Область має значний туристичний потенціал, зумовлений географічним розташуванням, особливостями історичного розвитку, національно-культурним різноманіттям, специфічною архітектурою, природними об'єктами, наявністю потенційно брендів туристичних продуктів, унікальним поєднанням у межах області урбанізованих майданчиків із заповідними територіями.

На Чернігівщині відбуваються різноманітні та перспективні фестивальні заходи, які вже стали традиційними та улюбленими серед туристів. Щороку Чернігівщина приймала біля 75 традиційних фестивалів і до 20 позапланових заходів місцевого та загальнонаціонального рівня[2]. Лідером за кількістю заходів є Чернігів. Тут проводяться гастрономічні, музичні, хореографічні та інші фестивалі. Усі районні центри досить масштабно святкують дні міста з ярмарками та концертами. Також в області є кілька театрів, будинки культури, які забезпечують культурне дозвілля мешканців. Регулярно організовувалися гуляння на релігійні свята: Масляна, Водохреща, Івана Купала, тощо.

Розглянемо найвідоміші заходи подієвого туризму Чернігівщини(таблиця 1).

Таблиця 1.

Найвідоміші заходи подієвого туризму в Чернігівській області

Найвідоміші фестивалі та заходи	Місце проведення	Роки проведення
Ярмарки		
«Воздвиженський ярмарок»	м. Прилуки	2008 – 2019
«Миколаївський ярмарок»	сmt. Короп	2002 – 2023
«Перекопівський ярмарок»	сmt. Варва	2002 – 2019
«Покровський ярмарок»	м. Ніжин	1996 – 2019
«Спасівський ярмарок»	м. Бахмач	2001 – 2021
«Троїцький ярмарок»	м. Мена	2002 – 2021
Культурно-історичні фестивалі		
«Київська Русь» – фестиваль традиційної слов'янської культури та бойових єдиноборств	м. Любеч	2008 – 2019
«Поліське коло» – міжнародний фольклорний фестиваль національних культур	м. Чернігів	2005 – 2020
«Veremyske KnightFest» – лицарський фестиваль, чемпіонат з середньовічного бою	с. Беремичьке, Остерської громади, Чернігівського району	2018 – 2021
«Куманець» – фестиваль гончарного мистецтва	м. Мена	2018 – 2021
«Коровель» (з 2014 – "Сіверські вікінги") – міжнародний фестиваль історичного фехтування та слов'яно-варязької культури	с. Шеставица Чернігівського р-ну	2000 – 2012 2014 – 2018
«Шабля» – міжнародний фестиваль козацької культури	м. Батурин	2018 – 2021
«Богатир–FEST» – спортивно–масовий фестиваль імені всевітньо відомого важкоатлета Т. Кореня.	с. Блистова, Менської громади	2021
Мистецькі фестивалі		
«Мистецькі барви» – Міжнародний молодіжний фестиваль пісні та танцю	м. Прилуки	2001 – 2024
«На хвилях зачарованої Десни» – міжнародний молодіжний кінофестиваль.	сmt. Сосниця	2004 – 2019
«Литаври» (Lytavry) – Міжнародний фестиваль інтеграції слова у сучасному арт–просторі	Чернігів, Ніжин, Остер, Бахмач, Корюківка,	2016 – 2019
«Майстерія» – Всеукраїнський фестиваль малих театральних форм	м. Ніжин	2019– 2021
«Грудневі театральні вечори» – найстаріший театральний фестиваль в Україні.	м. Чернігів	1986 – 2023
«Слов'янські театральні зустрічі» – Міжнародний театральний фестиваль	м. Чернігів	1990 – 2020
«РОЗУМфест» – конкурс з виявлення обдарованої молоді	Батурин	2018 – 2024
Jazz Open – фестиваль переважно джазової музики	м. Чернігів	2010–2016

Гастрономічні фестивалі		
«Вареник–фест»	с. Іваньків Понорницької громади Н-Сіверського району.	15 серпня 2021 року
«Фестиваль борщу»	с. Городище, Коропської громади	2017 – 2021
Фестиваль «Його величність, ніжинський огірок»	м. Ніжин	2011 – 2020
«Фестиваль молока»	м. Чернігів	2015 – 2021
«Разом до Успіху» – фестиваль бізнесу Чернігівщини, присвячений дню підприємців.	м. Чернігів	2017 – 2021

На сучасному етапі регіонального розвитку Чернігівська область за ефективністю економіки, рівнем життя, екологічної безпеки поки що значно поступається Західним та Центральним регіонам України. Окрім цього, зовнішні фактори, серед яких пандемічні обмеження та військове вторгнення, негативно вплинули на економічне становище регіону. Саме з цих причин, як видно з таблиці 1, більшість заходів подієвого туризму в Чернігівській області «стали на паузу» в 2019-2021 рр.

Для визначення перспектив розвитку подієвого туризму в Чернігівській області був проведений SWOT-аналіз, який допоможе зробити його ґрунтовну оцінку та визначити подальші плани зростання (таблиця 2).

На жаль, сьогодні Україна знаходиться в умовах повномасштабної війни й туристська діяльність, зокрема і в прикордонній Чернігівській області, здійснюється із значними обмеженнями, що в тому числі гальмує розвиток і фестивального руху. Щоправда сучасні інноваційні технології дозволяють знайти певні вирішення проблеми, наприклад, застосовуючи у туристській діяльності використання 3D-туріє з доповненою реальністю, а також проведення масштабних заходів в онлайн режимі, застосовуючи голограми замість реальних туристів. Звісно, віртуальні тури та онлайн-заходи не замінять справжніх заходів подієвого туризму, але ці технологічно-комунікаційні технології зможуть певним чином задовольнити потреби туристів та працівників турбізнесу.

Успішявоєнний та постпандемічний період саме внутрішній туризм за прогнозами фахівців повинен стати пріоритетним в Україні. А отже, територіальні громади Чернігівської області мають велику можливість для розвитку подієвого туризму на своїх територіях, а фестивальні заходи, які вони будуть проводити, можуть стати «точками зростання» соціально-економічного рівня громади.

Таблиця 2.
SWOT-аналіз розвитку подієвого туризму в Чернігівській області

Сильні сторони(Strength)	Слабкі сторони(Weakness)
Сприятливі природно-географічні умови	Не досить сприятливе транспортно-географічне та економіко-географічне прикордонне положення області
Достатній розвиток туристичних ресурсів (природно-рекреаційних та історико-культурних)	Недостатньо розвинена загальноміська інфраструктура
	Деякі об'єкти подієвого туризму неможливо відвідувати через наслідки бойових дій
Сприятливі умови та значний туристичний потенціал для розвитку подієвого туризму	Недостатня забезпеченість висококваліфікованими туристськими кадрами регіону, особливо сільських місцевостей ОТГ
Достатньо розвинена мережа закладів розміщення та харчування туристів	Слабкість маркетингової політики регіону, недостатня реклама туристичних об'єктів та подієвих заходів
Наявність різноманітних закладів дозвілля для туристів	Необхідність вдосконалення нормативно-правової бази щодо розвитку туризму в регіоні
Високий рівень транспортної доступності (область має розгалужену мережу залізничних та автомобільних шляхів)	Низький рівень упровадження новітніх технологій
	Недостатня розвиненість брендування територій громад області
Можливості(Opportunities)	Загрози(Threats)
Створення іміджу й бренду області та кожної територіальної громади окремо	Економічна нестабільність регіону
	Недостатня кількість робочих місць в регіоні
Оновлення існуючих та розробка нових інноваційних подієвих турів	Низька купівельна спроможність населення регіону
Покращення сфери туристського сервісу фахівцями індустрії туризму і	Погіршення умов фінансування та кредитування
Просування турпродуктів подієвого туризму на вітчизняний та зарубіжний туристичний ринки	Прикордонне положення області з російською федерацією (небезпека повторного вторгнення)
Залучення інвестицій для подальшого розвитку та зростання привабливості	Погіршення інфраструктури внаслідок військових дій

Список використаних джерел:

1. Олійник В.В., Шикіна О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму на території України–Миколаївський

національний університет імені В.О. Сухомлинського, 2016. Випуск 12. С. 460–463.

2. Туристичний портал Чернігівської області
<https://chernihivregion.travel/events>.

Жученко Валентина

Екологічний туризм як драйвер економічного розвитку області

Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна
v.zhuchenko@knute.edu.ua

Процес реформ на шляху децентралізації та європейської інтеграції України призвів до реалізації секторів економіки, які можуть прискорити регіональне соціально-економічне зростання в короткостроковій перспективі та покращити імідж країни. Зокрема, це стосується розвитку туризму. Звичайно, туризм в Україні актуальний у будь-яку пору року. Але у більшості випадків, якщо це відпочинок, то це літо. Хтось любить відпочивати на Чорному морі, хтось захоплюється лише історичними пам'ятками України, когось цікавить велоспорт, фестивалі чи зелений туризм. Безсумнівно, що у кожного своє бачення, це нормально. Тим більше, що туристичний потенціал України та його різноманітність здивує навіть найдосвідченішого мандрівника.

Життя у великому місті та повсякденне життя – це стрес і постійне напруження, вважають психологи. Ось чому так важливо робити більше перерв поза навчанням або роботою і займатися тим, що вам подобається. Можливо, це звучить буденно, але природа, нова місцевість, спілкування, екотуризм – найкращий антидепресант.

Термін «екотуризм» сьогодні часто зустрічається в різних контекстах. Причиною цього є зростання інтересу до «м'яких» форм туризму, відомих як «природо-орієнтований» або «соціально-відповідальний», оскільки людство нарешті усвідомлює руйнівні та глобальні наслідки своєї промислової діяльності. На сьогоднішній день існують десятки визначень екотуризму, більшість з яких зводиться до екологічних наслідків [1].

Єдиний вид туризму, який не змінює і не погіршує екологію природних територій, але створює умови для утримання та охорони різноманітних природних ресурсів – екотуризм, що є дуже важливим у сучасному світі.

Екологічний туризм все більше інтегрується з іншими видами туризму. Справжній сенс екотуризму полягає в тому, що прихильники охорони навколишнього середовища, збентежені зростанням

негативного впливу великої кількості екотуристів, відстоюють позицію, спрямовану на заборону всіх форм туризму в особливо охоронюваних природних територіях.

Незалежно від того, де ви знаходитесь, культурно-освітні чи пляжні поїздки в рамках туру – це короткострокові відвідування заповідників, таких як заповідні території, національні парки тощо. Звісно, поява нових тенденцій змінила первісний зміст і зміст екотуризму, а також розмила його поняття. Сьогодні екотуризм є однією з найперспективніших і швидко зростаючих галузей туристичної індустрії, займаючи одну з лідируючих позицій [3].

Україна – велика країна з унікальними пам'ятками природи, цінними національними заповідниками та видатними потенційними туристичними об'єктами, але вона все ще не лідирує серед країн, що спеціалізуються на екотуризмі. Усі проблеми через відсутність мотивації, бажання та достатніх фінансових вкладень.

Багатогранність екотуризму визначається принципами використання дозвіллевого туризму на території Національного природного парку, серед яких є: принцип регулювання попиту. Попит на відпочинок у національних парках з кожним роком значно зростає. Але він коливається через багато факторів: туристична привабливість природного ландшафту, якість обслуговування, сезон, мода, платоспроможність туристів;

- принцип раціонального природокористування, необхідність громадського використання заповідних ландшафтів, де вони зберігають свою регенеруючу здатність, тобто здатність відновлювати свої функціональні характеристики до стану, близького до початкового стану;

- збалансовані природні принципи господарювання. Виробництво туристично-відпочинкової продукції в межах природоохоронних ландшафтів має здійснюватися відповідно до їх потужності та стійкості до відпочинкових навантажень;

- принцип комплексно-регіональний. Забезпечує розвиток природоохоронних ландшафтів, що відбувається на засадах територіальної прив'язаності екотуристського потенціалу та природоохоронної території, зумовлює їхні індивідуальні характеристики й ознаки системного утворення, що має теоретичне та практичне значення;

- принцип резервації, або створення нових заповідних, еталонних та унікальних систем [5].

При визначенні природи екотуризму важливо базуватись на наступних критеріях:

- організаційний, котрий ґрунтується на врахуванні туристського попиту на відпочинок та рекреаційно-туристської місткості ландшафтів

у межах природоохоронних територій;

- відновлення або лікування та профілактика, спрямовані на відновлення фізичних і психічних сил відвідувача до його лікування;

- пізнавальний, пов'язаний з вивченням природи, де відвідувачі мають можливість отримати нові знання про унікальність досліджуваного ландшафту;

- екологія, тобто дотримання відповідних стандартів і технологій під час екотуризму та реалізації проєкту, мінімізація зовнішнього впливу на природний ландшафт;

- економіка (це перспективи регіонального розвитку, підвищення рівня життя населення) [3].

Виходячи з цього синтезу, екотуризм – це вид туризму, який розвивається і функціонує у відносно незмінених природних зонах, заснований на потребах туристів, беручи до уваги цінності ландшафту та потенціал для відпочинкового туризму, включення в проєкт екотуризму та охорони природи, норм і технологій, його основні функції – задоволення різноманітних рекреаційних потреб туристів, розвиток промислової інфраструктури, створення додаткових можливостей для зайнятості, наповнення місцевих бюджетів, збереження цінних природних комплексів, навчання широке населення про навколишнє середовище [1].

Відомо, що навіть завзяті шанувальники галасливого міського життя час від часу виходять на свіже повітря. Вони поспішно насолоджуються красою природи, слухають щебетання птахів, вдихають гірське повітря та проходять лісовими стежками. Досить залишити звичні міські проблеми і відкрити для себе новий світ, сповнений звуків, запахів, краси та чистої природи

Екотуризм суттєво відрізняється від інших форм своїм позитивним впливом на сталий розвиток природних територій, виражений у балансі екологічних, соціально-культурних та економічних впливів туризму.

Екологічний туризм включає використання піших походів або екологічних видів транспорту: човни або плоті, велосипеди, парашлани; збирання ягід, грибів, а також лікарських рослин; спостереження за дикими тваринами; рибний лов або полювання. Насамперед, екотуризм передбачає дбайливе ставлення до природи, докладання максимальних зусиль до її збереження [6].

Останнім часом екотуризм є активнішим, і в міру зростання міст спостерігається все менше місць, де можна відпочити та насолодитися співом птахів без шуму проїжджаючих транспортних засобів, і все більше людей хочуть відвідати місця, які ще не порушені діяльністю людини.

Загальна площа території всіх заповідників України становить понад 800 тис. га. Статистика свідчить, що у 2020 році національні парки та заповідники України відвідало понад 2,5 млн. осіб, з них понад 80% потоку припадало саме на національні парки. Проте слід зазначити, що в Україні, на відміну від низки зарубіжних країн, де існують точніші методи підрахунку туристського потоку, дуже складно оцінити реальний потік відвідувачів національних парків, через відсутність однозначних методів їх обліку [7].

Усього п'ятдесят років тому міжнародні подорожі здійснювали лише 25 мільйонів людей на всій планеті. З того часу кількість туристів збільшилася понад 40 разів. Сьогодні подорожує 1 мільярд 230 мільйонів [8]. На рис. 1. наведено динаміку росту бажаючих відвідати екологічні тури по всьому світу.

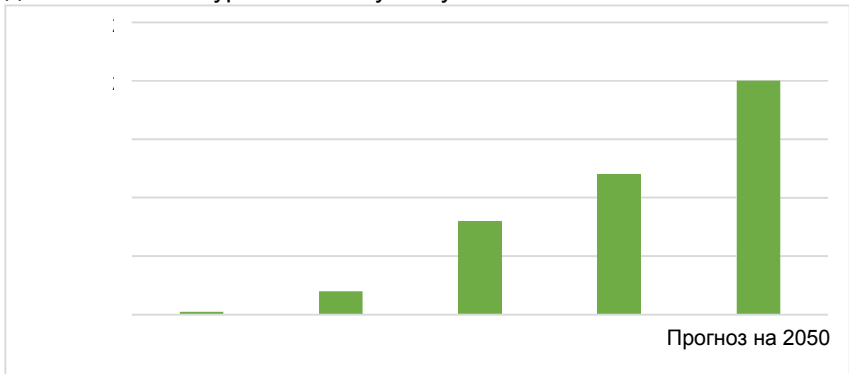

Рис. 1. Динаміка туристів за метою поїздки – екологічний туризм

У Чернігівській області зосереджено значний туристично-відпочинковий потенціал. Більше 20% території займають рекреаційні угіддя. Наявність близько 650 природних заповідних об'єктів роблять територію області привабливою як для короткочасного, так і довготривалого видів відпочинку [2].

Загальна площа земель лісового фонду Чернігівської області складає 738,1 тис. га (4 місце в розрахунку на кількість наявного населення), у тому числі вкритих лісовою рослинністю – 639,5 тис. га (20,7 % від загальної площі області).

В організації рекреаційної діяльності водні ресурси мають велике значення і можуть бути використані для занять спортом, туризму, лікування, оздоровлення та відпочинку. На території понад 2000 річок

та озер, загальна оцінка регіону з такими водоймищами характеризується середньою по країні.

Природно-заповідний фонд Чернігівської області нараховує 647 об'єктів загальною площею 220178, 1 га, що становить 6,8 % від загальної площі області. До його складу входить: два національні природні парки – Ічнянський та Мезинський, регіональний ландшафтний парк «Міжріччинський», 437 заказників, 133 пам'ятки природи, 23 парки-пам'ятки природи садово-паркового мистецтва, 52 заповідні урочища. 21 об'єкт віднесений до категорії загальнодержавного значення: дендрологічний парк «Тростянець», Менський зоопарк, 1 загально-зоологічний, 2 ландшафтні, 4 ботанічні, 4 гідрологічні заказники, а також Сокиринський парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва та 7 пам'яток природи [8].

Нижче наведено список і короткий опис найпопулярніших турів:

- Пригодницький маршрут: «Прогулянка по заповіднику»: дводенний похід в регіональний ландшафтний парк «Межиріччинський»; походи в заповідник, фотографування флори та фауни – тварин, птахів, лісових квітів, рідкісних дерев і чагарників.

- «На бронетранспортері»: екстремальне бездоріжжя.

- «Сплави по р. Десна». Активний відпочинок туристів в екологічно чистих природних умовах [4].

- «Смак живої природи»: сплав зі Свердловки до пристані Вешенька; знайомство з палацом графа генерал-фельдмаршала Румянцева-Задунайського.

- «Водна подорож історичними маршрутами Київської Русі»: Мурашки-Камінь-Пушкарі – Кладовище князів у Новгороді-Сіверському.

І хоча екотуризм передбачає вихід за межі міста та його ритму, у самому місті також є багато рекреаційних зон. Чернігів – одне з найзеленіших і найстаріших міст України, повне нерозгаданих таємниць і прекрасних краєвидів. У місті діє архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», який включає 29 унікальних будівель та історичних пам'яток, 6 з яких належать до домонгольського періоду та вважаються найдавнішими у Східній Європі.

В умовах складного економічного стану населення відбувається все більше переорієнтація з виїзного туризму на внутрішній, пошук альтернативних видів туризму. Саме зараз, коли формується попит, є нагода запропонувати споживачу Чернігівську область, яка має всі можливості зайняти нішу в міжсезонні, так як саме весна і осінь є найкращими порами року для прогулянок і милування природними пейзажами.

Список використаних джерел:

1. Андрушенко В. Ю. Значення та розвиток територіально-рекреаційної системи завдяки туризму. Розвиток економічної системи в

умовах глобалізації : матеріали міжн. наук.-практ. конф. Вінниця, 2014. С. 87-90.

2. Антоненко І. Я., Котюх Ю. М. Історико-культурна спадщина Чернігівської області: стан та перспективи розвитку. Ефективна економіка. 2017. № 11.

3. Бойко В.О., Драгота І.П. Глемпінг – ексклюзивний туристичний продукт сьогодення. The I International Science Conference on Multidisciplinary Research, January 19 -21, 2021, Berlin, Germany. P. 208–210.

4. Микитчак О. Туристично-рекреаційні ресурси Чернігівської області. Вісник львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2014. Випуск 34.

5. Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства: монографія / за ред. Г. П. Скляра. Полтава : ПУЕТ, 2015. 372 с.

6. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. Київ : КНТЕУ, 2006. 537 с.

7. Тимчук С. Екологічний туризм як напрям соціально-економічного розвитку сільських територій. Національна і регіональна економіка. Вісник ТНЕУ, 2016. № 1. С. 35–41.

8. Всесвітня туристична організація (UNWTO). URL: <http://unwto.org>

Остапчук Валентина¹, Остапчук Віталій²

Відновлення історичного середовища Ніжина для розвитку туризму в місті

*¹Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна, ostval8@ukr.net*

²ДП «НІПІ», м. Київ, Україна, ostvit1111@gmail.com

Туризм, насамперед культурний, має значні перспективи щодо розвитку Ніжинської громади. Наразі культурний туризм є найпопулярнішим і наймасовішим видом туризму. Основна мета таких подорожей – ознайомлення туристів із визначними пам'ятками історії, архітектури, мистецтва, природними та етнічними особливостями, сучасним життям міста або регіону.

Мета дослідження: оцінити перспективу підвищення туристичної привабливості Ніжина у разі відновлення історичного середовища.

Завдання: обґрунтувати важливість відновлення автентичного історичного центру Ніжина.

Об'єкт дослідження: історичний центр Ніжина.

Предмет дослідження: туристичний потенціал Ніжина.

Постановка проблеми: Ніжин – давнє місто з багатою, проте частково знищеною історією. Йдеться про зруйнований під час Другої

світової війни історичний центр міста, який заслуговує бути відновленим. Внаслідок бойових дій було зруйновано половину забудови вулиці Гоголя, а в повоєнні роки пошкоджені будівлі розібрали, залишивши на їхньому місці пустки. Подекуди замість них з'явилися сквери, щоб хоч якось «оживити» вулицю. В окремих місцях було зведено «сталінки», вишикувані по новій червоній лінії, тобто зміщені вглиб, що візуально розриває цілісність забудови, яка і без того сильно постраждала. Така ситуація не створює враження європейської вулиці.

Виклад матеріалу: Існує багато прикладів світового досвіду відбудови історичних центрів міст. Серед них варто виділити Дрезден, який був практично знищений бомбардуваннями. Проте, замість будівництва модерністських будівель, було прийнято рішення відновити первісний вигляд більшості будівель історичного центру. Зараз Дрезден – одне з найбільш відвідуваних туристами міст Німеччини (8 млн щороку). Людям цікаво подивитися на місто, яке переродилося після війни та зуміло відродити свою історію. Аналогічним прикладом відновлення вщент зруйнованого історичного центру є Старе Місто у Варшаві. У 2022 році польську столицю відвідало 9 млн туристів.

Безперечно, порівнювати масштаби та фінансові можливості таких великих міст як Дрезден та Варшава з невеличким Ніжином – не зовсім правильно, проте й обсяги робіт для Ніжина будуть значно меншими. У нашому випадку не йдеться про повне відновлення історичного середовища, проте відбудова окремих найбільш значущих будівель була б оптимальним рішенням.

Для випадку Ніжина доцільно згадати приклад Риги, де у 2003 році відбудували міську ратушу, яка була повністю знищена під час бомбардувань у часи Другої світової війни. На сьогодні міська ратуша експлуатується за прямим призначенням та водночас є важливим туристичним об'єктом.

Приклад столиці Латвії є максимально наближеним до ситуації в Ніжині, оскільки наше місто теж втратило такі важливі будівлі як міський магістрат (рис. 1-2) та грецький магістрат (рис. 2). Історію будівель магістратів вивчали О. Морозов [1, 2, 3], С. Зозуля [1]. Графічну реконструкцію будівлі ніжинського магістрату в реальному міському середовищі представлено у статті В. Остапчука [4], рис. 4.

Магістрат – символ міського самоврядування та усвідомлення спадковості традицій. На сьогодні актуальним є розвиток децентралізації, тому відбудовані будівлі магістратів могли б стати пам'ятниками самоврядуванню та привабливими туристичними об'єктами. У 2002 році археологи виявили вцілілі підвальні приміщення обох магістратів, а у 2016 році провели їх дослідження, після чого приступили до їх відновлення та перетворення на туристичний об'єкт. Відбудовані будівлі магістратів

стануть чудовими необхідним доповненням до підземель та приваблять ще більше туристів. Наприклад, підземелля у м. Львів є популярним об'єктом для відвідування туристами.

Рис. 1. Загальний вигляд міського магістрату [4]

Рис. 2. Західне крило торгових рядів міського магістрату (на передньому плані) та грецький магістрат (перед Всіхсвятською церквою), 1950-ті рр. [1]

Ніжинський міський магістрат складався з трьох частин (рис. 1): двоповерхового корпусу з годинниковою вежею та одноповерхових трогових рядів ліворуч і праворуч. Грецький магістрат складався з основної будівлі та двох господарських флігелів, один з яких зберігся до нашого часу, проте з невеликою прибудовою радянських часів. Відбудовані магістрати можна було б використовувати за прямим призначенням: у головний корпус перемістити окремі відділи міськради, а торгові ряди здавати в оренду підприємцям. У результаті можна отримати чудові туристичні об'єкти та прибутки до міського бюджету від оренди торгових приміщень.

На даний час існують графічні реконструкції будівель магістратів з їх розташуванням у сучасній містобудівній ситуації. На рис. 3 зображено мапу грецького кварталу з накладанням на нього планів будівель обох магістратів [3]. А на рис. 4 зображено модель магістрату з його розташуванням у реальному міському середовищі.

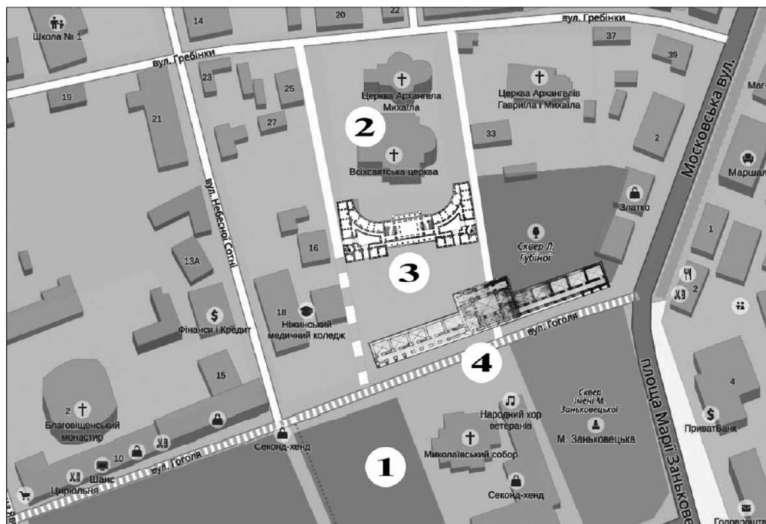

Фото 6. Схема ймовірного розташування споруд обох ніжинських магістратів на сучасній карті Ніжина: 1 – Соборна площа, 2 – Грецький квартал, 3 – Ніжинський грецький магістрат, 4 – Ніжинський міський магістрат

Рис. 3. Графічна реконструкція будівель магістратів з їх розташуванням у сучасній містобудівній ситуації [1]

Рис. 4. Модель магістрату з його розташуванням у реальному міському середовищі [4]

Відбудова міського та грецького магістратів є дуже важливим та актуальним питанням з ідеологічної, містобудівної, економічної та туристичної точок зору. Тим більше, що у 2025 році виповнюється 400 років від надання Ніжину Магдебурзького права. Така кругла дата є ідеальним часом для започаткування процесу відновлення важливих будівель.

Безсумнівно, у воєнний час не може йтися про виділення бюджетних коштів на дані заходи, проте 2025 рік міг би стати роком політичного рішення міського керівництва та чудовим подарунком Ніжину до ювілею набуття права на самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Зозуля С. Ю., Морозов О. С. Втрачені пам'ятки Ніжина – споруди міського та грецького магістратів. Сіверщина в історії України. №10, 2017. С. 59–67.

2. Морозов О. С. Міський магістрат – невід'ємна частина історичного ландшафту Ніжина. Відлуння віків 1, 2004. С. 61–64.

3. Морозов, О. С. Ніжинський магістрат - невід'ємна частина історичного ландшафту стародавнього міста. Ніжин: сторінки історії стародавнього міста. URL: https://nyzhinhistory.ucoz.com/publ/nizhinskij_magistrat_nevid_39_emna_chastina_istorichnogo_landshaftu/1-1-0-17

4. Остапчук В.Ю. Ніжинський магістрат: історія й засади відбудови. Дослідницькі та науково-методичні праці Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури / Архітектура. № 28, 2019. С. 33-38.

Панченко О., Корнус О.

Авторська розробка «Відкривай Миргородщину»

Сумський державний педагогічний університет імені

А.С.Макаренка

sasha.panchenko.96@gmail.com

olesyakornus@gmail.com

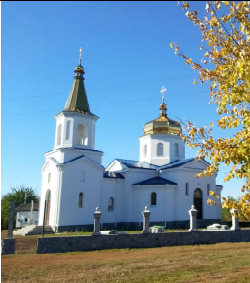

Миргородський район знаходиться у північній частині Полтавської області і територіально простягається аж до її центру. Межує із всіма іншими районами області, серед яких: Полтавський, Кременчуцький та Лубенський, крім цього на півночі межує із Сумською та Чернігівською областями. Площа Миргородського району становить 6287,7 км², що складає 21,83% загальної площі Полтавської області [4]. У 2020 році населення району налічувало 204,9 тисячі осіб, що становить 15,15% від усього числа мешканців області [3].

Миргородський район здавна славився своєю неабиякою автентичністю української культури. Він відомий своїми туристичними об'єктами та рекреаційними можливостями, проте це стосується переважно міста Миргород. Однак, багато цікавих пам'яток проходять повз потенційного туриста, тому розробка нових туристичних екскурсійних маршрутів є актуальною, адже активне їх використання в туристичній діяльності сприятиме розвитку територіальних громад, де ці атракції знаходяться.

Проаналізувавши наукову та довідкову літературу [1-7], для розробки майбутньої екскурсії було відібрано найбільш атрактивні об'єкти, які не користуються особливим попитом у туристів, однак мають велике значення для історії України або місцевих громад з метою їх більш масової популяризації. Перелік відібраних туристичних об'єктів наведено у таблиці 1.

Таблиця 1
Туристичні об'єкти Миргородського району

Назва туристичного об'єкту	Хронометраж	Опис	Фото
Місце підписання Гадяцького договору	20 хв	Місце, де за всіма описами був підписаний Гадяцький договір.	
Всіхсвятська церква	20 хв	Будівництво церкви, що присвячена Всім Святим, в місті Гадяч тривало від 1830 до 1836 року і розташоване на міському кладовищі.	

Свято-Успенський собор	20 хв	Церква яка була збудована ще у 1831 році, але у 1950-х була зруйнована, після чого реконструйована у 1998 році.	
Гадяцький історико-краєзнавчий музей	30 хв	Музей історії Гадяччини. Збірка нараховує понад 2 тис. експонатів.	
Петрівсько-Роменська церква УПЦ	15 хв	Церква яка розташована у селищі Петрівка-Роменська.	
Палац та садиба Муравйових-Апостолів	40 хв	Маєток який належав родині Апостолів, які в різні часи добре служили Україні в якості військових.	

Проходитиме екскурсія за маршрутом: Місто Гадяч – селище Петрівка-Роменська – селище Хомутець.

Туристичний маршрут розроблений у програмі Google Earth (рис. 1). Загальна протяжність маршруту туристичної екскурсії становить 73,75 км. З них 68,43 км долаються за допомогою туристичного автобуса, а решта 5,32 км – це піша хода. По часу займатиме 5 год. 15 хв., з яких 2 год. 25 хв. перебування на екскурсійних об'єктах, 1 год. 10 хв. піша ходьба між об'єктами де це можливо, а також 1 год. 40 хв. займають пересування транспортом.

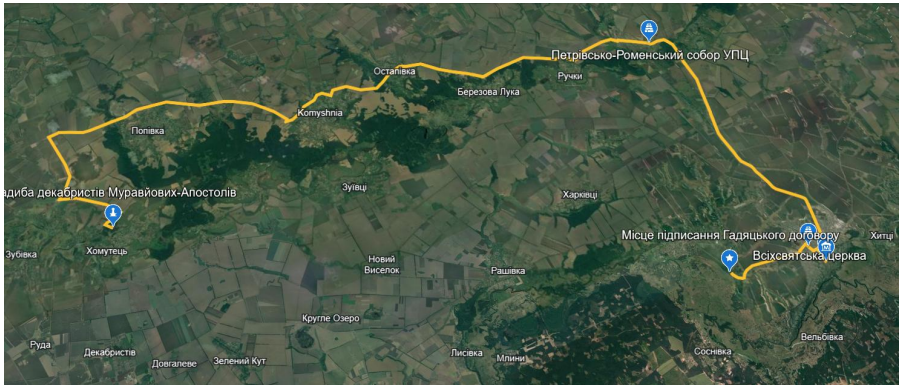

Рис. 1. Туристичний маршрут «Відкривай Миргородщину»

Запропонована авторська розробка екскурсії дає можливість ознайомити туристів із цікавими історико-культурними туристичними об'єктами Миргородського району з метою їх подальшої популяризації та подальшого розвитку туризму у цих місцях.

Список використаних джерел:

1. Всіхсвятська церква. URL: http://surl.li/pwfm_a – Дата звернення 28.01.2024
2. Гадяцький історико-краєзнавчий музей. URL: http://surl.li/pwfg_n – Дата звернення 28.01.2024
3. Миргород. URL: http://surl.li/pync_p - Дата звернення 28.01.2024
4. Миргородський район. URL: http://surl.li/devj_o - Дата звернення 28.01.2024
5. Палац Муравйових-Апостолів. URL: http://surl.li/pwfu_e Дата звернення 28.01.2024
6. Панченко О.В., Корнус О.Г. Туристичний потенціал Миргородського району Полтавської області. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Перспективи розвитку територій:

теорія і практика. Післявоєнне відновлення» (16 листопада 2023 р., м. Харків). Харків: Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, 2023. С. 534-535.

7. Свято-Успенський собор. URL: <http://surl.li/pwflp> – Дата звернення 28.01.2024

Подолько Лариса

Музеї як об'єкти туристично-рекреаційної діяльності Мезинського національного природного парку

*Мезинський національний природний парк
с. Деснянське, Україна
mezinpark@gmail.com*

Мезинський національний природний парк виступає однією з найбільших рекреаційних установ Чернігівської області, завданнями якого в сфері розвитку рекреації на своїй території є облаштування рекреаційної інфраструктури – сукупності засобів забезпечення організації та здійснення рекреаційної діяльності.

Туристично-рекреаційна діяльність в Мезинському національному природному парку здійснюється у відповідності з Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України № 256 від 26.07.2022 року.

У Мезинському НПП є весь комплекс природних рекреаційних ресурсів, які сприяють розвитку оздоровчої, лікувальної та пізнавальної рекреації. Крім того, є можливість проведення маршрутної, прогулянкової, спортивної, водної, кінної та інших видів рекреації, в залежності від характеру використання рекреаційних ресурсів.

Територія парку, окрім унікальних природних комплексів та об'єктів, має 44 пам'ятки археології та 27 пам'яток історії та монументального мистецтва. Для відвідувачів розроблені 4 екологічні стежки та еколого-туристичний маршрут «Від історії до сьогодення», які розширюють в екскурсантів знання про процеси та явища, що відбуваються у природі.

Та деякі перспективні дестинації парку «випали» із туристичних сезонів з початком повномасштабного вторгнення. Це екологічні стежки «Рихлівська дача» та «Забілина криниця», які знаходяться у лісових масивах Мезинського НПП, та сплави по р. Десна. Причина – заборона відвідування лісів та заборона навігації на воді у воєнний час.

Не затребуваним у відвідувачів є і автомобільний маршрут «Від історії до сьогодення», який репрезентує найцікавіші природні та історико-культурні об'єкти території парку. Пояснити це можна тим, що до введення військового стану більша частина рекреантів маршруту – це організовані групи з різних міст (Київ, Чернігів та ін.), які на сьогодні повністю відсутні (близькість до російського та білоруського кордонів, погіршення дорожнього покриття, блокпости, комендантська година, зменшення кількості населення та ін.).

Туристичний сезон 2023 року в Парку розпочався у середині січня. Головною формою рекреаційної діяльності були екскурсії. Переважно, це музейні, оглядові, тематичні, екскурсія-урок, екскурсія-лекція. Всього за сезон проведено 195 екскурсій, відвідало 2356 чол., з них 1517 дітей. Більша частина відвідувачів – це школярі з Понорницької ТГ та сусідніх сіл Новгород –Сіверського району.

Найбільшим попитом серед відвідувачів парку у 2023 році користувалися Мезинський археологічний науково-дослідний музей імені В.Є. Куриленка в с. Мезин та його філіал в с. Деснянське (рис.1).

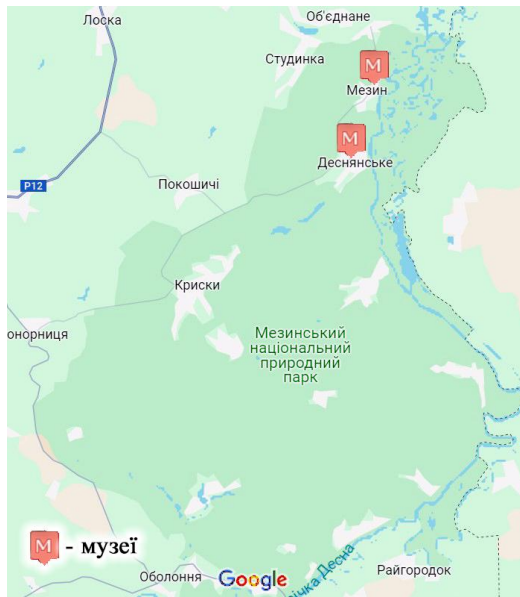

Рис.1. Карта розміщення музеїв на території Мезинського НПП

Мезинський археологічний науково-дослідний музей імені В.Є. Куриленка – один з найбільших сільських музеїв України.

Заснований у 1965 р. місцевим археологом, краєзнавцем Василем Єлисейовичем Куриленком. З 2008 року Музей є структурним підрозділом Мезинського парку. Тут зберігається близько 50 тисяч експонатів. У 6-ти залах Мезинського музею представлені відділи: геології, палеоліту, неоліту і бронзи, раннього залізного віку і Середньовіччя, XVIII ст., XIX ст. з секторами етнографії, космонавтики, Другої Світової війни, сучасності і природи. Предмети експозиції складаються з археологічних матеріалів із розкопок та допоміжних карт, схем, макетів, реконструкцій, фотографій ін.. Вік найдавнішого експоната – окам'янілості крейдяного періоду – 70-100 млн. років.

Приміщення, в якому розміщено музей є пам'яткою етнографії села XVIII ст., збудоване із зрубу без використання пили і цвяхів. На підвір'ї музею стоїть цікавий експонат – «Закам'янілий Дуб», вік якого декілька мільйонів років.

Особливу цінність в музейній експозиції має відділ Мезинської верхньопалеолітичної стоянки, де експонуються кістки мамонта, муляжі, орнаментовані статуетки «мезинських птахо-жінок», фотокопії та ін.. Досить представленими в музеї є керамічні вироби від неоліту до сучасності, прикраси часів Київської Русі, коропські кахлі XVI – XIX ст., кахлі з кріпосного театру відомих поміщиків Забіл, речі Ушівської фарфоро-фаянсової фабрики Савицьких XIX ст., посуд майстерні Пузиря. Поряд з Мезинським музеєм знаходиться музеїфікований шурф розкопу глибиною понад 6 м.

Особливістю Музею є те, що він знаходиться поряд з розкопом всесвітньовідомої Мезинської палеолітичної стоянки. Тут, у 2021 році створена чудова фотозона доби палеоліту, яка складається з дерев'яної скульптури мамута декорованого меандровим орнаментом та відбитка ноги мамонта, та муляжу житла кроманйонців.

На сучасному етапі музей здійснює краєзнавчо-дослідницьку та культурно-просвітницьку роботу. Велика увага також приділяється роботі з дітьми, проводяться різні тематичні зустрічі, квести, майстер-класи.

За 2023 рік музей відвідало 760 чол., проведено 70 екскурсій.

У 2008 році в адміністративному приміщенні Мезинського національного природного парку (с. Деснянське) до 100-річчя початку досліджень Мезинської палеолітичної стоянки відкрито філіал Мезинського археологічного науково-дослідного музею імені В.Є. Куриленка та засновано візит-центр Мезинського НПП.

До першого 5-річного ювілею національного парку у філіалі Музею була відкрита експозиція «Діорама фрагментів суспільного життя первісної людини доби палеоліту», яка яскраво відтворює етнічні особливості використання природних ресурсів первісною людиною, стиль життя доби палеоліту, найдавнішого і найдовшого періоду в

історії людства (1 млн. р. тому – XI тис. до н. е.) на території Мезина та його округи.

Філіал має відділ музею природи, де на стендах експонуються матеріали про геоморфологічні, кліматичні та інші характеристики території Парку, особливості тваринного, рослинного світу, напрямки діяльності НПП (9 стендів), також розміщені фотоматеріали, гербарні зразки, поновлена колекції комах та геологічні матеріали.

З 2021 р. у філіалі для відвідувачів представлені атракції: середньовічні знаряддя праці – розтиральник та праска (рубель і качалка), які можна було спробувати в дії, а також послухати музику доби палеоліту.

У 2022 р. виготовлено муляж гостродонної посудини ямково-гребінцевої культури неолітичного періоду.

У філіалі музею, крім екскурсій, проводяться також семінари, конференції, презентації.

За 2023 р. філіал музею відвідало 945 чол., проведено 82 екскурсії.

Музеї, як один із видів історико-культурних туристичних ресурсів, є об'єктами туристичного потенціалу регіону та зацікавленості туристів.

Музеї Мезинського НПП є важливою складовою туристичного розвитку та екскурсійної справи регіону. Вони надають різноманітні послуги, окрім традиційних, таких як виставки, екскурсії, впроваджують у свою діяльність нові форми, які викликають туристичний інтерес: квести, майстер-класи, тематичні вечори, конкурси, свята, інші освітні й культурні заходи тощо. Туристичний потенціал музейних закладів використовується в навчальних, інформаційних, виховних цілях.

Список використаних джерел:

1. Подоляко Л.П. Рекреаційна діяльність. Літопис природи. Книга XIV. 2020 р. Мезинський нац. природн. парк. Мезин, 2021. С. 350–371
2. Подоляко Л.П. Рекреаційна діяльність. Літопис природи. Книга XV. 2021 р. Мезинський нац. природн. парк. Мезин, 2022. С. 164–172
3. Подоляко Л.П. Рекреаційна діяльність. Літопис природи. Книга XVI. 2022 р. Мезинський нац. природн. парк. Мезин, 2023. С. 121–129

Філоненко Юрій, Княгницька Яна

Основні проблеми розвитку ресторанного господарства у Чернігівському районі

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна; filonenkojurij@gmail.com; yanageibel@ukr.net

Чернігівський район володіє великим туристично-рекреаційним потенціалом, що робить його привабливим для туристів як з України, так і з-за кордону. Приймати велику кількість гостей (особливо тих, які прибували більш як на добу) не можна було не створюючи їм комфортні умови для розміщення та харчування, тому на території району заклади готельно-ресторанного господарства, які відповідали потребам та традиціям певних історичних періодів, буди представлені ще з княжої доби.

Починаючи з 90-х роках ХХ ст., з розвитком ринкової економіки та транспортної доступності почалося швидке зростання туристичної галузі. Це стало причиною збільшення потоку туристів до району і появи нових видів закладів розміщення (невеликих готелів, гостьових будинків, мотелів, котеджних комплексів, об'єктів сільського зеленого туризму тощо) та харчування. Ресторани і кафе почали активно реагувати на вимоги гостей, намагаючись врахувати їхні смакита потреби і пропонуючи страви з різних кухонь світу та спеціалізовані меню (наприклад, для вегетаріанців).

Завдяки Інтернету спростилося бронювання номерів у готелях, столів у ресторанах, місць у транспорті. Це полегшило планування подорожей і готельно-ресторанні послуги стали доступнішими для туристів.

На тлі активного розвитку туризму стало важливо не тільки залучити гостей, а й створювати цікаві для місцевих жителів простори. Заходи, тематичні вечори, фестивалі та інші формати дозвілля дали можливість готельно-ресторанним підприємствам стати не тільки місцями для туристів, а й соціальними центрами району.

Міжпідприємницька конкуренція стимулювала поліпшення якості послуг. Ресторани і готелі прагнули забезпечити гостям більш високий рівень сервісу, створюючи затишну і комфортну атмосферу.

Протягом останнього десятиліття перед повномасштабним вторгненням росії, інновації стали ключовим аспектом розвитку готельно-ресторанного бізнесу на Чернігівщині. Важлива увага приділялась впровадженню сучасних технологій, збереженню довкілля, урізноманітненню послуг та адаптації до світових тенденцій.

Інтернет і цифрові технології продовжують відігравати важливу роль у розвитку готельно-ресторанного господарства району й нині. Онлайн-бронювання стало стандартною практикою, а соціальні медіа активно використовуються для маркетингу та залучення клієнтів.

Крім того, заклади стають все більш спеціалізованими, пропонуючи унікальні та оригінальні концепції. Інновації включають впровадження сучасних технологій для поліпшення надання послуг, посилення заходів екологічної стійкості та використання сучасних дизайнерських рішень.

Якість сервісу та послуг стала ключовим чинником конкурентного середовища. Готелі та ресторани прагнуть забезпечити високий рівень сервісу для утримання клієнтів і залучення нових відвідувачів. Деякі компанії поєднують в собі функції готелю, ресторану, простору для проведення заходів і навіть спільної роботи, щоб максимально збільшити потенціал свого приміщення.

На жаль, великим стримуючим чинником розвитку готельно-ресторанного господарства Чернігівського району стала пандемія COVID-19. Заклади змушені були адаптуватися до обмежень, впроваджувати заходи безпеки та посилювати присутність в Інтернеті.

Повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року призвело до руйнування або знищення багатьох закладів розміщення та харчування на території Чернігівського району. Так, в ніч на 11.03.2022 року було зруйновано один з символів Чернігова - готель «Україна», який функціонував з 1961 року і мав понад 90 номерів (рис.1)

Рис.1. Руїни готелю «Україна» [3]

Крім готелю «Україна», у Чернігові було зруйновано або зазнало значних пошкоджень ще багато об'єктів готельно-ресторанного господарства, а також культурної та історико архітектурної спадщини (рис 2; 3).

Загалом, можна стверджувати, що готельно-ресторанний бізнес на території Чернігівського району пройшов шлях від народних звичаїв та гостинності до сучасних, інноваційних підходів у обслуговуванні гостей.

Пропри труднощі сьогодення він пропонує різноманітні варіанти розміщення, кулінарні напрямки та досвід для гостей, підтримуючи місцеву культуру та привертаючи увагу як туристів, так і місцевих жителів.

Рис. 3.2. Руїни кафе «Орбіта» [2]

Рис. 3. Зруйнована покрівля обласного драматичного театру [1]

Незважаючи на досить динамічний розвиток готельно-ресторанного бізнесу у Чернігівському районі існує кілька проблем, які суттєво гальмують цей процес.

Перша і найбільша *проблема* – загроза повторного вторгнення армії росії. На жаль, Чернігівська область є прикордонною і варіант поновлення тут військових дій не виключений.

Друга проблема - конкуренція. Зростання кількості готелів, ресторанів і кафе може призвести до інтенсивної конкуренції. Недостатньо унікальна пропозиція або відсутність диференціації пропозицій послуг можуть знизити рівень прибутку та обслуговування. За статистикою, в Чернігівській області в останні десятиліття спостерігається поступове збільшення кількості готелів, ресторанів і кафе.

Наприклад, між 2010 і 2020 роками кількість готелів збільшилася на 30%, а кількість ресторанів і кафе - на 40%. Це зростання створює конкурентне середовище, де підприємства борються за залучення клієнтів і збереження своєї частки на ринку. Наприклад, в обласному центрі та поблизу нього відкрито кілька нових готелів. Вони пропонують схожі послуги: комфортабельні номери, сніданок і доступ до Інтернету. В результаті ціни на житло стали схильні до конкурентного тиску, а готелі змушені знижувати свої ставки, що може знизити їх прибуток.

Третя проблема – дефіцит робочої сили. Нестача кваліфікованих кадрів у готельно-ресторанному бізнесі може призвести до зниження якості обслуговування, що негативно позначається на репутації підприємств. На жаль, у Чернігівському районі бракує фахівців з обслуговування гостей, кухарів, адміністраторів та інших професіоналів. За результатами опитування, близько 40 відсотків підприємств мають труднощі при наборі кваліфікованих співробітників.

Четверта проблема - сезонність: Залежність від сезонного туристичного попиту може призвести до нестабільних доходів і періодів зниження ділової активності. Вплив сезонності на прибутки підприємств готельно-ресторанного бізнесу зумовлена різними чинниками. Це можуть бути погодні умови, наявність певних «сезонних» свят та заходів і, навіть, наявність сезонних продуктів та страв у ресторанах. Для управління цією ситуацією підприємства можуть розробляти стратегії залучення клієнтів у періоди зниження популярності (спеціальні пропозиції, знижки, проведення тематичних заходів тощо).

П'ята проблема - Інфраструктурні обмеження. Недостатньо розвинена інфраструктура (транспорт, зв'язок тощо) може обмежити доступність району для туристів.

Шоста проблема - бюрократія. Процедури на отримання дозволів, ліцензування та інші адміністративні бар'єри можуть уповільнити розвиток та інвестиції до цього сектору економіки району.

Кожна з названих проблем безпосередньо впливає на розвиток готельно-ресторанного бізнесу та якість послуг і може негативно позначитися на репутації закладів. Попиті на послуги з розміщення та харчування і вимагає детального аналізу та вживаних рішень.

Такі рішення мають бути результатом спільних зусиль підприємців, держаних органів і представників громадської думки з метою створення сприятливого середовища для розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Чернігівському районі.

Список використаних джерел:

1. Інтернет-сайт Obozrevatel. URL: <https://www.obozrevatel.com/> (дата звернення: 2.08.2023)
2. Портал новин Чернігова. URL: <https://m.gorod.cn.ua/> (дата звернення: 16.08.2023).
3. Сайт чесних новин Чернігова та області. URL: www.cheline.com.ua (дата звернення: 26.07.2023).

Філоненко Юрій, Філоненко Ірина

SWOT-аналіз нинішнього стану релігійного туризму у Чернігівській області

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна; filonenkojurij@gmail.com; irinafilonenko1971@gmail.com

Чернігівщина володіє значними історико-культурними туристичними ресурсами, що створює передумови для розвитку багатьох видів туризму, зокрема, релігійного та паломництва.

У роки, які передували повномасштабному вторгненню російських військ в Україну, до області з метою відвідання культових споруд та об'єктів паломництва, прибувало багато туристів, переважно, зі столичного регіону та найбільших міст нашої країни. Була також досить значна кількість гостей із-за кордону.

SWOT-аналіз сучасного стану релігійного туризму в Чернігівській області дозволяє зробити його ґрунтовну оцінку та визначити перспективні напрямки діяльності (табл.1).

Таблиця 1.

SWOT-аналіз релігійного туризму в Чернігівській області

Strengths(сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
<p>Чинники, що сприяють розвитку релігійного туризму на Чернігівщині:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ наявність великої кількості об'єктів культурної спадщини; ◆ потужні регіональні центри релігійного туризму та паломництва з унікальними культовими спорудами (Чернігів, Ніжин, Новгород-Сіверський, Прилуки); ◆ селища з популярними серед 	<p>Чинники, що стримують розвиток релігійного туризму на Чернігівщині:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ якість туристичних послуг не завжди відповідає міжнародним стандартам; ◆ застарілість окремих складових туристичної інфраструктури; ◆ незадовільний стан автомобільних доріг (особливо у сільській місцевості); ◆ нестача кваліфікованих фахівців з

<p>туристів культовими спорудами (Седнів, Любеч, Короп та ін.);</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ популярні місця релігійного туризму та паломництва у сільській місцевості (с. Данівка (Чернігівський район), с. Густиня (Прилуцький район) та ін.); ◆ наявність великої кількості «святих джерел»; ◆ подієві ресурси, пов'язані з місцями релігійного туризму та паломництва; ◆ сприятливе географічне розташування по відношенню до столиці, звідки прибуває найбільша кількість туристів загалом і прихильників релігійного туризму зокрема; ◆ високий транспортна доступність (область має розгалужену мережу залізничних та автомобільних шляхів); ◆ наявність досить розвинутої туристичної інфраструктури (зокрема, закладів розміщення та харчування); ◆ порівняно невисока вартість послуг закладів розміщення та харчування; ◆ можливості для активного розвитку не лише релігійного, а й інших видів туризму; ◆ сприятливі екологічні умови; ◆ наявність об'єктів та місць пов'язаних з віруваннями наших предків (язичницьких святилищ); ◆ зручні умови для шопінгу; ◆ зростання конкуренції туристичних операторів. 	<p>туристичної індустрії загалом і з релігійного туризму зокрема;</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ відсутність належного інформаційного (рекламного) забезпечення на загальнодержавному, обласному та районному рівні; ◆ недостатній туристичний брендинг Чернігівщини загалом та її окремих районів; ◆ необхідність реконструкції багатьох об'єктів; релігійного туризму; ◆ використання застарілих транспортних засобів при здійсненні перевезень туристів; ◆ слабкий придорожній сервіс; ◆ нестача номерного фонду у закладах розміщення під час туристичного сезону; ◆ незадовільне обладнання та недостатня місткість стоянок поблизу культових об'єктів та «святих джерел»; ◆ є проблеми з прибиранням сміття на парковках та стоянках поблизу туристичних об'єктів; ◆ необхідність відновлення культових споруд, зруйнованих під час бойових дій; ◆ значні відстані між найбільшими центрами релігійного туризму області; ◆ недостатнє інвестування в розвиток туристичної інфраструктури; ◆ слабкий мобільний зв'язок у сільській місцевості.
<p align="center">Можливості (Opportunities)</p>	<p align="center">Threats (загрози)</p>
<ul style="list-style-type: none"> ◆ популяризація об'єктів релігійного туризму Чернігівщини в інших регіонах нашої країни та за кордоном ◆ максимальне використання потенціалу регіональних та локальних центрів релігійного туризму області; ◆ розвиток міжнародної співпраці у сфері культури та туризму; ◆ збільшення обсягу іноземного 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ існує небезпека повторного вторгнення військ російської федерації; ◆ населені пункти області, які розташовані неподалік кордону, зазнають постійних обстрілів; ◆ деякі об'єкти релігійного туризму неможливо відвідувати через наслідки бойових дій; ◆ влада більшості країн світу не

<p>туристопотоку та кількості прибуттів з інших областей нашої держави;</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ розвиток внутрішньообласного та внутрішньорайонного релігійного туризму; ◆ активне залучення місцевих людських ресурсів; ◆ розвиток транспортної інфраструктури; ◆ покращення умов для розвитку релігійного туризму та паломництва; ◆ збільшення інвестицій в інфраструктурні проєкти області; ◆ підвищення якості функціонування об'єктів та закладів туристичної інфраструктури; ◆ удосконалення державної та регіональної туристичної політики; ◆ впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу; ◆ розробка нових туристичних маршрутів (зокрема, із включенням до них відвідання «вієвих» храмів); ◆ можливість використання аеропортів Чернігівщини у повоєнний час.. 	<p>рекомендує нині своїм громадянам відвідувати Україну;</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ у місцях бойових дій фіксується техногенне забруднення ґрунтового покриву та значне мінування території; ◆ погіршення інфраструктури внаслідок військових дій; ◆ погіршення умов фінансування та кредитування; ◆ велика кількість безпритульних тварин у містах; ◆ постійне зростання цін (у тому числі й на туристичні послуги); ◆ відтік кваліфікованої робочої сили.
---	---

Загалом, оцінивши сильні і слабкі сторони розвитку релігійного туризму на Чернігівщині, проаналізувавши можливості цього виду туризму в області та загрози, які його гальмують, є всі підстави стверджувати, що в даному регіоні України релігійний туризм буде одним з ключових напрямків туристичної діяльності.

Варто також відзначити, що перемога у війні, вирішення безпекових питань, покращення туристичної інфраструктури, відкриття нових туристичних маршрутів, підтримка владних інституцій та виважена цінова політика дозволять перетворити Чернігівщину на один з провідних туристичних регіонів нашої держави.

Шовкун Тетяна, Мирон Інна

Функціонування туризму в Чернігівській області в сучасних умовах

*Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна
miron1@ukr.net; tmshov@ukr.net*

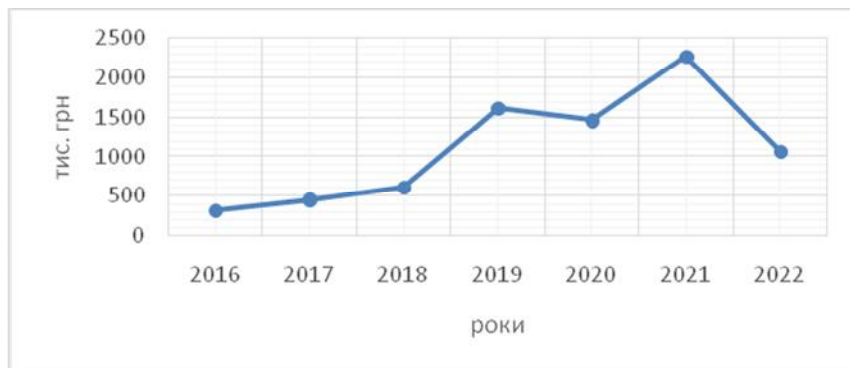
Повномасштабна війна російської федерації проти України негативно вплинула на всі галузі економіки країни, але найбільше з поміж інших постраждала туристична галузь. Особливо це стосується адміністративних областей, які розташовані у зонах активних бойових дій або уприфронтових районах. Чернігівська область була деокупована на початку квітня 2022 року, але близькість її кордонів до російської федерації та її поплічника білорусії, постійні обстріли прикордонних регіонів негативно впливають на розвиток туризму і сьогодні.

Туристична галузь області внаслідок воєнних дій зазнала як прямих втрат (руйнування або пошкодження об'єктів сакрального туризму, туристичної інфраструктури тощо), так і непрямих (зменшення доходів туристичної галузі). Метою дослідження є аналіз економічних показників розвитку туристичної галузі Чернігівської області в сучасних умовах. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю відновлення туризму як однієї з основних галузей економіки під час війни та після її завершення.

Важливим економічним показником розвитку туризму є туристичний збір (надходження до місцевих бюджетів від діяльності готелів та інших закладів розміщення). До початку повномасштабного вторгнення для даного показника в Чернігівській області була характерна позитивна динаміка, яка порушилась у 2020 році внаслідок введення жорстких епідеміологічних обмежень, спричинених COVID-19. Впродовж 2016-2021 років середньому надходження туристичного збору зросли у понад 7 разів. 24 лютого 2022 року в Чернігівській області припинилася будь-яка туристична діяльність, окрім поселення внутрішньо переміщених осіб. У 2022 році сума турзбору склала 1061 тис. грн, що на 53,11 % менше ніж у 2021 році (рис. 1). За 9 місяців 2023 року надходження до місцевих бюджетів від турзбору становили 976 тис. грн. Це більше за аналогічний період у 2022-му – 792,5 тис. грн, але суттєво менше за 9 місяців 2021-го – 1,4 млн грн. [5].

Аналогічна динаміка простежується і ще для одного показника – податкових платежів. У Чернігівській області до 2020 року сума податкових платежів підприємствами, що здійснюють туристичну діяльність, збільшувалась. Так, якщо у 2016 році від суб'єктів

туристичної діяльності надійшло 35,1, то у 2018 – 52,1млн гривень; у першому півріччі 2019 року -28,1, а за аналогічний період 2020 року – 29,5 млн гривень.

Джерело: сформовано та побудовано авторами за [2,4]

Рис. 1. Динаміка туристичного збору в Чернігівській області за період 2016-2022 рр.

У подальшому на функціонування туристичної галузі негативно вплинула пандемія COVID-19. У першому півріччі 2021 року фіксується значне зменшення надходження податків до бюджету – на 73,9 % менше у порівнянні з аналогічним періодом 2020 року. Введення адаптивного карантину влітку 2020 року сприяло відновленню туристичної галузі. Після початку повномасштабної війни відбувається різке зниження сплати податків суб'єктами туристичної діяльності. За перше півріччя 2022 року сума податкових платежів зменшилась лише на 1,3 %. Це пояснюється тим, що в цей період включені перші 2 довоєнні місяці новорічних і різдвяних свят, які традиційно є туристичними. А вже за перші 6 місяців 2023 року спад податкових надходжень у порівнянні з аналогічним періодом 2022 року склав 44 %, а 2021 року – 45 % (табл. 1).

Таблиця 1.

Сплата податків суб'єктами туристичної діяльності в Чернігівській області за період 2016-2023 роки, млн грн [1, 4, 5]

2016	2017	2018	6"2019	6"2020	6"2021	6"2022	6"2023
35,1	52,8	52,1	28,1	29,5	7,7	7,6	4,2

Отже, аналіз основних економічних показників розвитку туристичної галузі (туристичного збору, податкових платежів) засвідчив значні втрати туристичного бізнесу Чернігівської області внаслідок російсько-української війни. Тому нагальним є розроблення та впровадження комплексних і системних заходів відновлення туристичної галузі, зокрема нових інструментів маркетингу, розвиток нових видів туризму та ін.

Список використаних джерел:

1. Державне агентство розвитку туризму дослідило динаміку податкових надходжень по областях за перші шість місяців 2023 року. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dinamika-podatkovih-nahodzhen-vid-regioniv-za-i-pershe-pivrichchya-2023-roku> (дата звернення 12.01.2024).
2. Інформація щодо фінансово-економічних показників сфери туризму та курортів (2016-2018 роки). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=1203bf79-a749-4f60-adf4-114b6e5a548b&title=InformatsiiaSchodoFinansovoekonomichnikhPokaznikivSferiTurizmuTaKurortiv-2016-2018-Roki-> (дата звернення 12.01.2024).
3. Інформація щодо фінансово-економічних показників сфери туризму та курортів 2017-2019 роки. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%BE_%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BC_%D0%86_%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80._2019_%D1%80%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%BE_%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BC_%D0%86_%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80._2019_%D1%80%20(1).pdf)
4. Туристичний барометр України 2021-2022. URL: <https://nto.ua/assets/files/ntou-statistics-barometer-2021-2022.pdf> (дата звернення 12.01.2024).
5. Як спрацювала туристична галузь Чернігівщини у 2023-му? URL: <https://cntime.cn.ua/yak-spracyuvava-turistichna-galuz-chernigivshini-u-article/> (дата звернення 10.01.2024).

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Матеріали
другої Всеукраїнської науково-практичної конференції
(м. Ніжин, 8-9 лютого 2024 року)*

Технічний редактор – І.П. Борис
Друкується з макету замовника

Підписано до друку 16.02.24 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 21

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 6,13
Ум. друк. арк. 7,55

Папір офсетний
Ел. вид-ння

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3А
(04631)7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.